Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Østjysk Hjemstavn

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ØSTJYSK HJEMSTAVN

61. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING
1996

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

UGIVET MED TILSKUD FRA:

Alm. Brand af 1792

Dansk lokalhistorisk Forening

Hadsten Kommune

Hinnerup Kommune

Hørning Kommune

Odder Kommune

Ry Kommune

Sparekassen Hinnerup

Unibank

Århus Kommune

Ry Bogtrykkeri A/S, 8680 Ry

Omslagsbillede:
Nyskov i Thorsager ca. 1915. Ejeren med familie og folkehold på stuehusets trappe. (Foto i Egnsarkivet, Rønde).

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Forord

Artiklerne i denne årbog spænder geografisk fra Djursland i nord til Tåning i syd, og tidsmæssigt over de sidste ca. 150 års østjysk historie. Læseren vil sikkert opdage adskillige tværforbindelser mellem artiklerne, f.eks. ved at det, der er hovedemne i én artikel, er med som biemne i en anden artikel fra en anden egn. Derved får et emne ofte yderligere perspektiv.
Her følger en kort præsentation af årbogens indhold.

Hvem har ikke lagt mærke til det vældige bygningskompleks, som troner oppe på bakken over byen Rønde? Rønde Høj- og Efterskole hedder det i dag, grundlagt i 1894 som grundtvigiansk folkehøjskole med det fordringsfulde navn Højskolen Djursland, men allerede i 1897 overtaget af indre-missionske kredse og omdøbt til det endnu mere fordringsfulde De Helliges Højskole på Djursland og Mols. Vilfred Friborg Hansen gør rede for de åndelige brydninger på egnen, der lå bag, og som endte med at gøre Rønde til en bastion for Indre Mission. Vi får portrætteret nogle af de personer, der spillede en rolle i disse bevægelser på egnen, og får skærpet blikket for nogle træk i egnens politiske liv, som den dag i dag røber de gamle fronter for den, der kender »koderne«.

Hvorfor blev der i slutningen af 1800-tallet oprettet den ene forening efter den anden i hele Danmark med det fælles formål at øve sig i at skyde med riffel og at gøre gymnastik? Som et østjysk eksempel på dette fænomen slår Poul Porskær Poulsen ned på denne bevægelses begyndelse på Silkeborg-egnen allerede i 1868, og han tegner et billede af især landsognet Gødvads idrætsudvikling op til i dag. Selv om han koncentrerer sig om udviklingen i selve idrætten og skydningen, kommer han også ind på de interessante forbindelseslinjer til det politiske liv.

»Forsamlinger« har vel altid af statsmagten været anset for farlige, og ordet »forsamlingshus« var endnu for hundrede år siden, hvor retten til at forsamles hørte til de nyerhvervede grundlovfæstede demokratiske goder, forbundet med den politiske kamp.
De fleste af os forbinder det vel i dag snarest med baller eller private fester på landet, og vi har derfor svært ved at fatte, hvad det betød for en lokalbefolkning, at man gik sammen om at oprette et forsamlingshus. Sune Fredslund Andersen beretter om Tåning Forsamlingshus' oprettelse i 1895, baggrunden herfor, betydningen for lokalsamfundet og udviklingen op til i dag.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ikke at forglemme i et jubilæumsår: én af pionererne ved grundlæggelsen af Tåning Forsamlingshus i 1895 var, som det fremgår af artiklen, den R.P. Randløv, Tåning Østergård, som ca. 40 år senere, i 1936, var blandt initiativtagerne til stiftelsen af Østjysk Hjemstavnsforening, og som blev en flittig bidragyder til årbogen Østjysk Hjemstavn.

Den lille historie spejler den store historie. Det viser også historien om Haldum menighedsråds livtag med centraladministrationen i København om, hvem der skulle bestemme udseendet af et ydmygt lighus i Haldum i 1923. Som Viggo Larsen påpeger i sin artikel, var enevældens vaner svære at lægge af derovre i København. Der er endda dem, der mener, at det endnu ikke er lykkedes.

Ingen af de tusinder, der daglig passerer Grenåvej 107 i Risskov ved Århus, aner, at her lå der indtil begyndelsen af tresserne en vindmølle, Marie Mølle. Lars M. Rasmussen fremdrager dens historie, som bl.a. er et bidrag til historien om byen Århus' ekspansion.

Poul Daugaard har fulgt sporene af en gådefuld forfader, som med udgangspunkt i Beder syd for Århus i en halv snes år fra 1863 virkede i det østjyske område som kolportør for Indre Mission.

Niels Peter Boye-Nielsen har taget sig for at skildre, hvordan de holdt jul i »et almindeligt landbohjem« mellem Søften og Hinnerup i nittenhundredeogfyrrerne. Julen blev indledt med det rituelle drab på julegrisen, her skildret så præcist, at man forstår, den lille Niels Peter har oplevet det på nærmeste hold, sådan som det jo var almindeligt, at børn gjorde dengang. For mange i dagens Danmark vil denne øjenvidneskildring fra for 50 år siden være som fra et fjernt århundrede.

Fra midten af 1700-tallet har Estrid Wilhelms fremdraget bl.a. en sag om nogle voldtægtsforsøg, som bonden Michel Nielsen i Kunnerup ved Kolt, tilsyneladende ustraffet, begik mod indsidderkoner på egnen, ifølge deres vidneudsagn ved Marselisborg birketing, og hun stiller spørgsmålet, hvilken rolle den sociale forskel spillede for sagens behandling.

Årbogen prøver igen i år at leve op til en ambition om at give et overblik over de lokalhistoriske aktiviteter i det østjyske område. Lars Otto Kristensen fører således anmeldelsen af litteratur om Østjylland ajour.

Desværre har vi i år kun modtaget årsberetning fra ét lokalarkiv. Til gengæld rummer den udførlige beretning fra Nørhald nok mange af de træk, der er karakteristiske for de lokalhistoriske arkivers arbejde i disse år, bl.a. den erfaring, at »Ikke mindst de unge og skoleeleverne er optaget af hjemstavnshistorien«.
Til vor glæde har de østjyske museer afgivet årsberetninger i sædvanligt omfang.
En hjertelig tak til alle, der har bidraget til denne årbog.

Hvem véd, måske får artiklerne en eller anden læser til at tænke tilbage og i sin egen erindring finde billeder, som kunne formes i ord, måske støttet af gamle fotos, og blive til artikler i kommende årbøger?

På redaktionsudvalgets vegne
Poul Verner Christiansen

I redaktionsudvalget endvidere:
Jens Jeppesen, Lars Otto Kristensen, Anders Nørgaard og Herman Rasmussen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord 3

Indholdsfortegnelse 5

Østjysk Hjemstavnsforenings bestyrelse 6

Forfatterne 7

Oversigtskort 9

Hilsen til en tresårig 11
af Poul Verner Christiansen

De åndelige brydninger på Djursland 14
af Vilfred Friborg Hansen

»Det var Ungdom og Kræfter,
Styrke og Vilje« 39
af Poul Porskær Poulsen

Tåning Forsamlingshus gennem 100 år 52
af Sune Fredslund Andersen

»De takkede Gavle maa udgaa« 73
af Viggo Larsen

Historien om Marie Mølle 83
af Lars M. Rasmussen

En usædvanlig skæbne 97
af Poul Daugaard

Juel dengaang 104
af Niels Peter Boye-Nielsen

»Slemme« Michels meriter 113
af Estrid Wilhelms

Litteratur om Østjylland - siden sidst 117
af Lars Otto Kristensen

ÅRSBERETNINGER:

Nørhald Egnsarkiv 122
af Peter Østergård

Silkeborg Museum 123
af Keld Dalsgaard Larsen

Gammel Estrup
Dansk Landbrugsmuseum 125
af Jens Aage Søndergaard

Jyllands Herregårdsmuseum 125
af Vibeke Nielsen

Forhistorisk Museum Moesgård 126
af Jens Jeppesen

Rosenholm Slot 127
af Lars Otto Kristensen

Østjysk Hjemstavnsforening 129
af Karen Margrethe Sørensen

Person- og stedregister 133

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Østjysk Hjemstavnsforenings bestyrelse

Formand: *Karen Margrethe Sørensen* (1994)
Ormslevvej 432, 8260 Viby J., 8628 3371.

Næstformand: *Niels P. Boye-Nielsen* (1995)
Sandbygård, 8382 Hinnerup, 8698 2077.

Kasserer: *A.H. Schau* (1995)
L.A. Rings Vej 68, 8270 Højbjerg, 8627 3067.

Jonna Abild Nielsen (1995)
Røbjergvej 6, 8240 Risskov, 8621 4532.

Ove Kjær (1994)
Hørgårdsvej 31, 8240 Risskov, 8617 9230.

Herman Rasmussen (1994)
Sabro Skovvej 1, 8471 Sabro, 8694 8757.

Jørn Kirkegaard (1995)
Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg,
8657 2007.

Lars Otto Kristensen (1995)
Marselis Boulevard 36, V,th., 8000 Århus C,
8613 8715.

Søren Chr. Sørensen (1995)
Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 8689 1976.

P.V. Christiansen (1995)
Rungstedvej 4, lejl. 17, 2970 Hørsholm,
4576 4643.

Jens Jeppesen (1995)
Skovmøllevej 43, 8270 Højbjerg, 8627 7159.

Søren Jacobsen (1994)
Kjeldbækgård, Kjeldbækvej 15, Ørting,
8300 Odder, 8655 4109.

Jørgen Møller Bitsch (1994)
Skovbyparken 11, Skovby, 8464 Galten,
8694 3936.

Anders Nygaard (1994)
Rønvangen 52, 8382 Hinnerup, 8698 5193.

Æresmedlemmer:

Museumsinspektør, dr. phil. *Erna Lorenzen,* Århus.

Godsejer *Erik Kjær,* Ristrup Hovedgaard.

Overlærer *J.S. Thomsen,* Viby J.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

FORFATTERNE

Poul Verner Christiansen, født 1928 i Hjørring, indtil 1994 rektor for Langkær Gymnasium i Tilst. Har skrevet En østjysk landsbys rødder 1 (1992) og 2 (1996), samt Ristrup - en østjysk herregård (1995).

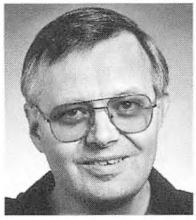

Vilfred Friborg Hansen, født 1942, cand. mag. i historie og engelsk, lektor ved Grenå Gymnasium. Siden 1970 bosat i Rønde, her aktiv inden for lokalhistorie og lokal politik.

Poul Porskær Poulsen, født 1953. Cand.phil. i historie 1984. Lic.phil. 1989. Arkivar ved Vejle Byhistoriske Arkiv.

Sune Fredslund Andersen, lektor, født 1939, cand. mag. i historie og kristendomskundskab Århus Universitet 1969. Siden 1969 ansat ved Gedved Statsseminarium. Siden 1984 ejer af Tåning Østergård. Har skrevet flere artikler især af lokalhistorisk karakter.

Viggo Larsen, født 1930 i Kalundborg. Opvokset i Gilleleje. Cand. mag. med historie og tysk Århus Universitet 1957. Undervist i historie 1954-94 Århus Seminarium/Århus Fællesseminarium. Lokalhistoriske artikler siden 1950'erne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

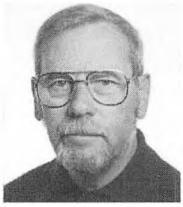

Lars M. Rasmussen, født 1930 i Malling. Handels- og kontoruddannet. Handelseksamen 1950. Beskæftiget ved inspektion af korn, frø og foderstoffer. Har skrevet artikler til »Møllen« og til »Druiden« om bl.a. kelterne og om digteren Sophus Michaëlis.

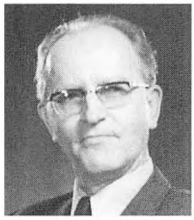

Poul Daugaard, født 1921. Bibliotekar, uddannet i Århus 1939-43. Overbibliotekar ved Centralbiblioteket for Hjørring Amt 1958-66. Stadsbibliotekar i Århus 1966-86.

N.P. Boye-Nielsen, født 1934 i Hinnerup på et landbrug. Bor på Sandbygaard, der blev overtaget i 1962. Eksamineret assurandør 1965. Har skrevet adskillige artikler af lokalhistorisk interesse. Udgivet to bøger med kulturhistoriske vandre- og køreture på Hinnerupegnen.

Estrid Wilhelms, f. Jensen, født i Vellev og opvokset i Toustrup byskole, været på ungdomsskole og højskole. Uddannet sygeplejerske 1946-49 på Århus Kommunehospital, ansat ved Psykiatrisk Hospital 1952-82, derefter pensioneret. Har siden frekventeret voksenundervisningen på VUC i Århus og samtidig arbejdet med slægtsforskning.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

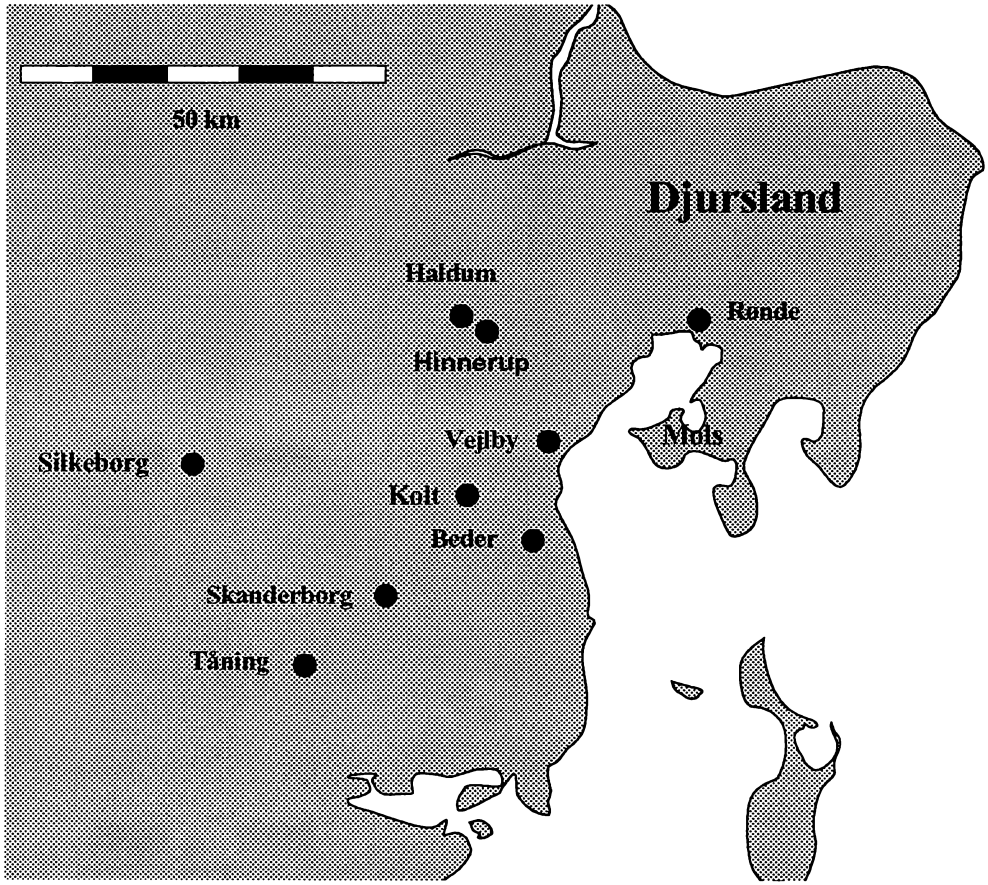

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hilsen til en tresårig

Østjysk Hjemstavnsforenings formål, som det blev formuleret i 1936, er højaktuelt i dag

Af Poul Verner Christiansen

Østjysk Hjemstavnsforening blev grundlagt i 1936, helt præcist blev den stiftet ved et møde den 24. september 1936 på Højskolehotellet i Klostergade i Århus.

Det overordnede formål var »at fremme Forstaaelsen af Hjemstavnskultur og værne om Egnens Hjemstavnsværdier«. Aktiviteterne til opfyldelse af dette formål skulle for det første være »Afholdelse af Foredrag og Sammenkomster samt af Exkursioner under kyndig Ledelse«, og for det andet »Udgivelse af Skrifter, i første Række et Aarsskrift«.

Man indrettede sig med en relativt stor bestyrelse: i alt blev der til den første bestyrelse valgt 17 mænd (og nul kvinder), de fleste var gårdejere og skolefolk (deriblandt en enkelt dr. phil.), fra ligeså mange forskellige sogne i Østjylland. Med denne geografiske spredning havde man den bagtanke at fremme hvervningen af medlemmer. Og den gik strygende. I årbogens nummer 2, som udkom i efteråret 1937, kunne redaktøren meddele, at »ved Udgangen af sit første Leveaar havde Østjydsk Hjemstavnsforening ca. 850 Medlemmer, og Nummer 900 er nu passeret«.

Mens det altså dengang udelukkende var et mandeforetagende, er der nu to kvinder i bestyrelsen, og den ene af dem er tilmed formand.

Bestyrelsen er også i dag stor, på 14 medlemmer, og den geografiske spredning er stadig stor, men ikke så stor som i 1936. I dag har den talstærke bestyrelse især betydning for udførelsen af det arbejde, der skal præsteres, for at foreningen kan leve op til sit formål. Faktisk har hvert eneste medlem af bestyrelsen en speciel opgave at udføre, udover deltagelse i de overordnede beslutninger. Således er der en arbejdsgruppe, der hvert år udarbejder et program for foredrag og ekskursioner, og som står for gennemførelsen af disse. En anden gruppe, med en hovedredaktør i spidsen, tager sig af årbogen, hvis titelblad i år kan pryde sig med tilføjelsen »61. årgang«. Én er kasserer, andre varetager foreningens interesser i eksterne udvalg. Og formanden, Karen Margrethe Sørensen, samler trådene, inspirerer med sin lydhørhed og sine visioner, repræsenterer foreningen udadtil og sørger for kontinuitet, støttet af næstformanden, Niels Peter Boye-Nielsen, som er den, der har den længste foreningsmæssige hukommelse, idet han med en kortere afbrydelse har siddet i bestyrelsen siden 1970.

Der er altid en god stemning på besty-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

relsesmøderne. Det er i sig selv opløftende at deltage i et fællesskab, hvor hver enkelt uden tanke på egen økonomisk fordel stiller ideer og arbejdskraft til rådighed for så godt som muligt at leve op til foreningens formål.

Foreningen er forlængst blevet til en institution i den østjyske lokalhistorie, og snart bliver følgende spørgsmål påtrængende: hvem skriver foreningens historie? Ingen af de nuværende medlemmer har selv oplevet foreningens tilblivelse, men der går frasagn om disse stærke tider, og i disse frasagn ligger naturligvis en del af medlemmernes selvforståelse gemt.

Østjysk Hjemstavnsforening, hedder det sig, blev grundlagt som det folkelige modstykke til Historisk Samfund for Århus Stift, som var blevet for »tør akademisk«.

Anmelderen af årbogen i Jyllands-Posten skrev i 1937, at »mens det historiske Samfund lægger mest Vægt paa i sine Aarbøger at bringe egentlig historiske Arbejder, omfatter Hjemstavnsforeningens Program ogsaa Landskabshistorie (Geologi), Egnens Flora og Fauna, Folkemaal og i Særdeleshed Skildring af Befolkningens Kaar og Oplevelser i det 19. Aarhundrede, saa vel i aandelig som i materiel Henseende.«

Man aner modsætningen mellem en traditionel opfattelse af det »egentlig historiske« og en ny, bredere opfattelse af historie, som også omfattede natur, kultur og det socialhistoriske. I den nye hjemstavnsforenings program fra 1936 lå der for det første en markering af, at det var vigtigt at kende sine rødder, og for det andet, at opfattelsen af, hvad der hørte til historie, skulle udvides. Dette program er i dag så aktuelt som nogensinde. At kende sine rødder er i dag ligefrem blevet et modebegreb. Og historieforskningen er efterhånden også herhjemme blevet bredere, så at »egentlig historiske Arbejder« i dag også drejer sig om landskabshistorie, kulturhistorie og ikke mindst skildringer af »Befolkningens Kaar og Oplevelser«, dvs. socialhistorie.

Så hjemstavnsforeningens fædre var faktisk forud for deres tid, i hvert fald når vi ser på forholdene i Danmark. I udlandet, især i Frankrig, havde der allerede fra 1920'erne lydt lignende toner fra en kreds af faghistorikere, som samledes om tidsskriftet »Annales«. Måske var grundlæggelsen af Østjysk Hjemstavnsforening ligefrem inspireret af disse nye toner fra Frankrig. Eller det lå måske i luften, dengang i mellemkrigstiden?

Kun på ét punkt er den gamle formålsformulering blevet forældet: man fandt det i 1936 særlig vigtigt at skildre befolkningens skiftende kår og oplevelser »i afvigte Aarhundrede«, dvs. i 1800-tallet. For længst er også vort eget århundrede selvfølgelig blevet inddraget. Men der er ingen grund til at ændre formuleringen fra 1936, for om 4 år, når vi har rundet år 2000, passer den igen på en prik!

De 61 årbøger, det er blevet til, inclusive denne, har bragt bidrag fra såvel lægfolk som lærde, skrevet på almindeligt forståeligt dansk og på grundlag af selvsyn, hvad enten det nu drejer sig om selvoplevet fortid eller studiet af originalt kildemateriale.

Artiklerne i årbogen stammer fra interesserede private forskere, som sender manuskripter ind til redaktionen. Der kommer langt flere manuskripter ind, end

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

der er plads til i årbogen, og redaktionen udvælger dem, der skønnes at have den største almene interesse.
Typiske er artikler om begrænsede lokale enheder, f.eks. en landsby, en gård, et enkelt hus, gennemført på grundlag af kildestudier og med inddragelse af det, de gamle stadig fortæller. Andre artikler drejer sig om personer, skæbner, slægter.
Redaktionen ser det som en vigtig opgave at medvirke til, at det, der er overleveret på en egn som mundtlig tradion, bliver nedskrevet og fastholdt, så det kan sammenholdes med det, som skriftlige kilder siger. Foranledningen til at skrive er som regel forfatterens personlige engagement i emnet, det er ofte udsnit af forfatterens egen slægtshistorie, hvilket naturligvis ikke udelukker, at det har almen interesse.
Årbogen kan være den direkte anledning til, at overleverede mundtlige beretninger nedskrives. Hvis den ikke fandtes, ville meget værdifuldt stof sandsynligvis gå tabt.
Men årbogen kan også være det sted, hvor indholdet af breve og notater eller billeder, der har ligget i en kasse på et loft, bliver bevaret for eftertiden.
Det, der gør disse artikler værdifulde, er, at de er ægte udspring af den tid, de handler om, de er autentiske.
Disse mange autentiske bidrag kan være med til at danne grundlag for større (social)historiske fremstillinger.

Men foreningens opgave går i dag langt videre, end dens fædre kunne forestille sig, fordi de næppe kunne forestille sig de forandringer af samfundet, der har fundet sted i løbet af de sidste halvtreds år. For de unge i dag er forholdene i fyrrerne og halvtredserne, »saa vel i aandelig som i materiel Henseende«, fjerne og fremmedartede. Derfor er øjenvidneskildringerne fra den tid så vigtige. Der er stort behov for levende skildringer fra trediverne, fyrrerne og halvtredserne, skrevet af de mennesker, som foruden iagttagelsesevne og hukommelse ejer evnen til at fastholde det væsentlige og at få det frem i et plastisk sprog, så at læseren føler sig hensat til fortidens situationer og oplever dem med sanserne, som om han selv havde været til stede.

I dag, 60 år efter, ligger medlemstallet stadig et sted mellem 900 og 1000, og det er faktisk pænt. Men der er basis for et endnu højere medlemstal. På flere måder var foreningen nemlig ved sin grundlæggelse forud for sin tid, og den er først efterhånden ved at blive indhentet af tiden.

Behovet er stort, men en lokalhistorisk årbog er ikke uden videre det medie, unge mennesker benytter sig af. Bestyrelsen skal til at overveje, hvordan budskabet når ud til flere i de aldersgrupper, som egentlig er åbne for det. Hvad med at sende uddrag af artiklerne ud på Internet?

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De åndelige brydninger på Djursland - med Røndeegnen som eksempel

Af Vilfred Friborg Hansen

Denne artikel er en bearbejdning af et foredrag, der blev holdt på Rønde Høj- og Efterskole 4. november 1994 i forbindelse med 100-året for skolens etablering som grundtvigiansk højskole. (Skolen overgik 1897 til Indre Mission og fejrer derfor også i år 100-års jubilæum).

Artiklen har derfor Røndeegnen som udgangspunkt, men kommer også ind på de åndelige brydninger andre steder på Djursland. Den behandlede periode er især 1800-tallet, og begivenhederne omkring Rønde Højskoles oprettelse i 1894/1897 omtales særlig grundigt.

Den åndelige vækkelse begynder på Djursland med lægmandsvækkelserne, der kom til landsdelen i 1830'erne. Den grundtvigianske bevægelse bredte sig i 1870'erne og 1880'erne og vil i artiklen især blive omtalt med Thorsager som eksempel. Indre Missions glansperiode var 1880'erne og 1890'erne, og den missionske vækkelse vil især blive skildret med Rønde og Feldballe-Kejlstrup som eksempel.

Lægmandsvækkelserne på Djursland 1835-1870

I året 1835 blev godset Hessel overtaget af godsejer Vedel fra Skaarup på Fyn. Den nye godsejer var grundlægger af Skaarup Seminarium ved Svendborg. Han var venligt stemt over for den fynske lægmandsvækkelse, der var i fuld gang på dette tidspunkt. En vækkelse, der blev båret frem af almuefolk, som samlede større og mindre forsamlinger til vækkelsesmøder i dagligstuerne på gårdene. Vækkelsen var et opgør med tidens rationalistiske kristendom, som den mødtes hos præsterne og i kirkerne på dette tidspunkt.

Straks Vedel havde etableret sig på Hessel, begyndte han at ansætte folk fra Fyn, og han tilkaldte også fynske bønder, der købte de tidligere fæstegårde under godset. De var forsøgt afsat til lokale bønder, men disse havde ikke magtet opgaven.

Da godset Katholm ved Grenå i 1839 også blev overtaget af en fynbo, gentog historien sig. Der fulgte en indvandring af fynsk tyende og fynske bønder.

De fynske bønder bragte den fynske lægmandsvækkelse med sig til Djursland. Mange af fynboerne slog sig ned i Ålsø og Homå, hvor godserne Hessel og Katholm havde haft det meste af deres fæstegods. Fynboerne kom fra dels Hindsholm og dels Svendborgegnen - netop de egne på Fyn, hvor lægmandsvækkelsen stod stærkest.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Blandt de indvandrede fynboer var Peder Larsen fra Stubberup samt de to brødre Lars og Christian Bønløkke fra Taasinge. De nævnes alle som »grundstammen i den gudelige forsamlingsbevægelse«, der nu bredte sig på Øst-Djursland, og de stod senere (i 1868) bag oprettelsen af en højskole i Ålsrode. Peder Larsens søn, Niels Pedersen, blev gift med Lars Bønløkkes datter Marie, og de to unge slog sig i 1875 ned på gården Nyskov i Thorsager. Niels Pedersen blev derefter hurtigt drivkraften i en grundtvigsk bevægelse på egnen.

Indre Mission etablerer sig på Djursland

Når vi når frem til 1860'erne, kan vi konstatere, at centrum for lægmandsvækkelsen på Øst-Djursland er blevet Lyngby Seminarium ved Grenå. Ved siden af de private opbyggelsesmøder i hjemmene holdtes nu offentlige bibellæsninger på seminariet, og lægmandsprædikanter fra Sjælland, hvor »Den kirkelige Forening for Indre Mission« var dannet i 1861, optrådte af og til i Lyngby.

Vi må formode, at en stor del af de lærere, der udgik fra Lyngby Seminarium fra omkring 1860 til seminariets nedlæggelse i 1874, har været påvirket af vækkelsesbevægelsen.

Endnu i 1860'erne var der ikke tale om direkte splittelse af vækkelsesbevægelserne i en grundtvigsk og indre-missionsk del. Men i realiteten ses en række splittelsestendenser mellem en mere pietistisk og en mere folkelig del af bevægelsen.

Fra 1861 var Vilhelm Beck leder af den nystiftede »Kirkelig Forening for Indre Mission«. I 1865 foretog han og Johs. Clausen deres første store Jyllandsrejse for at bringe vækkelsesbevægelsen til Jylland. Rejsens to hovedmål var Midtjylland, især omkring Bording ved Ikast, hvor der i forvejen var en stærk lægmandsvækkelse, samt Djursland.

På Djursland kom Beck i kontakt med den allerede eksisterende vækkelse, bl. a. gennem et stort møde på Lyngby Seminarium. Året efter, i 1866, blev Beck præst i Ørum ved Grenå. Han blev her til 1874. Meningen var naturligvis at få den jyske del af missionsbevægelsen fast etableret.

I sine erindringer lader Beck det meste af missionsbevægelsen på Djursland være et resultat af sin indsættelsestale i Ørum kirke og af sit virke på egnen. Det er klart en overvurdering af egen indsats. Det der skete på Djursland, var at Vilhelm Beck så at sige overtog den allerede eksisterende bevægelse og kanaliserede den ind i Indre Mission. Den del af den eksisterende bevægelse, der ikke kunne følge Becks pietistisk prægede vækkelse, udviklede sig til en grundtvigsk bevægelse.

Det åndelige klima før 1880'erne: bjørnbakkerne

Vi vender os nu fra det østlige Djursland til det daværende Thorsager-Bregnet sogn (der dækkede det nuværende Thorsager og Rønde).

Der er ikke meget, der tyder på nogen større vækkelsesbevægelse i Thorsager-Bregnet før 1880'erne. Vi ved, at Geert Winther og Lars Bjørnbak støttede Ebeltoftkredsens folketingskandidat, Thomas Christensen fra Thorsager, der repræsenterede Ebeltoftkredsen, hvortil Thorsager-Bregnet hørte, uafbrudt fra 1869 til 1890.

Geert Winther var leder af det såkaldt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»Jyske Venstre«, der prægedes af nøgternhed, spareiver og antimilitarisme.

Lars Bjørnbak, der i 1857 havde grundlagt sin højskole i Viby ved Århus, var fører for den del af højskolebevægelsen, der nøgternt konstaterede, at »kundskab er magt« - derfor gjaldt det om at skaffe landboungdommen den viden, der kunne gøre det muligt for den af få den indflydelse i samfundet, som den talmæssigt var berettiget til.

Støtten til folketingskandidaten Thomas Christensen skete bl.a. på et stort møde på den nu forlængst nedlagte Ulstrup Kro ved Feldballe. Thomas Christensen var ejer af Nyskov i Thorsager.

Også andre ting kan antyde en bjørnbaksk indflydelse på egnen. Den almindeligt læste avis var det af Bjørnbak (i 1866) grundlagte »Århus Amtstidende«.

Mørke Højskole, grundlagt i 1869 med sæde i det senere alderdomshjem og nuværende asylcenter i Ommestrup, var en udpræget kundskabsorienteret højskole - dog vist nok snarere i konservativ Højre-retning end egentlig bjørnbaksk. Men da skolen i 1904 sælges til lærer Søren Kolstrup fra Pindstrup, siger han: »Skolen var en af de såkaldt bjørnbakske skoler, og befolkningen bjørnbakker... praktiske, dygtige... brave mennesker«.

Bjørnbaks bevægelse var altså en politisk og kundskabsorienteret vækkelse - ikke en åndelig. Den eneste antydning af en egentlig åndelig bevægelse på egnen før 1880'erne har vi i Feldballe. Og pudsigt nok - når man tager i betragtning, at Feldballe senere blev et af Indre Missions stærkeste holdepunkter - i grundtvigsk retning.

Degnen i Feldballe i perioden frem til 1880, Peder Sørensen, omtales som »en meget dygtig og from mand, som holdt gudelige forsamlinger i skolen«. I 1867 opretter Peder Sørensen, muligvis i samarbejde med præsten i Feldballe, pastor Schmidt, en højskole, der kom til at eksistere i tre år.

Også Peder Sørensens efterfølger som degn i Feldballe, Kr. Holm, var grundtvigianer. Han holdt aftenskole for de unge, og han tog af og til turen til Ebeltoft for at høre den grundtvigske pastor N. P. Jensen, der foruden præstegerningen sammen med sin kone ledede den kendte og respekterede grundtvigske højskole i Ebeltoft (fra 1874 til 1891).

Thorsager bliver grundtvigiansk

Men det blev i Thorsager, den grundtvigske bevægelse for alvor slog igennem. Én person synes at have været afgørende - i øvrigt et ganske normalt fænomen ved afgørelsen af, hvilken retning bevægelsen tog på en bestemt egn i disse år så kort efter demokratiets gennembrud. Man var tilbøjelig til at følge ledere. Nogle historikere har ligefrem talt om »sognekonger«, der bestemte, i hvilken retning udviklingen i et sogn kom til at gå.

I Thorsager var den afgørende person Niels Pedersen i Nyskov. Hans fynske forældre hældede åbenbart til den mere grundtvigske del af lægmandsvækkelsen - i hvert fald gav de sønnen ophold på nogle af de allerkendteste højskoler som hos Kr. Kold på Ryslinge højskole på Fyn, hos Ludvig Schrøder på Askov i Sønderjylland, samt hos Gotfred Rode på Skovgård.

Da Niels Pedersen kom til Thorsager, var der derfor ingen tvivl om hverken

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Niels Pedersen-Nyskov, Thorsager.

hans åndelige eller politiske ståsted. Han sluttede sig helhjertet til den grundtvigske bevægelse, og politisk var han fast forankret i Venstre - der i øvrigt netop i disse år sluttedes sammen til det første egentlige politiske parti i Danmark, kaldet »Det forenede Venstre«.

Niels Pedersens far købte Nyskov i Thorsager til sønnen i 1870, men Niels Pedersen tog først fast ophold på gården efter giftermålet med Marie Bønløkke i 1875. Fra 1877 begynder han for alvor at gøre sig gældende i det lokale liv. I dette år blev han sognefoged og amtsrådsmedlem - få år senere blev han sognerådsformand.

Givetvis var Niels Pedersen mere politisk end religiøst interesseret. Men hans grundtvigske udgangspunkt hersker der ingen tvivl om.

I 1885 gennemførte Estrup, hvis bopæl var på nabogodset Skafføgaard, som konseilspræsident - i dag ville vi sige statsminister - den første provisoriske finanslov. Altså en finanslov, der blev vedtaget uden om rigsdagen.

Reaktionen i Venstre-kredse var voldsom. Rundt om i landet dannedes »riffelforeninger« til værn mod - som det hed - »såvel ydre som indre fjender«. Meningen var klar nok: hvis Estrup fortsatte med at sætte demokratiet ud af spillet, så var »folket« klar til oprør. Det var en af de få gange i Danmarkshistorien, hvor landet var på kanten af revolutionen - og det var dengang Venstre var venstreorienteret i ordets egentlige betydning...

Dette røre nåede også til Thorsager, med Niels Pedersen som den toneangivende. Han fik en brav medkæmper i den nyligt ansatte andenlærer, Thøger Jensen. Som sognerådsformand må Niels Pedersen have haft en væsentlig andel i Thøger Jensens ansættelse. Thøger Jensen var leder af den nyoprettede gymnastik- og skytteforening i Thorsager - »dette Uvæsen, dette maskerede Oprørsvæsen«, som den gamle kongetro førstelærer Niels Sørensen forarget noterede i sin dagbog.

Førstelærer Niels Sørensens dagbog er i det hele taget en fremragende kilde til sammenstødet mellem gammelt og nyt i Thorsager. På det gamles side finder vi førstelærer Niels Sørensen og præsten - senere provst - C. C. Hansen, der betegnes som »højkirkelig« og »rationalistisk«. På den anden side er gårdejer Niels Pedersen og andenlærer Thøger Jensen frontkæmperne. Det har naturligvis slået gnister mellem førstelærer og andenlærer til daglig - andenlæreren forlod da også

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Thorsager i 1892, men vendte i øvrigt tilbage til egnen i 1896 som førstelærer i Følle. Her grundlagde han i 1898 »Adresseavisen«, og han var formand for Kalø-Knebelvig Landboforening.

I foråret 1886 sad Venstre-føreren Chr. Berg fængslet for at have opfordret til at forulempe en politimester under et Venstremøde i Holstebro. Da Berg måtte fejre sit sølvbryllup i maj 1886 i fængslet, skyllede sympatien ham i møde, og rundt omkring i landet afholdtes der sølvbryllupsfester, hvor der samledes ind til den fængslede leder. Dette skete også i Thorsager, hvor festen naturligvis holdtes i storstuen på Nyskov. Festdeltagerne i Thorsager har givetvis været blandt de 80.000 givere, der ved en deputation til fængslet overrakte Berg en »folkegave« på 45.000 guldstykker, fyldt i glaskrukker. Det har været en svimlende sum dengang og en tilsvarende stærk manifestation mod Estrups forhadte styre.

Niels Pedersen gik nu i brechen for, at skytteforeningens medlemmer i Thorsager skulle have et øvehus, der samtidig kunne fungere som forsamlingshus for området, især ved politiske møder. I foråret 1886 begynder tegningen af femkroners aktier til det nye »forsamlings- og

Nyskov-Pedersen med familie og folkehold på Nyskovs trappe, ca. 1915. Det er Niels Pedersen-Nyskov som nr. 2 fra venstre (med piben), hustruen Marie Pedersen-Nyskov nr. 4, sønnen Peter Pedersen-Nyskov nr. 9. Sidstnævnte blev også folketingsmedlem, for Ebeltoft-kredsen 1947-1950.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

øvehus«, og førstelærer Niels Sørensen noterer fnysende i sin dagbog, at »selv fattige Indsiddere og Tjenestefolk have ikke gaaet Ram forbi, men alle maatte tegne sig«. Han er ikke i tvivl om, hvad huset skal bruges til: »allehaande grundtvigianske Narrestreger« - ja, »der skal vel ogsaa holdes grundtvigianske Gudstjenester deri og saa forresten politiske Venstremøder«.

Allerværst var det dog for Niels Sørensen, at han for husfredens skyld selv måtte bide i det sure æble og tegne sig for to aktier. Bagefter kunne han gå ind og få afløb for sine frustrationer ved at notere i sin dagbog. Her står der under 14. maj 1886, at de andre, der har tegnet aktier, »vide ikke, hvad de gør«. »Men for at man ikke skulde gjøre mig Fortræd ved Omregning af mit Embede (dvs. lønnedsættelse) tog jeg to Aktier. Saa kunde man jo da ikke beskylde mig for uforbederlig Tværhed. Dem maa jeg jo betale som en Slags Brandskat, men jeg nærer ikke synderlig kjærlige Følelser over for Foretagendet, men ønsker af ganske Hjerte, at Huset maa styrte sammen og begrave alle de tossede grundtvigianske Taabeligheder og anarkistiske Ideer i Gruset«.

Det var unægtelig fromme ønsker at give Thorsagers nye forsamlingshus med på vejen. Da indvielsen fandt sted 18. juli 1886 holdt førstelæreren sig hjemme, selv om huset var opført ved dammen lige over for skolen og lærerens bolig.

Vedtægterne for det nye »forsamlings-

Thorsager Forsamlingshus, som det så ud ved opførelsen 1886. Det blev revet ned i 1933 for at give plads til det nuværende forsamlingshus.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og øvelseshus« fastslog, at huset skulle bruges til skytteforeningens øvelser - »Ungdommens Uddannelse i Legemsfærdighed«, som det hed. I 1902 blev det yderligere fastslået, at »Skytteforeningen maa som hidtil afholde sin aarlige Afslutningsfest med Bal uden Vederlag« - denne ret må altså på dette tidspunkt være blevet draget i tvivl.

Det var fra starten fastslået, at der ikke måtte kræves entré til vælgermøder i huset, og i 1892 blev det endvidere vedtaget, at »Landboforeningsmøder og politiske Møder af Kredsens Folketingsmand eller eventuelt Folketingskandidater har fri Adgang til at benytte Huset til Møder«. Den første bestyrelse for huset tæller fem gårdejere, en møller og en »ungkarl«. Ikke overraskende blev Niels Pedersen husets første formand - Thøger Jensen blev revisor.

Thorsager Forsamlings- og Øvelseshus blev herefter det naturlige centrum for en særdeles livskraftig grundtvigsk vækkelse og for en ikke mindre livskraftig politisk Venstrebevægelse på egnen - en bevægelse, der fra 1890'erne også gav sig udtryk i opbygningen af en stærk andelsbevægelse. Indtil den første grundtvigske præst blev indsat i Thorsager-Bregnet i 1944 har der været familier i Thorsager, der har søgt til de grundtvigske nabopræster i Hornslet og Kolind, og den meget stærke gymnastik-tradition i Thorsager, der er en realitet den dag i dag, skriver sig tilbage fra skytteforeningens virke i Thorsager i 1880'erne.

Indre Mission på Mols

Det var som nævnt midt i 1880'erne, den grundtvigske bevægelse for alvor slog igennem i Thorsager. På dette tidspunkt var der andre steder på Djursland forlængst sket et gennembrud for den anden store åndelige bevægelse, Indre Mission.

På Mols kom der tidligt, allerede i 1870'erne, en indre-missionsk vækkelse, der helt givet har påvirket Rønde, og sandsynligvis været kilden til den vækkelse, vi ved, der har været i Rønde i 1880'erne.

Kilden var på dette tidspunkt pastor Blume, der virkede i Vistoft fra 1876 til 1883. Blume kom fra Bording i Midtjylland og kendte derfor den stærke missions-lægmandsprædikant Anders Stubkjær fra Bording, der blev en hyppig gæst på Mols.

I 1888 kom der ny præst til Knebel-Rolsø (Rolsø kirke er senere nedlagt og erstattet af kirken i Vrinners), nemlig pastor Hauch, der kom til at virke her indtil år 1900. I hans første år i pastoratet skete der en tragisk drukneulykke i Knebel, idet nogle yngre mænd druknede i vigen på en rotur efter et sviregilde. Drukneulykken - der kan sammenlignes med en tilsvarende katastrofe i Harboøre - gav anledning til, som det hedder i den missions-venlige Paul Nedergaards »Dansk præste- og sognehistorie« (s. 263): »en knusende sorg og skam i mange hjem, og adskillige indså drikkeriets forbandelse. Adskillige blev omvendt...pastor Hauch og hans hustru stillede sig glad og gerne midt iblandt de vakte, og der blev et levende indre missionsk samfund«.

1888 var også året, hvor pastor Busch kom til Feldballe, og der opstod en livlig vekselvirkning mellem flere missionske præster på Mols og pastor Busch.

Den missionske vækkelse på Mols

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

oplevede en ny kulmination i foråret 1894, muligvis som en udløber af en lignende vækkelse i Feldballe-Kejlstrup efteråret før, muligvis under påvirkning af det almindelige røre i landet, efter af pastor Moes begravelsesprædiken over en flok druknede fiskere i Harboøre i november 1893 var blevet kendt over hele landet. Vækkelsesbølgen på Mols beskrives i det ikke særligt venligtsindede Højskolebladet fra juni 1894 således:

»I foråret kulminerede missionsbølgen på Mols. Den fremtrådte med en voldsomhed, man næppe har kendt magen til noget andet sted i landet. Ved de overmåde talrige opvækkelsesmøder, hvor forkyndelsen skete med indtrængende nidkærhed, hændte det flere gange, at en eller flere i forsamlingen »omvendte« sig under råb og krampeagtig hulken«.

Der berettes videre i artiklen om en »ellers fornuftig husmandskone«, der var blevet sindssyg under vækkelsen og døde på sindssygeanstalten i Århus. Bl.a. denne hændelse resulterede i, at biskop Clausen tildelte to af præsterne på Mols »en alvorlig irettesættelse og advarsel«.

Det berettes også, at vækkelsesbølgen på Mols havde ført til megen omtale mand og mand imellem og i aviserne. Dette sidste er ikke uvæsentligt for vores bedømmelse af det åndelige klima her på egnen forud for oprettelsen af Rønde højskole. Jeg skal senere vende tilbage til, at det åndelige røre ikke alene var et lokalt fænomen.

Indre Mission i Rønde

I selve Rønde var der en vækkelse i gang allerede tidligt i 1880'erne, sandsynligvis har den været udsprunget af vækkelsen på Mols. Den siges at have haft sin rod blandt småkårsfolk i Gammel Rønde.

Afgørende for vækkelsen i Rønde blev det, at byens læge, Vilhelm Krohn, sluttede sig til den.

Krohn havde været med i krigen 1864 som underlæge. 1865 blev han ansat af Kalø gods som læge i Rønde, og året efter flyttede han ind i den nye lægebolig, som Kalø havde bygget til ham på hjørnet af Molsvej og den nye hovedgade.

Der udfoldede sig et livligt selskabsliv i lægeboligen, men fru Nancy Krohn blev efterhånden træt af det (»hun pintes ved al den selskabelighed, drik og kortspil, der prægede Rønde og egnen«, hedder det i Nedergaards »præste- og sognehistorie«), og hun begyndte at interessere sig for

Læge Vilhelm Krohn, Rønde.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

missionsvækkelsen. Engang omkring 1880 bad hun sin mand køre sig til Rolsø, hvor hun ville høre den missionske præst i Vistoft, pastor Blume, prædike. Blume var som tidligere nævnt præst i Vistoft sogn 1876-83.

Krohn kørte sin kone til Rolsø, idet han mente at kunne klare et par sygebesøg, mens fruen var i kirke. Det endte dog med, at han - der ellers erklærede sig for fritænker - gik med ind i kirken.

Om det, der nu skete, hedder det i Paul Nedergaards »Dansk præste- og sognehistorie«:
»Han blev ramt af ordet og klart omvendt, og derefter kørte de næsten hver søndag til Vistoft for at høre Blume. Lægehjemmet blev forvandlet. Der lød salmesang, blev holdt bibellæsninger, og dr. Krohns fandt sammen med de ganske faa troende mennesker, der var i sognet. De indkaldte fremmede talere, præster og missionærer...«
Krohn blev drivkraften bag byggeriet af et missionshus i Rønde. Sønnen Åge Krohn fortæller, at faderen tog til Ørslev på Sjælland til sin meget gode ven Vilhelm Beck og hentede råd og tegninger til huset, og den 8. august 1888 indviede Beck det nye missionshus, der kom til at ligge på modsatte gadehjørne af lægehuset, på hjørnet af det nuværende Frederiks Allé og hovedgaden.

To år efter, i 1890, forlod Krohn Rønde for at blive distriktslæge i Saxkøbing. Men Indre Mission i Rønde var nu også så levedygtigt, at det kunne klare sig selv.

Indre Mission i Feldballe-Kejlstrup

Vi skal nu bevæge os over i den nuværende Rønde kommunes østlige ende, til Feldballe og Kejlstrup.

Det er tidligere omtalt, at der i Feldballe var ansatser til en grundtvigsk vækkelse i 1860'erne, med førstelærer Peder Sørensen og senere Kr. Holm som midtpunkt.

Begge Feldballes præster i 1880'erne var også grundtvigsk prægede, men de kom aldrig rigtigt i kontakt med deres menighed og rejste begge efter få år i sognet. Den sidste af dem, pastor Bredsdorff fra 1885 til 1888, var i øvrigt gift med en datter af Vilhelm Birkedal i Ryslinge, med andre ord en søster til den ene af Rønde Højskoles første forstandere, Uffe Birkedal.

Alt pegede altså i retning af en grundtvigsk udvikling i Feldballe. Alligevel skulle Feldballe og nabo-landsbyen Kejlstrup blive centrum for en af de stærkeste indre-missionske vækkelser på Djursland.

Helt afgørende for denne udvikling var det, at den kendte missionspræst Axel Busch kom til Feldballe-Nødager pastorat i 1888. Han blev der kun i fem år - men som den grundtvigiansk prægede førstelærer Kr. Holm skriver i sine erindringer, så blev Feldballe sogn aldrig det samme, efter at Busch havde sat sit præg på det.

Feldballe før Busch beskrives i beretningerne om vækkelsen som et samfund, hvor drukkenskab, dans og kortspil hørte til dagens orden.

Det er klart, at forskellen mellem »før« og »nu« bevidst anvendes i omvendelsesberetningerne (der er skrevet af missionens egne folk) til at understrege omvendelsens afgørende betydning for den enkelte og for hele samfund. Set i dette lys kan disse beretninger minde om vikin-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

getidens og middelalderens beretninger om omvendelsen af de hedenske nordboer til kristendommen. Lige som disse beretninger har læsekredsen også oftest været missionens egne folk, så beretningerne mere skulle virke til at bekræfte de i forvejen frelste i deres tro end til at omvende andre.

Men når dette er sagt, skal det tilføjes, at omvendelsen sikkert har haft den beskrevne omvæltende karakter for dem, der oplevede den. Lige som der ikke er nogen tvivl om, at vækkelserne overalt bragte social fremgang, da pengene nu blev brugt på familien frem for kroen eller baller i forsamlingshusene.

Axel Busch var kun 34 år gammel, da han 15. juli 1888 blev indsat som præst i Feldballe-Nødager sogne. Han lagde fra starten ikke skjul på, hvad der var at vente. »Jeg kommer ikke med Fred, jeg kommer med et draget Sværd!« udtalte han. Buschs prædikener kredsede altid om de to veje, man kunne vælge at gå her i tilværelsen. Enten vejen, der førte til Himmerige på dommens dag, eller vejen, der førte til Helvede. Og i blomstrende vendinger kunne han beskrive såvel den uendelige herlighed i Himmerige som den endeløse rædsel og gru, der ventede i Helvede.

Pastor Axel Busch, Feldballe.

Igen og igen vendte Busch sig i sine prædikener mod drikkeri, mod pengenes magt, mod sladder og mod syndigheden i dansen. Om en pige, der kunne lide at danse, lød det fra Busch: »Sæt hun dør under dansen, så hvirvler hun lige lukt ned i Helvede!« Om folk, der sladrer, lød det: »De er smurt om munden med ålefedt fra Helvede«.

Efter en begravelsestale over en Feldballe-borger, der havde været glad for både kortspil og de våde varer, fortælles det, at en gårdmand gik direkte hjem og hældte alt husets brændevin i kloakken og alle kortspil i kakkelovnen, hvorefter han meldte sig under de frelstes faner og aldrig mere rørte hverken brændevin eller kort.

Med forkærlighed henvendte Busch sig direkte til den enkelte i kirken. »Hvor går du hen - til himmelen eller til helvede?« lød det oppe fra prædikestolen - og så direkte: »Ja, dig, du gamle mand, det er dig, jeg mener, hvor går du hen?« Hverken fattige eller fine kunne vide sig sikre for disse direkte henvendelser oppe fra prædikestolen.

Busch prædikede i op til halvanden time. Efter prædikenen var han gennemblødt af sved - ja, det fortælles, at hans

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sved dryppede ned på dem, der sad lige under prædikestolen. Hans læge skal have påbudt ham at skifte skjorte under første salme efter prædikenen.

Metoden var lige så direkte ved husbesøgene. »Nå, hvem styrer så i gården her?« spurgte Busch den første, han traf ved et besøg. »Det gør A!« lød svaret selvsikkert fra gårdmanden. Svaret fra Busch lød: »Så styres den dårligt. Du skulle lade Jesus styre i stedet!«

Folk strømmede til Buschs prædikener. Ofte sad man i to lag på sæderne, idet et hold sad på ryggen af kirkestolene, næste hold på sæderne. Ofte var såvel gang som våbenhus fyldt op. Folk kom i hestevogne langvejs fra, fra Grenå, Ebeltoft, Rønde, Skødstrup.

To år efter Buschs komme byggedes det første missionshus i sognene, nemlig i 1890 i Kejlstrup. Husets beliggenhed lidt uden for byen skyldtes ønsket om også at appellere til beboerne ind mod Grønfeldt og Egens. Vilhelm Beck stod for indvielsestalen.

Fra 1889 holdt Busch sommermøder for tusinder af deltagere i Ryomgaard skov. Han optrådte naturligvis også i andre sogne, hidkaldt af trosfæller der. Således talte han i 1888 i Thorsager forsamlingshus. Her vakte han så meget røre, at de ikkemissionske fandt det fornødent at samle 1400 underskrifter ind til støtte for deres egen præst, C. C. Hansen, som var blevet kritiseret af Busch i slet skjulte vendinger. Førstelærer Niels Sørensen kan med tilfredshed notere i sin dagbog, at kun én havde nægtet at underskrive støtteer-

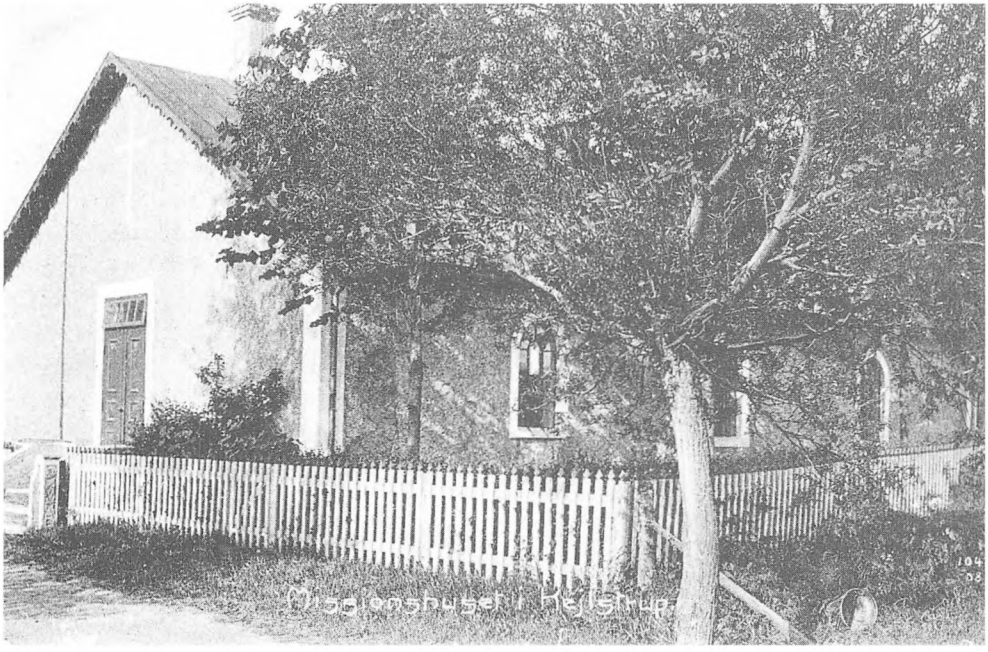

Kejlstrup missionshus

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

klæringen til præsten, nemlig karetmageren i Skrejrup, der var utilfreds med, at pastor Hansen lod sin vogn reparere i Århus...

Lærer Kr. Holm i Feldballe, der jo som degn og kirkesanger var tæt inde på livet af Busch, skriver i sine erindringer: »Ingen, der hørte Busch, kunne undgå at blive påvirket. Den vækkelse, jeg blev vidne til ved pastor Busch, står som den største og mærkeligste oplevelse i mit lange liv«. Dette blev altså skrevet af en erklæret grundtvigianer mere end 30 år efter at Busch havde forladt Feldballe.

Blandt de vakte i Feldballe var både småkårsfolk, gårdejere, greveparret og forpagteren på Møllerup. Forpagter Rudolf Heilmann på Møllerup blev den ledende i missionsbevægelsen, da Busch havde forladt egnen i 1893. Handelsmanden Chr. Vester, der senere forpagtede og endda blev ejer af Møllerup, hørte også til de vakte. Komtesse Thyra fra Møllerup holdt søndagsskole for egnens børn i missionshuset i Kejlstrup. At bevægelsen har bragt høj og lav sammen, kan der ikke herske tvivl om. Men de ledende var gårdmændene, især i Kejlstrup. At Indre Mission specielt skulle appellere til de fattige befolkningslag, holder altså ikke stik i dette tilfælde. Det gør det for øvrigt heller ikke i en række andre tilfælde, så den teori kan man godt begrave. Det er da også forlængst sket af det kuld af historikere, der i de seneste år har arbejdet med Indre Missions historie.

Den helt afgørende vækkelsesbølge brød igennem i Feldballe-Kejlstrup i efteråret 1893, altså et halvt års tid efter at Busch var væk. Det skal være sket under påvirkning af et besøg af Busch i september. I november 1893 gik vækkelsen uimodståelig over egnen, især båret af de unge, Buschs tidligere konfirmander. Aften efter aften samledes man i missionshus og stuer til salmesang, bibellæsning og bekendelse.

Måske er den tidligere vækkelsesbevægelse på Mols i foråret 1894 en udløber af vækkelsen i Feldballe-Kejlstrup få måneder i forvejen. Måske kan begge vækkelser sættes i forbindelse med det røre, der bredte sig over landet efter pastor Moes berømte begravelsestale over en flok druknede fiskere i Harboøre i november 1893. Denne tale vakte ved sin fordømmende tone mod alle anderledes tænkende opsigt og forargelse landet over. Man kan levende forestille sig, at ophidselsen i grundtvigske kredse har været voldsom, dels på grund af, at man følte sig trængt - det var umiskendeligt Indre Mission, der vandt frem overalt - og dels på grund af, at man fandt de indremissionske såkaldte »helvedesprædikanters« fremfærd anstødelig og forkastelig.

Til gengæld får vi også i Højskolebladet en klar fornemmelse af, at man følte sig ramt af noget af den kritik, Indre Mission rettede mod grundtvigianerne. Det gælder f.eks., når missionsfolkene foragteligt kaldte de grundtvigske forsamlingshuse for »didelumdejhuse«, »offentlige forlystelsesanstalter« og »danse- og drikkebuler« - en kritik, som grundtvigianerne tilsyneladende følte sig truffet af, fordi baller med spiritusudskænkning vandt frem i mange forsamlingshuse, der følte sig fristet til at rette op på en trængt økonomi på denne måde (diskussionen om baller og spiritus havde man også i Thorsager, men her holdt man åbenbart sin sti

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ren: i 1893 vedtages det, at der ved baller ikke må udskænkes »usunde drikke«).

Med andre ord: fronterne mellem missionsfolk og grundtvigianere var trukket meget skarpt op i 1893-94, både lokalt og over hele landet.

Grundtvigianernes svar

Den voldsomme debat om Indre Mission og mellem de to store åndelige bevægelser på landsplan har selvfølgelig også påvirket det åndelige klima på Djursland.

Situationen var altså den, at godt nok havde grundtvigianismen bidt sig grundigt fast i Thorsager. Men Indre Mission stormede frem i Rønde, Feldballe-Kejlstrup og på Mols: missionshus i Rønde 1888, vækkelsesbølge efter den store drukneulykke i Knebelvig samme år, Busch i Feldballe 1888-93, vækkelsesbølge i Feldballe-Kejlstrup efteråret 1893, ny vækkelsesbølge på Mols i foråret 1894. Og lad os så for fuldstændighedens skyld nævne, at indre- missionske sommermøder i Kaløskovene med Vilhelm Beck i disse år efter sigende samlede mellem 4000 og 5000 mennesker - måske er tallene ikke ligefrem underdrevet, men alligevel... Tilsvarende store sommermøder holdtes i Møllerups og Ryomgaards skove, her ofte med pastor Busch som taler.

Grundtvigianerne har følt deres position alvorligt truet.

Hvordan kunne de tage udfordringen op?

For at finde svaret skal vi nu vende tilbage til grundtvigianernes stærke bastion i Thorsager og deres ledende skikkelse, gårdejer og amtsrådsmedlem Niels Pedersen på Nyskov.

Niels Pedersen var på dette tidspunkt på vej ind i landspolitik. Han havde et par gange forsøgt at blive valgt ind i folketinget - året efter lykkedes det.

Han bliver 1892 formand for Randers Amts Skytteforening. Han havde i 1887 forgæves forsøgt at blive valgt til folketinget for Ebeltoft-kredsen, 1892 forsøger han - ligeledes forgæves - at blive valgt i Mariager. Tredje gang blev lykkens gang, idet han 1895 valgtes i sin gamle hjemegns kreds, Grenå, her kan hans familieforbindelser til Bønløkke-brødrene have spillet ind. Chr. Bønløkke havde hidtil været kredsens folketingsmand, og svigerfar Lars Bønløkke havde en kort tid siddet i landstinget for kredsen. Niels Pedersen, der som folketingsmand blev kendt som Niels Pedersen-Nyskov, blev i folketinget senere formand for finansudvalget og i de sidste år i folketinget (1913-22) tingets formand. Den store gravsten på Thorsager kirkegård minder endnu om, at her hviler en af byens meget betydningsfulde borgere. Der er også en mindesten over ham i Grenå, hvor han jo var valgt som folketingsmedlem.

Allerede i 1894 trak Niels Pedersen sig tilbage fra formandsposten i Thorsager forsamlingshus. Han var tydeligvis på vej væk fra det lokale arbejde for at kaste sig over større opgaver.

Men Niels Pedersen havde åbenbart én drøm, som han gerne så opfyldt: der skulle oprettes en grundtvigsk højskole på egnen.

Det lykkedes Niels Pedersen og hans meningsfæller at få drømmen realiseret. En kreds af meningsfæller købte en grund af en gårdejer i Rønde og forærede den til skolen, og de fik kontakt med to mænd,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

der var parate til at påtage sig ledelsen af den nye højskole.

Den 4. november 1894 kunne højskolen - der fik navnet Højskolen Djursland - indvies ved en stort anlagt festlighed i de nye bygninger på bakken ovenover Rønde.

Højskolen Djursland

Det må have været følt som en enestående triumf. Og selve bygningen fremtrådte da også som et umiskendeligt udtryk for sejrsviljen. Stor og mægtig lå den monumentale røde murstensbygning deroppe på bakken lige oven over Rønde. Så at sige lige nedenunder, henne ad samme vej, krøb det lille missionshus sammen i hullet efter grusgraven for enden af vejen. Viden om sås bygningen deroppe på baketoppen - når man kom fra Århus-siden, var det det første, man så af Rønde. For højskolens fødder lå dels Rønde by, dels det storslåede Kalø-landskab, der med sine mange historiske kendemærker måtte appellere til enhver sand grundtvigiansk højskolemand.

Bygningen vidnede også om, at planerne gik endnu videre. Den var opført i korsform, og i midterpartiet var - umiskendeligt - indsat kirkevinduer. Foredragssalen i midten var nemlig tænkt anvendt til den valgmenighed, som man regnede med var næste skridt.

Navnet var også prætentiøst: Højskolen Djursland. Ikke noget med Rønde eller Thorsager-Bregnet. Højskolen var tænkt som grundtvigianernes flagskib på Djursland. Intet mindre. Skolen var beregnet til 40 elever - det første hold var dog på 12, dvs. minimumskravet for at opnå statsstøtte.

Ejer af den nye højskole var tidligere realskolebestyrer i Skanderborg, Otto Laage. Han havde som medforstander Uffe Birkedal, født 1852 og altså 42 år gammel i 1894, tidligere præst i Ribe og søn af den kendte grundtvigianer Vilhelm Birkedal i Ryslinge.

Uffe Birkedal

Uffe Birkedal havde fra 1879 til 1884 været præst i Brande, derefter i Ribe, hvorfra han i 1893 havde taget sin afsked, dels på grund af en konflikt med ministeriet og dels på grund af en tiltagende døvhed.

Konflikten med ministeriet ved vi intet konkret om. Men der kan slet ikke herske tvivl om, at den har at gøre med, at Uffe Birkedal uden omsvøb stillede sig på den såkaldt liberale teologis side. I 1895 argumenterede han i Højskolebladet voldsomt

Uffe Birkedal.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for tvungen borgerlig vielse forud for den kirkelige, og fra år 1900 blev han leder af den unitariske menighed i København. Dvs. at han har fornægtet treenigheden og Jesus som Guds søn. På det grundlag har det nok været rimeligt svært at virke som præst anno 1893. Menigheden i København måtte træde ud af folkekirken i 1908 efter en højesteretskendelse.
Uffe Birkedal havde også i andre sammenhænge gjort sig bemærket med kontroversielle synspunkter. Ved de danske folkehøjskolers 50-års jubilæum på Askov på Grundtvigs fødselsdag 8. september 1894 kritiserede han højskolerne for at ignorere tidens mest brændende samfundsspørgsmål, nemlig arbejdersagen, kvindesagen, fredssagen og frikirkesagen. Dette affødte et meget skarpt svar fra højskoleforstander Begtrup, Askov, der mente, at Uffe Birkedal tog grundigt fejl, hvis han troede, at interesse for disse spørgsmål var nok til at grundlægge en højskole på (tiden skulle jo give Begtrup ret - uanset hvor meget sympati man kan have med Uffe Birkedals modige - og provokerende! - udsagn). Her hentydes altså direkte til den kommende højskole i Rønde.

Uffe Birkedal ytrede også senere ved flere lejligheder det synspunkt, at højskolerne havde forskanset sig i svulmende retorik om det nationale og kampen for at få sønderjyderne tilbage til Danmark, mens man slet ikke interesserede sig for så afgørende samfundsspørgsmål som arbejdernes kamp for en tålelig tilværelse, kvindernes kamp for ligeberettigelse og kampen imod stormagternes oprustning.

Der kan her være nogle antydninger af, hvorfor højskolekredsen i Rønde med Niels Pedersen i spidsen har kastet deres opmærksomhed på Uffe Birkedal i 1894. Selvfølgelig har det også spillet ind, at Uffe Birkedal så at sige var ledig på markedet efter afskeden i Ribe året før. Det kan også have spillet ind, at Uffe Birkedal kendte Kalø-egnen - hans søster havde som tidligere nævnt været præstekone i Feldballe, hans far Vilhelm Birkedal havde af og til været på Djursland, og Uffe Birkedal havde i øvrigt i sine unge år virket som huslærer på Kalø.

Birkedal nævner selv flere gange, at hans kendskab til egnen fra tidligere var en af grundene til, at han sagde ja til stillingen på højskolen.

Alligevel forbliver det i bund og grund en gåde, at man kan have troet, at man i Uffe Birkedal havde manden, der kunne give en helt ny højskole den rigtige start - man vidste jo, at Uffe Birkedal var en stridbar natur, man vidste, at han lå i strid med hele den etablerede grundtvigianisme, og at man derfor næppe ville få nogen anbefaling af den nye højskole i disse kredse eller i det toneangivende blad Højskolebladet. Og man vidste, at Uffe Birkedal var så døv, at han ikke havde kunnet virke som præst i Ribe - hvordan kunne man så tro, at han kunne være højskoleforstander i Rønde?

Otto Laage

Birkedals medforstander og ejer af den nye højskole blev Otto Frederik Berthold Laage, født 1845 og altså knap 50 år gammel. Laage havde siden 1884 været realskolebestyrer i Skanderborg.

Om det er Uffe Birkedal, der har foreslået Otto Laage, ved vi ikke. Men en af grundene til interessen for Otto Laage har

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

givetvis været, at man savnede kapital til opførelsen af højskolen. Denne kapital havde Otto Laage, da han var ejer af realskolen i Skanderborg. Han solgte skolen i Skanderborg og satte pengene i Højskolen Djursland, hvis bygninger i øvrigt blev tegnet af hans 18-årige søn (der var tømrerlærling) i samarbejde med et par håndværkere.

En forklaring på, at man blev opmærksom på Otto Laage, kan også være, at der har været kontakt mellem rigsdagsmand Jens Sørensen, Skanderborg, og Niels Pedersen-Nyskov. Jens Sørensen var en af mændene bag oprettelsen af realskolen i Skanderborg, og hans politiske interesser og karriere gør det til en nærliggende tanke, at han og Niels Pedersen har kendt hinanden. Begge var med i grundlovsværnesagen, de lokale landboforeninger, og begge sluttede sig i 1880'erne til Bergs politik og gik senere ind i Venstrereformpartiet.

Men hvad ved vi i øvrigt om Otto Laage?

Han var udgået af det vækkelsesprægede Lyngby Seminarium i 1864. Han var uddannet translatør i engelsk og tysk og meget interesseret i naturvidenskab - hans fag på højskolen blev dansk, naturkundskab og regning.

Otto Laage mødte op med et godt ry fra Skanderborg. I Skanderborg Realskoles jubilæumsskrift fra 1984 hedder det:

»Gamle elever fra Skanderborg Realskole har kun positivt at sige om Laage. Han var en inciterende fortæller af Danmarkshistorien og havde evnen til hos eleverne at fremkalde danskheden. Også i sprog var han en dygtig underviser, især i engelsk og tysk, hvori han i 1880 var blevet translatør. Han sprudlede af liv og energi...eleverne mindedes ham med taknemmelighed«.

Otto Laage.

Otto Laage oplyste, at han »gjennem en årrække havde følt sig draget til oplysningsarbejdet blandt den voksne ungdom«. Men derudover er ordene om hans evner til at fortælle Danmarkshistorie og til »hos eleverne at fremkalde danskheden« den absolut eneste antydning vi har af, at han skulle kunne passe ind i en højskolesammenhæng. Han har givetvis haft grundtvigske sympatier, men har bestemt - ligesom Uffe Birkedal - været at finde ude i den grundtvigske bevægelses yderkanter. Hans interesser, uddannelsesforløb og karriere forud for overtagelsen af højskolen i Rønde tyder snarest på rent kundskabsorienterede interesser.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Han synes derfor, lige som sin medforstander, ikke at være noget specielt oplagt valg til at starte en ny grundtvigsk højskole. Men han mødte jo op med en pose penge og var almindeligt respekteret som skolemand, hvor han kom fra.

Indvielsen af Højskolen Djursland 4. november 1894

»Det blev en smuk og opmuntrende dag«, beretter Højskolebladet. Det fremgår endvidere af samme blad, at »mange« - der må menes mange højskolefolk - tidligere havde næret frygt for »Birkedal og hans standpunkt«. Birkedals indvielsestale gjorde dog denne frygt til skamme, ifølge Højskolebladet: »Man forstod, at han hverken er eller vil være nogen Himmelstormer, men kun have Lov at sige sine egne Tanker med sine egne Ord og værge den aandelige Frihed mod alle de Herskerlyster, der saa kjendeligt viser sig fra forskjellige Hold«.

Brodden mod Indre Mission er ikke til at tage fejl af i denne sidste sætning. Og hvis man skulle være i tvivl, kan man længere henne i artiklen læse følgende:

»Alt i alt synes det, som om Laage og Birkedal skal faa Glæde af deres Foretagende og Samarbejde. Dersom deres Arbejde kunde danne en Modvægt mod den yderligere (dvs. yderligtgående) Indre-Mission, der har funden en rig Jordbund paa Mols, vilde allerede dette have sin Værdi«.

Efter selve højtideligheden med indvielsen af den nye skole samledes deltagerne til et fælles måltid i spisesalen. Jeg citerer igen fra Højskolebladet:

»Her taltes der atter af flere tilstedeværende, og særligt ønskede gaardejer Niels Pedersen af Nyskov, Thorsager sogn, den ny Højskole til Lykke og udtalte sin Glæde over, at Egnen nu endelig havde faaet et længe næret Savn afhjulpet«.

Nu kunne dette lyde, som om indvielsen af den nye højskole var forløbet helt efter planen. Dette er dog næppe tilfældet.

I hvert fald kan vi konstatere, at efter at hele projektet var kuldsejlet ved årsskiftet 1895-96, omtalte de tidligere elever Højskolen Djursland som »Døvstummeinstituttet«. Fordi den ene forstander, Uffe Birkedal, var døv, og den anden, Otto Laage, var gået i stå i sin indvielsestale...

Den nyopførte Rønde Højskole, ensomt beliggende på bakken over Rønde.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Højskolen Djurslands korte historie

Højskolen »Djursland« fik en kort levetid. En af de elever, der var med på første hold i 1894-95, omtaler opholdet i Rønde således:

»Der var ikke spor ved det. Vi var en snes elever, som betalte 10 kr. månedlig for undervisning og en krone for logi. De fleste af os boede hjemme. Ingen kunne få kosten på skolen. Birkedal skulle være så dygtig, men han bragte os ikke noget. Han var tunghør, og han talte, og vi skulle bare høre efter. Han var vist god nok, men et mærkeligt menneske. Tre dage i træk holdt han foredrag om sin far, og medens han talte, græd han. Laage var dygtig til at undervise og til at skælde ud, men vi kunne ikke tage ham«.

De to forstandere kunne ikke enes. Begge var enere - selvsikre, stædige og kompromisløse. Uffe Birkedal synes at have forladt højskolen allerede inden det andet elevhold kom til skolen til efteråret 1895.

Det lykkedes altså at komme i gang med endnu et hold elever i sæsonen 1895-96, men efter juleferien 1895 vendte ingen af eleverne tilbage. Derefter var løbet kørt. Statsstøtten bortfaldt, og bygningen måtte averteres til salg.

Bygningerne stod tomme - i øvrigt på nøjagtig samme måde som højskolen i Kolind, der også var indviet i 1894 - endda præcist dagen før højskolen i Rønde - og som hurtigt led samme skæbne som højskolen i Rønde (Kolind Højskoles bygninger lå på bakken over stationen, de blev revet ned i 1950'erne for at give plads for en udvidelse af kirkegården).

Ejeren af højskolen i Rønde, Otto Laage, søgte andre græsgange. Han var med til at grundlægge en ny realskole i Jyderup i 1897. Han solgte senere denne skole til sin søn og virkede der som lærer til sin død 1920.

Hans medforstander Uffe Birkedal havde åbenbart heller ikke mistet modet. Han lagde allerede i 1896 ud som forstander af en ny højskole i Nørre Ørslev på Falster. Højskolen led i løbet af et år samme skæbne som den i Rønde. Fra år 1900 blev Birkedal som tidligere nævnt præst ved unitarernes menighed i København. Tilsyneladende fandt han her folk, der var i overensstemmelse med hans eget ståsted - i hvert fald var han menighedens præst og ivrige ideologiske frontkæmper, til han tog sin afsked i 1918. Han døde 1921.

»De Helliges Højskole på Djursland og Mols«

Fra 1. januar 1896 stod den store højskolebygning deroppe på bakken over Rønde gabende tom.

Det samme var tilfældet med højskolen i Kolind. De to tomme højskoler satte fantasien i gang hos egnens missionsfolk.

Med forpagter Heilmann fra Møllerup som den drivende kraft begyndte en lokal kreds af missionsfolk i 1896 at virke for tanken om at starte en missionsk højskole i de forladte bygninger deroppe på bakken oven over Rønde - eller evt. i de tilsvarende tomme højskolebygninger i Kolind. I februar 1897 mødtes en kreds på omkring 40 mennesker i Rønde missionshus for at drøfte oprettelsen af en indremissionsk højskole.

I november 1897 realiseredes tanken i de tomme højskolebygninger i Rønde. Meget tænkeligt har det hele tiden været planen at oprette skolen i Rønde, men

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

man kunne vel trykke prisen ved også at forhandle med Kolind Højskole - prisen for højskolen i Rønde blev i hvert fald meget overkommelig: 600 kr. om året i leje og forkøbsret til 16.000 kr. i de næste fem år - forkøbsretten blev senere benyttet, så man blev ejer af skolen.

Den nye højskoles imponerende officielle navn blev »De Helliges Højskole på Djursland og Mols« - i virkeligheden jo endnu mere prætentiøst end grundtvigianernes navn til deres højskole tre år tidligere (Højskolen Djursland).

Helt afgørende blev det, at missionsfolkene var ulige mere heldige i deres valg af forstander. Fra Nr. Nissum Seminarium og Højskole hentedes Kr. Herskind som forstander, og med ham som leder trivedes Indre Missions højskole, endda selv om selveste Vilhelm Beck ikke ville anerkende skolen før i sit dødsår i 1901, hvor skolen forlængst havde vist sin levedygtighed.

Rønde Højskole blev altså i den sidste ende en Indre Missions højskole - en succes for den bevægelse, som skolen oprindelig var bygget til at bekæmpe.

Rønde - en bastion for Indre Mission

Og ikke nok med det. Fra skolen udgik en uvurderlig støtte til de indre-missionske samfund på egnen, og i 1917 formerede skolen sig næsten bogstaveligt, da Kresten Herskind oprettede »Rønde Artiumskursus«, det nuværende gymnasium, hvor der kunne tages præliminæreksamen og studentereksamen. Året efter fik gymnasiet egne bygninger.

Ved siden af gymnasiets monumentale

Det første hold elever og lærere på »De Helliges Højskole på Djursland og Mols«, 1897-98.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lærere på Rønde Højskole ca. 1910. Nederst til højre forstander Herskind og frue, øverst til venstre broderen Ingemann Herskind og frue. Øverst til højre en ikke-identificeret lærer, nederst til venstre lærerinde Johanne Nygaard Andersen.

bygning skød endnu en udløber af Indre Mission op, nemlig det privatejede Rønde Mejeri, der ikke behandlede mælk om søndagen, idet dette af missionsfolkene ansås for syndigt. Tidligere var missionsfolk brudt ud fra Grønfeld Andelsmejeri og havde grundlagt deres eget søndagshvilende Skaarup Andelsmejeri. I dette område kørte mælkevognene fra det private Bjødstrup Mejeri, det »normale« Grønfeld Andelsmejeri og det missionske Skaarup Andelsmejeri hver dag rundt ad de samme veje. Det var ikke rationelt, men andre ting ansås for vigtigere. En eftertid kan trække på skulderen - men man kan jo også beundre, at troen blev sat foran ussel mammon.

Kamp om spiritus og moral

Byggegrunden til såvel gymnasiet i Rønde som til Rønde Mejeri var gammel krojord, skænket af den store handelsmand og erklærede missionsmand, Frederik Legarth, søn af missionær Johs. Legarth, der på dette tidspunkt havde forladt byen. Samme Frederik Legarth sørgede for at tørlægge byen totalt, idet han gennem en strømand opkøbte selskabsstedet »Landbohjemmet« og nedlagde det, ligesom han købte Rønde Kro og omdannede det

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

til afholdshotel uden udskænkning af spiritus. Det var i øvrigt den opkøbte krojord, der blev skænket som grund til gymnasiet og mejeriet.

Fronterne var trukket hårdt op i de to tiår omkring århundredskiftet. Lad mig give ordet til nu afdøde arbejdsmand Carl Munk fra Thorsager, der omkring 1920 oplevede følgende (oplyst til mig i 1989, gengivet i Folk og Liv på Røndeegnen, bind 10):

»Jeg var 16-17 år gammel og til bal på kroen (Thorsager Kro - dengang ret berygtet. Forf.). Pastor Schou, der var missions, havde åbenbart besluttet at gøre noget ved den syndighed, der gik i svang på kroen. Han havde en ugift husbestyrerinde, frk. Jensen, og sammen med hende og en anden dame kommer han pludselig anstigende og løser billet til ballet. Han fik adgangstegnet, en rød sløjfe, hæftet på reversen med knappenål lige som alle vi andre.

Vi var noget spændte på, hvad dette skulle forestille, men da musikken spillede op, sprang en fyr, vi kaldte »to-øres puslingen«, på vanlig vis op for at danse. Straks sprang pastor Schou ud på gulvet og begyndte at lire Bibelen af for puslingen derude på dansegulvet, mens de to damer begyndte at synge salmer i baggrunden.

Der var et par stoute brødre, der hed Søren og Karl Andersen, der begge sejlede. De lod sig åbenbart ikke dupere, de råbte: »Musik! Musik!« og så ilede de hen til de salmesyngende damer og bød dem op til dans. Præsten skyndte sig derhen og sagde: »De to damer er sædelige kvinder. De danser ikke!« »Hvad fanden skal de så her - det her er et offentligt bal!« råbte Karl og Søren. Og så blev præsten og damerne skubbet rundt på dansegulvet, indtil de fortrak. De blev

Rønde Artiumkursus, som det så ud ved opførelsen 1918. I dag Rønde Gymnasium.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

under ivrige tilråb eskorteret hjem af en flok nysgerrige og af politiet, der var kommet til stede i mellemtiden«.

To kulturer, der normalt levede hver deres liv og aldrig så til hinanden - og derfor trivedes udmærket side om side, stødte her sammen.

Kampen om spiritussen førtes fra omkring århundredskiftet ikke alene af Indre Mission, men også af en række afholdsforeninger, hvortil i øvrigt mange socialdemokrater sluttede sig - klassekamp føres nu engang bedst i ædru tilstand.

Afholdsforeningerne holdt i årene omkring Første Verdenskrig møder ved Kalø Slotsruin med flere tusind deltagere. De begyndte at tabe terræn i 1920'erne, men Indre Mission - godt støttet af præst, højskole- og gymnasieforstandere og -lærere, førte kampen videre. En folkeafstemning om spiritusbevilling til Rønde Hotel (som kroen nu hed) i 1937 blev en hadefuld affære, der skabte splid og ufred i lokalsamfundet mange år efter: »For eller imod bevilling? deler i disse dage den smukke og ellers så rolige egns befolkning på en måde, der ikke forløber helt smertefrit i den personlige omgang«, skrev Aarhus Amtstidende.

Afstemningen endte med en kneben sejr for spiritusmodstanderne - i øvrigt på den nederdrægtige måde, at der var flertal for spiritussen i Rønde, men et lidt større flertal imod den i Thorsager. Det blev altså Thorsager-borgerne der bestemte, at Rønde-borgerne ikke skulle have lov til at nyde spiritus på deres hotel. Det bidrog ikke til en forbedring af forholdet mellem de i forvejen konkurrerende byer.

På samme tid vakte en debat om en tilladelse til en nudistlejr ved Kalø Vig voldsom opstandelse. Indre Mission kæmpede bravt imod dette moralens forfald, mens især handelsstanden i Rønde drog i felten for lejren - lokket af udsigten til god omsætning og fortjeneste. På et ophidset møde på Rønde Hotel udtalte formanden for Rønde Håndværker- og Borgerforening, boghandler Niels K. Jensen, at ham bekendt sikrede grundloven forsamlingsfrihed, men der stod ikke noget i grundloven om, hvilken påklædning man skulle have på. Resultatet blev en tilladelse til lejren - men i mellemtiden havde nudisterne mistet lysten til den, så moralen reddedes i denne omgang.

I det hele taget markerede Indre Mission sig i 1920'erne og 30'erne som »moralens vogtere«. Derfor fik fronterne en tendens til at blive Indre Mission mod alle andre.

Grundtvigianerne markerede sig - lidt polemisk sagt - slet ikke. En gruppe i Thorsager viste - som tidligere nævnt - dog deres utilfredshed med den missionsk-prægede præst (i 30'erne pastor Engel Jensen) ved at løse sognebånd til de grundtvigske præster i Kolind eller Hornslet. Grundtvigianerne var som enkeltpersoner at træffe på den ikke-missionske side, og de gjorde sig stærkt gældende inden for sport (især gymnastik), andelsbevægelse og politik, men som samlet bevægelse så man ikke mere noget til grundtvigianerne.

Fronterne brydes op

Fra 1944 kunne grundtvigianerne opgive sognebåndsløsningen - for da skulle der vælges ny præst, og for første gang havde Indre Mission ikke flertal i menighedsrå-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dene i Thorsager-Bregnet. Resultatet blev sognenes første grundtvigske præst, pastor Otto Paludan. Som et plaster på såret oprettedes en hjælpepræstestilling, som besattes med en indre missionsk præst - der oprindelig aflønnedes af missionsfolkene selv.

Rønde Mejeri omdannedes til Andelsmejeriet Kalø Vig i 1925. Herefter stod det leverandørerne frit for, om de ville levere mælk om søndagen eller ej - det snedige kompromis gik ud på, at der skulle arbejdes på mejeriet alle ugens syv dage, men om søndagen skulle arbejdet være slut senest kl. 8.30, og de, der ønskede det, kunne i sommerhalvåret levere mælk til mejeriet lørdag aften og undlade at levere om søndagen. Det betød, at mejeristerne skulle arbejde lørdag aften og tidligt op søndag morgen - der foreligger ikke oplysninger om ekstra betaling herfor.

Det søndagshvilende andelsmejeri i Skaarup ophørte i 1952. Symptomatisk var det, at flere af leverandørerne ønskede at få lov til at levere mælk om søndagen. Herefter kunne mejeriets sidste formand nøgternt konstatere, at grundlaget for mejeriet var faldet bort. En ny tid bankede åbenbart på døren - var det tressernes materialisme, der var på vej?

Rønde Hotel fik spiritusbevillingen tilbage i 1941, hvor Indre Mission - muligvis på grund af de særlige forhold under besættelsen (tyske officerer og soldater var hyppige kunder på hotellet) - opgav kampen mod spiritussen.

I 1936 etablerede Rønde Højskole også en efterskole, der lige som højskolen stadig eksisterer i bedste velgående. Der er stadig en repræsentant for Indre Missions hovedbestyrelse samt to lokale repræsentanter for Indre Mission i Rønde Høj- og Efterskoles repræsentantskab, men i dag fylder de 8 repræsentanter for KFUM og -K mere op i repræsentantskabet, der i øvrigt herudover rummer 28 andre medlemmer, fra såvel kirkelige som ikke-kirkelige organisationer.

I dag er fronterne i brydningerne mellem de åndelige bevægelser på såvel Røndeegnen som det øvrige Djursland brudt kraftigt op. 1960'erne, med privatbilismen og TV og dermed større kendskab på tværs af kultur- og andre skel, gjorde deres. De små missionshuse blev nedlagt - tilbage er det store missionshus i Rønde, bygget 1955, hvor spejdere og KFUM og -K i dag fylder mere end Indre Mission.

Forsamlingshusene overlevede derimod, ved at tilflyttere og nye beboergrupper reddede husene, der i dag alle eksisterer som betydningsfulde samlingspunkter i lokalsamfundene - men det grundtvigianske præg er ikke umiddelbart iøjnefaldende.

Indre Mission opstillede fra 1943 til 1954 egen liste til sognerådsvalgene i Thorsager-Bregnet, i valgforbund med Venstre og/eller Rønde Borgerliste. Efter et dårligt resultat i 1954 blev listen opgivet ved det følgende valg.

Selv ved menighedsrådsvalgene skal man i dag kende »koderne« for at få øje på brydningerne mellem bevægelserne. Ved menighedsrådsvalget i Bregnet sogn (Rønde) optrådte ved valget i 1992 tre lister: »De Kirkelige Foreningers Liste«, »Den Folkekirkelige Liste opstillet af Socialdemokratiet«, samt »Den rummelige Folkekirkeliste i nærmest grundtvigsk retning«. Hvilket skal tydes sådan, at den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Rønde Høj- og Efterskole i dag. Bygningerne fylder nu næsten en hel bydel, og det moderne Rønde by er nået op på bakken og omgiver højskolen både mod øst og vest. Naboen mod syd er »aflæggeren« Rønde Gymnasium, hvis bygninger ses nederst i dette billede. Højskolens gamle hovedbygning ses helt til højre i billedet, i midten de senere tilbygninger (arkitekter Friis og Moltke), helt til venstre ses nederst højskolens kollegium (oprindelig avlsbygninger til Moesbakkegaard), højere oppe idrætshallen, og til højre for denne ses sportsplads og forstanderbolig. Billedet er taget i 1990, før der blev bygget en særlig bygning til musik.

første liste rummer bl.a. Indre Mission og den sidste bl.a. grundtvigianerne. Den reelle deling synes dog at være en missionsk-præget liste, samt en ikke-borgerlig og en borgerlig ikke-missionsk liste.

Indre Mission mistede som nævnt flertallet i Bregnet sogns menighedsråd i begyndelsen af 1940'erne - dens liste har i dag to af menighedsrådets ni pladser. Derimod har den missionsk-prægede tværkirkelige liste endnu flertal (fire af syv) i Thorsager.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Medens de fleste forsamlingshuse har overlevet til i dag, omend båret oppe af nye kredse, så er de mærkeligste skæbner overgået missionshusene. Vrinners missionshus var - som det ses her på billedet fra 1987 - en overgang bodega. Senere blev det dog beboerhus.

Anvendt litteratur:

Bjerre, Siliam: *Højskolerne i Randers amt. I Randers Amts Årbøger* 1980.

Dansk Biografisk Leksikon.

Elberling, Victor: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, I-II, Schultz 1949.

Fra Rønde Højskole (højskolens elevblad).

Fra Rønde Højskole ved dens halvtredsårs-jubilæum 1947. Rønde 1947.

Hansen, Vilfred Friborg: *Andelsbevægelsen på Røndeegnen. I Folk og Liv på Røndeegnen 4,* 1982.

Hansen, Vilfred Friborg: *Missionshusene på Røndeegnen. I Folk og Liv på Røndeegnen 9,* 1989.

Hansen, Vilfred Friborg: *Thorsager Forsamlingshus. I Folk og Liv på Røndeegnen 6,* 1984.

Holm, Kr.: *En gammel degns oplevelser. O. Lohse* 1928.

Højskolebladet.

Indre Missions Tidende.

Jørgensen, Bjarne: *Rønde Højskole. I Folk og Liv på Røndeegnen 6,* 1984.

Krohn, Åge: *Minder fra et velsignet hjem. Læge Vilhelm Krohn og hustrus hjem. I Hjemliv og trosliv VIII, O. Lohse* 1939.

Larsen, Thomas: *En gennembrudstid* IV, 1934 (om pastor Busch s. 96 ff.)

Matthiesen, H. I. F. C.: *En sognepræst. Nogle træk af præsten A. Buschs liv og virke.* O. Lohse 1931.

Nedergaard, Paul: *Dansk præste- og sognehistorie* 1849-1949 (1965), VIII Århus stift, Kbh. 1965.

Nordahl-Petersen, A.: *Danmarks folkehøjskoler.* 1909.

Olesen, Elith: *De religiøse vækkelser på Øst-Djursland ca. 1835 - ca. 1900. I Århus Stifts Årbøger* 53, 1960.

Pallesen, F.: *Rudolf Heilmann. En Jesu Kristi stridsmand.* O. Lohse 1944.

Petersen, Poul Møller: *Rønde Gymnasium og Studenterkursus. I Folk og Liv på Røndeegnen* 6, 1984.

Protestantisk Tidende, årgangene 1919-1921 (artikler af Uffe Birkedal).

Ryslingeårbogen.

Rønde Højskole 1897-1987, Rønde Efterskole 1936-1987. Rønde 1987.

Salmonsens Konversationsleksikon, 1915.

Skanderborg Realskole gennem 100 år 1884-1984, Skanderborg 1984.

Skovmand, Roar: *Højskolen gennem 100 år.* Schultz 1944.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»Det var Ungdom og Kræfter, Styrke og Vilje«

Gymnastik og skyttesag på Silkeborg-egnen og i Gødvad ca. 1868-1930

Af Poul Porskær Poulsen

Skytte- og gymnastiksagen i Danmark er ved siden af andels- og højskolebevægelsen en af de vigtigste folkelige bevægelser i Danmark. Som de andre bevægelser fra 2. halvdel af 1800-tallet var den med til at (ud)danne den danske landbobefolkning, så denne kunne overtage den politiske og kulturelle magtstilling i første del af 1900-tallet.

Skyttesagen har to udspring, der begge hænger snævert sammen med nederlaget i 1864, nemlig dels den mere krigeriske del, der ønskede at uddanne de unge mænd til gode soldater, der evt. kunne revanchere nederlaget, og dels den demokratisk-folkelige med folkevæbningstanker. Disse to tendenser vævedes grundigt ind i hinanden i skyttebevægelsen og gav anledning til en del kontroverser, som på det politiske plan mellem Højre og Venstre. Også gymnastikken blev politiseret i en grad, så det med mellemrum slog gnister. Dette være blot nævnt som en indledende bemærkning. Det er ikke her meningen at gå ind i den standende debat vedr. kropskulturens eventuelle demokratiske overtoner i tidens forfatningskamp, hvor forskellige forskere har diskuteret gymnastikkens frigørende eller disciplinerende elementer. Her må henvises til en række udgivelser, der diskuterer disse spørgsmål[1]. Men hvordan man end anlægger sit synspunkt, så spillede kropskulturen en rolle i den forandringsproces, der fandt sted i slutningen af forrige århundrede, hvis ikke direkte, så i hvert fald indirekte inde i hovederne på datidens skytter og gymnaster.

Det vigtigste var imidlertid selve aktiviteten, dvs. skydningen og gymnastikken, og det er også den, der vil blive lagt vægt på i det følgende, hvor træk af Silkeborg-egnens, og særligt landsognet Gødvads, idrætshistorie vil blive beskrevet.

Amtsskytteforeningen

Skyttesagen blev institutionaliseret på Silkeborg-egnen 30. december 1868, hvor Silkeborg og Omegns Skytteforening blev oprettet. Foreningen var en kreds under Aarhus Amts Skytteforening, og det første, man finder i forhandlingsprotokollen om Silkeborg-kredsens aktivitet, er en præmieskydning 15. august 1869 for delinger fra 10. og 11 kreds. Det var foreningens første kapskydning, og byens unge piger skænkede ved samme lejlighed foreningen en fane.

Det var først og fremmest skydning, der var tale om, og der blev afholdt præmieskydninger hvert år. Ind imellem

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skydningerne var der imidlertid også lege og legemsøvelser, f.eks. afholdtes som afslutning på præmieskydningen 1870 et hurtigløb. I 1872 omtaltes imidlertid også gymnastikken i forhandlingsprotokollen i form af la Cours »Haandbog i Gymnastik for Delingsformænd ved Amtsskytteforeninger« (1869), der var en grundbog i tysk militærgymnastik. Og samtidig med at skydningen fortsatte regelmæssigt op gennem 70'erne, anes det, at gymnastikken også så småt begyndte at komme med. Således vedtoges det på generalforsamlingen i 1876 at opfordre kredsene til at dyrke legemsøvelser, og der uddeltes støtte til indkøb af gymnastikredskaber. Ligeledes blev der foranstaltet afholdt et gymnastikkursus i 1881 i Silkeborg. I 1883 blev det nedfældet i lovene, at de årlige sammenkomster var for både skydning og legemsøvelser (FP 24.1.83).

1880'erne var politiske kampår, og kampen blev ikke mindst udkæmpet inden for skyttebevægelsen. Denne kamp slog naturligvis også igennem i Aarhus Amts og Silkeborgegnens Skytteforening,

Gl. Skanderborg Amts Skytteforening. Årstallet er ikke oplyst, men mon ikke det er begyndelsen af århundredet?
Fra venstre: gårdskarl Chr. Jacobsen, købmand S.K. Jensen, sadelmager Hansen, hotelejer Plett, ukendt, malermester Chr. Johansen, ingeniør Ejler Nissen, støbemester Ejler Petersen, ukendt, ukendt, restauratør Winther, bødkermester Raupach, manufakturhandler Hans Damgaard, glarmester Gjerulf, skomager Laursen.
(Foto i Lokalhistorisk Samling, Silkeborg. Originalen er noget beskadiget i højre side, derfor vises her kun et udsnit).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

men dog kun i begrænset omfang. Således vakte vragningen af to officerer ved bestyrelsesvalget i 1882 en vis bitterhed på højrefløjen, og forretningsudvalget måtte den 22. september 1883 træde sammen for at udtale sig om nogle angreb på foreningen, som var fremkommet i den regeringsvenlige Jyllands-Posten. Anklagerne gik på, at Aarhus Amts Skytteforening efter et »kup« ved bestyrelsesvalget var blevet præget af nærmest revolutionær tankegang. Dels var to veltjente officerer blevet hældt ud af bestyrelsen, dels optrådte en forhenværende underofficer med udtalelser, der tydeligt viste, at formålet ikke længere var fædrelandsforsvar, men at skyttesagen skulle være et led i frihedsarbejdet, der skulle bringe samfundets undertrykte frem. Altså udtalelser rettet mod højreregeringen og den herskende klasse. Da man yderligere var holdt op med at udbringe skål for kongen, men i stedet skålede for konge og fædreland, mente skribenten i Jyllands-Posten, at foreningens omstyrtende tendenser var tydelige.

Skytteforeningen ilede med at forsikre sin upolitiske stilling for ikke at miste statstilskud, og yderligere bataljer hører man ikke om.

Silkeborgegnens Skytteforening ønskede imidlertid at udtræde af Aarhus Amts Skytteforening og selv danne amtsforening - dette forhandledes og vedtoges den 27. februar 1886. Udtrædelsen fandt sted ved generalforsamlingen i Skanderborg 1. april 1886, og Overbestyrelsen for De danske skytteforeninger godtog oprettelsen af en ny amtsforening. Det eneste krav var et nyt navn: Gl. Skanderborg Amtsskytteforening.

Gymnastikken

Den gymnastik, der havde været dyrket hidtil, var militærgymnastik, altså også et udtryk for Højre-regeringen: Legemsøvelser var beregnet på militærets krav og passede ikke til de Venstre-orienterede bønder. De havde andre interesser i retning af politisk og kulturel frigørelse, på samme tid som de sluttede sig sammen i andelsforeninger for derigennem at blive økonomisk stærke og uafhængige. Den svenske eller lingske gymnastik[2], der fra 1884 udbredtes fra de grundtvigske højskoler, blev midlet på det kropskulturelle plan. Den lingske gymnastik sigtede mod »det hele menneske«, dvs. at udvikle en harmonisk legemsbygning på samme måde som »det levende ord« skulle udvikle menneskets åndelighed. Med vægten på både sjæl og legeme tog man afstand fra træning i eksercits og konkurrencementalitet.

Skiftet til den lingske gymnastik mærkes naturligvis også i Gl. Skanderborg Amtsskytteforening, manifesteret ved at foreningen i 1886 vedtog at sende 2 skytter, mejerist Jens Andersen fra Sinding og smed Chr. Christensen fra Toustrup, på et tre ugers kursus i svensk gymnastik på Askov højskole. Disse to blev således pionerer inden for gymnastik på Silkeborg-egnen, idet de holdt kursus i Sinding og Toustrup efter Askov-opholdet. Den svenske gymnastik bed sig dog ikke fast i skytteforeningen på dette tidspunkt, det var i de næste 15-20 år fortsat den gammeldags, danske gymnastik, der dominerede.

I de følgende år afholdtes der årlige skytte- og gymnastikfester, men op gennem 90'erne var skydningen stadigvæk

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

det vigtigste i foreningen, idet den danske gymnastik ikke kunne samle tilstrækkeligt med deltagere, samtidig med at der ikke var ledere nok til at få den svenske ført igennem. »Det synes desværre som om Interessen for Gymnastikken er aftaget en Del blandt Skytterne i de sidste Aar, men forhaabentlig findes der ude i Kredsene Mænd, som vil tage Gymnastikken op til Vinter, saa der atter kan komme Liv i denne Idræt, der tilvisse er ligesaa vigtig for de Unge som Skydning.« (Silkeborg Avis 14. juli 1890).

Ledermanglen blev afhjulpet ved oprettelsen af Delingsførerforeningen i 1898. Nu kunne der afholdes kurser og uddannes et større antal ledere til at fremme sagen rundt omkring i kredsene.

Gødvad kommer med

I 1898 fremgår det første gang, at Gødvad var med i gymnastikken og skydningen. Allerede 1867 skal der være oprettet skyttekreds i Gødvad på foranledning af den grundtvigske Pastor Madsen i Gødvad-Balle sogn, men egentlige vidnesbyrd før 1898 er det småt med. At Gødvad var med ved skydningen ses af, at Niels Levring, Nørreskov, og Kristian Jensen, Gødvad, var markørinspektører, og Anders P. Johansen, Gødvad, og Mathias Valbjørn, Nørreskov, listeførere ved præmieskydningen 1888. P. Just, Gødvad, var desuden inspektør ved dansen i forbindelse med gymnastikfesten i Lunden den 26. juni 1892. Af Silkeborg Avis' referater fremgår det desuden, at Gødvad opnåede ret sekundære placeringer ved kredsskydningen. I 1888 blev Gødvad således nr. 30 ud af 35 kredse.

Men i 1898 sker der noget - sandsynligvis pga. lærer Skorstengaard i Nørreskov, der blev gymnastikformand i Delingsførerforeningen og som ganske givet har fået løftet skydningen og gymnastikken i Gødvad. Gødvad-kredsen blev tildelt 15 kr. fra Statens Gymnastiktilskud, og kredsformanden for Gødvad skyttekreds, N.G. Nielsen Møller, Resendal, bevilgedes 20 kr. til et gymnastikkursus på Askov. Og herefter begyndte Gødvad at manifestere sig inden for gymnastikken. Et forhold, der var medvirkende hertil, var naturligvis også bygningen af forsamlingshuset i 1897. Ved den årlige præmieskydning ved Ludvigslyst i 1898 blev Gødvad nr. 12 ud af 20 i kredsskydningen, og i gymnastik reddede Gødvad sig en faneplade for en ærefuld 2. plads.

Man havde naturligvis kendt til gymnastik i Gødvad før det, for allerede i 1814 kom den første lovgivning om gymnastik i skolen for drenge. Dette betød dog langtfra, at gymnastik indførtes i alle landets landsbyskoler. Således ses den, iflg. Holger Boje i Gødvad Sogns Historie, første gang at være indført i Gødvad under lærer Ivar Chr. Christensen (1836-1843), og provsten bedømte 1. maj 1839 Gødvad skoles gymnastik til mg, hvilket slet ikke var så dårligt. Under de næste 2 lærere, Thorresen (1843-1850) og Kier (1851-1861) nævnes gymnastik ikke - men det er muligvis, fordi den blot fungerede, for det blev 1865 indskærpet lærer Hørlyck (1861-1867), at der også skulle gives gymnastikundervisning i nederste klasse, og det var allerede i 1862 blevet bemærket, at gymnastikundervisningen fandt sted i »mindre fuldstændig grad«.

Vi hører igen under lærer S.K. Søren-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sen (1879-1894) om gymnastik, idet gymnastikpladsen blev anlagt 1888 ved Gødvad skole. Imidlertid søgte, og fik, lærer Sørensen fritagelse fra gymnastikundervisningen fra 1891, så pladsen er nok ikke blevet brugt så meget. Gymnastikpladsen ved den nye Nørreskov skole (fra 1871) blev først oprettet 1888, men lærer Okholm var ifølge Holger Boje heller ikke alt for flittig.

Hvis vi vender tilbage til tiden omkring århundredskiftet, så vandt Gødvad-kredsen under lærer Skorstengaards ledelse 1. præmie ved gymnastikopvisningen 27. maj 1900. Den årlige gymnastikfest i Lunden var stedet, hvor man havde lejlighed til at vise, hvad der var kommet ud af anstrengelserne under vinterens træning i forsamlingshuset. Forløbet af en sådan fest fulgte år efter år nogenlunde samme program. Her i 1900:

»8 Kredse deltog i denne Opvisning, der indlededes med, at Gymnastikerne »traadte an« uden for Formanden, Direktør L. Jørgensens Bolig, hvorfra Fanen til Musikkens toner blev bragt ud i Spidsen for den `tapre lille Skare´. Derefter marcherede man gennem Gaderne ud i `Lunden´, hvor Gymnastikken straks tog fat. I Begyndelsen var det tyndt med Tilskuere, men efterhaanden voksede Antallet ret livligt, saa der hen mod Slutningen var en stor Forsamling, der ikke saa sjælden gav Kvittering for de gode Spring ved en Klapsalve, der rungede hen under de høje Bøge. Hver Deling blev tildelt en halv Time til Præsentation og Resultatet af Konkurrencen blev saaledes: 1. Præmie Gødvad Kr. (...).« (Ungdom og Idræt 24, 13. juli 1900).

I øvrigt var det dansk gymnastik, der vistes. Kun Mausing kunne fremvise den svenske.

Senere på året uddeltes desuden enkeltmandspræmier for gymnastik, og her scorede 4 Gødvad-karle præmier, nemlig A. Skorstengaard, Chr. Laursen, Niels Nielsen og Christensen.

Igen i 1901 var Gødvad bedst i gymnastikken, og ud af de 20 karle, der blev præmieret, var de 5 fra Gødvad: Jakob Jakobsen, der for en 2.plads fik en sølvmedalje, Marius Christensen, der fik en bog, Chr. Frederiksen, 1 pibe, A. Andersen, 1 pibe og Chr. Laursen, 1 pung. Det var dengang, man kunne bruge et rygeredskab som præmiering for idrætsfolk!

I 1902 deltog Gødvad ikke i opvisningen, der for øvrigt var meget beskeden, men i 1903 var Gødvad med igen, og stævnet havde trukket en del flere hold end året før. Skorstengaard mente, at det skyldtes indførelsen af ny-dansk gymnastik og udeladelsen af enkeltmandspræmier.

»At saa mange Kredse i Aar kunde møde med ny-dansk Gymnastik, skønt der kun er faa Ledere, der har gennemgaaet noget Maanedskursus i denne Gymnastik, skyldes nogle korte Kurser i ny-dansk Gymnastik, som blev holdt i Silkeborg sidste Vinter. Naar der tages Hensyn til denne korte Uddannelsestid, maa det Resultat, der er naaet, siges at være særdeles godt; men kvalitativt maa man selvfølgelig sige, at der hos mange Kredse er meget tilbage at ønske.«

Så skønt Skorstengaard var glad for, at så mange øvede gymnastik, kunne udførelsen godt blive bedre. Den eneste måde at løse dette på var at sende »saa mange velbegavede, flinke og ædruelige Karle paa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Maanedskursus som mulig.« Gødvad vandt i øvrigt for en 4. plads 15 Kr. til anskaffelse af gymnastikredskaber (Ungdom og Idræt 30, 24. juli 1903).

I 1904 havde både Toustrup og Skellerup-Nygårde holdt sig til den gammel-danske gymnastik, men i 1906 dominerede den svenske (ny-danske) totalt. Gymnastikopvisningen i Lunden dette år bestod af et 20 mands elitehold under ledelse af snedker Poulsen, Sinding:
»...her er der med den svenske Gymnastiks Indførelse sket et Systemskifte. Og det mærkes paa de ranke Rygge, den fri Holdning og de beherskede Spring. Det var saaledes en Fornøjelse at se den lille Trop, der i Gaar repræsenterede Gymnastikerne indenfor Skanderborg Amtsskytteforening. Ingen kunde se, at det var Folk, der til Hverdag tager haarde Tag i Mark og Lo.« (Ungdom og Idræt 39, 28. sept. 1906).

Som sagt fremmedes gymnastikken gennem Delingsførerforeningen. Her arrangeredes der hver vinter kurser for delingsførere i kredsene, så man kunne få ny impulser til gymnastikken og udveksle erfaringer. Ligeledes holdt Delingsførerforeningen fast i foredragene og sangene til kurserne - det var det hele menneske, det gjaldt.

I 1908 afholdtes Den syvende almindelige Skytte- og Gymnastikfest i Silkeborg, med deltagelse af skytter og gymnaster

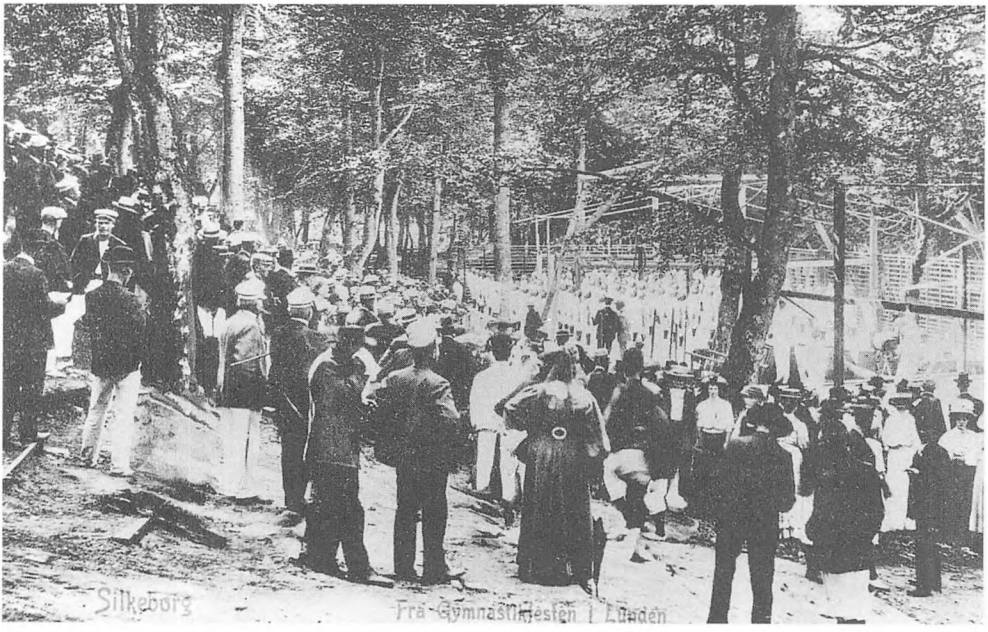

Øjebliksbillede fra gymnastikopvisning i Lunden. De mange tilskuere kan hygge sig under bøgetræerne og betragte de lige rækker af hvidklædte gymnaster. Billedet er fra den 7. almindelige danske Skytte- og Gymnastikfest 1908.
(Lokalhistorisk Samling, Silkeborg).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fra hele landet. Hjemmebanen betød naturligvis, at der var stor deltagelse fra Gl. Skanderborg Amtsskytteforening. Ikke mindre end 214 deltog i skydningerne, og at det først og fremmest var opfyldning i rækkerne, ses af, at resultatlisten bestemt ikke var imponerende. I de fleste skydninger var amtsforeningen repræsenteret på præmielisten, men det var meget langt nede i klassementet. Undtagelsen var en serieskydning, som K. Block Jørgensen vandt, og M. Laursen, også fra Gl. Skanderborg Amtsskytteforening, blev nr. 2.

Amtsskytteforeningen var også repræsenteret i gymnastik ved landsfesten. Hos karlene stillede man et hold på 54 deltagere på det store gulv. Ud af 17 hold vandt Svendborg amt med 295 p., og Gl. Skanderborg Amt blev nr. 14 med 221 p. Der var ligeledes kommet gang i kvindegymnastikken. Her kunne foreningen på det lille gulv stille med 35 deltagere, der reddede sig en 8. plads ud af 10 hold med 220 p. Odense amt vandt med 249 p.

Gødvad tager føringen

På dette tidspunkt begyndte der at blive meldt om tilbagegang og åbenbart også splittelse og konflikt i amtsforeningen. Uden at nævne grunden kommer Silkeborg Avis ind på dette i forbindelse med Skytte- og gymnastikfesten i 1907 og maner til sammenhold:

»Det var heldigt, om der fremtidig dog kunde møde nogle flere. Der blev ymtet noget om, at der herskede Misfornøjelse over ét eller andet, og lidt Misfornøjelse kan umuligt undgaas i en saa stor Forening. Men det forekommer os, at man saa skal føre sine Sager frem for det rette Forum paa Generalforsamlingen eller til Bestyrelsen, og det bør navnlig ikke gaa ud over de mange uskyldige, der møder til Fest; det bør aldrig gaa ud over det, der skal samle.« (Silkeborg Avis 5. aug. 1907).

Men tilbagegangen kunne 1910 aflæses kontant i medlemstallene - for gymnastiks vedkommende fra 301 medlemmer i 1906 til 168 i 1909, og skydning fra 682 i 1906 til 577 i 1909. Den var også gal med opførslen, når der var sommeropvisning og præmieskydning i Silkeborg. Silkeborg Avis skriver den 26. juli 1909, at karlene gik berusede rundt og råbte og bandede, så det var en sorg at høre.

»Det er virkelig en Skam, at mangen en pæn Karl, som ellers i Almindelighed sikkert opfører sig lige saa godt som Købstadsungdommen, saadan en Dag skal gøre sig til Latter for Byens Folk. Er der virkelig ikke noget at gøre derved?«.

Avisens referent var rystet, og det må vel også forekomme at være en diametral modsat opførsel af den, skytte- og gymnastikforeningen ellers ønskede at fremme.

Men Gødvad var godt med rent kvalitativt. Faktisk var Gødvad omkring 1910 amtsforeningens førende kreds, hvilket delingsfører Laurits Andersen skriver om i Ungdom & Idræt (nr. 11, 17. marts 1911):

»Godt klaret. Gødvad-Nørreskov Skytte- og Gymnastikkreds har haft god Fremgang i de sidste 2-3 Aar, idet den fra at være en af Amtets ringeste Kredse har svungen sig op til at blive Nr. 1 i Skydning og Nr. 2 i Gymnastik. Kredsen har i 1910 været ude i 4 Kapskydninger og er hver Gang kommen Hjem med 1ste

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Præmie. Første Gang i Faarvang-Horn, hvor den blev Nr. 1 med 43,3 Points (7 Skud, 10-delt Skive), anden Gang til Gl. Skanderborg Amts aarlige Præmieskydning med 64,5 P (10 Skud, 10-delt Skive). Kredsen fik foruden en Sølvfanering en Magasinriffel. Silkeborg var Nr. 2 med 63,6 P. Tredie Gang var til Gl. Skanderborg Amts 3die Hovedkredses Kapskydning i Ebstrup med 64 P. (10 Skud, 10-delt Skive). Kredsen vandt for første Gang den af Guldsmed Jacobsen i Silkeborg udsatte Vandrefanering, som skal vindes 2 Aar i Træk for at blive Ejendom. Og endelig fjerde gang til Gl. Skanderborg Amts 3die Hovedkredses Delingsførerkapskydning i Ebstrup (hvor kun Formand og Delingsførere har Adgang) med 68,7 P. Kredsen vandt her for anden Gang den udsatte Vandrefanering, som skal vindes 3 Aar i Træk for at blive Ejendom. Sidste Aar fik Gymnastikforeningen 2den Præmie, og Gymnastikken gaar ogsaa godt i Vinter, idet et Karlehold tæller 20 og et Pigehold 11 Deltagere. Det er første Aar, der er Gymnastik for Piger i Gødvad-Nørreskov. Begge Hold ledes af Ungkarl Poul Poulsen.«

De næste år er der ikke noteret noget væsentligt om Gødvad-kredsen, men skytte- og gymnastiksagen i Gl. Skanderborg Amt som helhed blev styrket igen efter de lidt dårlige år fra 1905-06 til 1910. I 1914 var der 30 virksomme kredse. Heraf var 3, som kun havde gymnastik på programmet. I alt var der 562 aktive og 82 passive medlemmer: 378 øvede alene skydning, 3 både skydning og gymnastik og 154 alene gymnastik. Dertil 4 kredse med 70 kvindelige gymnaster. Ved gymnastikkonkurrencen samme år viste det sig imidlertid, at Gødvad stadig havde en førerstilling. Både pigerne og karlene blev nr. 1 foran Vinderslev.

Dagny Hjort Andersen, født 1899, gik til gymnastik i forsamlingshuset på dette tidspunkt, og hun kan huske, at gymnastiktimerne i landsognet Gødvad naturligvis måtte rette sig efter landbrugets krav. Citatet antyder også, at gymnastikaftnerne i forsamlingshuset var et sted, hvor de unge af begge køn kunne mødes: »Der var jo en, der ledede os. Det var jo Poul [Poulsen] og bror Åge [Pedersen]. Der gik man så over til gymnastik. Jeg kan da godt huske de piger, der tjente ved Anders Fillipsens, da vidste Poul jo godt, at pigen hun skulle være hjemme til det og det klokkeslet, den måtte ikke gå et minut over. For der var jo sommetider, at når vi, pigerne, var færdige med gymnastikken, og så var der nogle af karlene, der kom tidligt, og så skulle vi jo til at have sanglege, haha, inden karlene de skulle til. Men så var det jo Poul, han sagde: Karoline, klokken er så og så mange, så skulle hun hjem. Hun skulle jo være hjemme til malketid« (Interview med Dagny Hjort Andersen, 15.8.1985, udskrift s. 6).

Gødvad deltog også i 1916 med et karle- og pigehold, men nu var der ikke længere konkurrence, men i stedet efterkritik til lederne. Generelt siges det i referatet, at »alle tog fat med Liv og Lyst, saa der sparedes hverken paa Kraft eller Energi, hvorimod det kneb mere med Beherskelsen, særlig Nedspringene, der gennemgaaende var for tunge og stive.« (Ungdom og Idræt 17, 7. april 1916).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De dygtige gymnaster fra Gødvad-Nørreskov Skytte- og Gymnastikkreds 1916.
Første række fra venstre: søstrene Agnes, Dagny og Olivia Pedersen, Johanne Ankersen, Ottine Poulsen, Marie Andersen, Agnes Ankersen, Susse Andersen.
Midterste række fra venstre: tjenestekarl på Eriksborg, Math Kjøge, Ejnar Kjøge, Robert Rasmussen, Henry Olsen, Christian Jensen og gymnastikleder for både karle og piger Poul Poulsen.
Bageste række fra venstre: Aage Pedersen, Rudolf Vest, Mathis Pedersen, Ernst Valbjørn, Alfred.., Holger Boje og Peter Nielsen. (Foto i privateje).

Adskillelsen

På dette tidspunkt og i årene derefter var spørgsmålet om en adskillelse af gymnaster og skytter en evig kilde til debat. Som det ses af ovenstående tal, var der kun få af foreningens medlemmer, der dyrkede både gymnastik og skydning, hvorfor den fælles ledelse ikke var så naturlig, som den havde været. Lærer K.P. Skorstengaard fra Nørreskov, der nu var formand for Amtsforeningen (fra 1914 til 1930), gik stærkt imod en deling især af historiske grunde, men mente nok, at man burde tage ordet gymnastik med i foreningens navn. Dette skete dog først i 1920, hvor navnet ændredes til Gl. Skanderborg Amts Skytte- og Gymnastikforening. Samtidig blev også formålsparagraffen ændret, således at formålet ganske vist stadig talte om forsvar for fædrelandets frihed og selvstændighed, men ikke mere nævnte forberedelse af unge mænd til militærtjeneste, som der ellers havde stået i skytteforeningens love fra starten. Året før var landsorganisationen De Danske Skytteforeninger blevet til De Danske Skytte- og Gymnastikforeninger.

Op gennem 20'rne gik det tilsyneladende noget tilbage for skyttesagen. Således talte man i 1923 om en dårlig ånd ved

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skydningen, og man forsøgte at få gang i sogne, hvor der tidligere havde været skyttekredse. Ligeledes talte formand Skorstengaard i 1924 om »flere uheldige Forhold som har vist sig at være til Stede på flere Maader«. (Forhandlingsprotokollen 29.3.1924).

Skytte- og gymnastikfesten i 1924 var dog en succes, pga. dels godt vejr og dels en ganske imponerende lodtrækning med en »Dame eller Herresykle« som 1. pris.

Der var dog fortsat svigtende tilslutning og disput mellem skytter og gymnaster, og en agitationsrunde for at skaffe flere medlemmer kunne der ikke blive enighed om. I 1927 var vejret også imod, så kapskydningen måtte indstilles pga. regn. Dette gav et stort underskud for foreningen, idet betalingen for mange skydekort måtte tilbageleveres. Ligeledes ødelagde regnen gymnastikfesten i Lunden, hvilket medførte, at gymnasterne måtte rykke inden døre, og at publikum svigtede.

Det lykkedes dog at afholde en stor 60 års jubilæumsfest den 15. juli 1928, og denne fest blev således den sidste store samlende begivenhed for foreningen med gymnastik af piger (»flinke og dygtige«), et veteranhold med gammel dansk gymnastik (»en Flok Kærnegutter«) og mandsholdet (»Det var Ungdom og Kræfter, Styrke og Vilje«). (Forhandlingsprotokollen 15.7.1928 og Ungdom og Idræt 31, 3. aug. 1928).
Året efter revnede foreningen.

På generalforsamlingen den 27. marts 1929 blev der foreslået en adskillelse mellem skytter og gymnaster. Det var gymnasterne, der ønskede adskillelsen, og skytterne lagde ikke hindringer i vejen. 102 stemte for adskillelsen, 4 imod, og 25 stemmesedler var blanke.

Adskillelsen havde som nævnt været på vej gennem mange år, også på landsplan. Op i 1920'rne havde skytterne fortsat en afgørende indflydelse på det organisatoriske plan, og gymnasterne stillede stadige krav om en adskillelse. Gymnasterne mente, at det var dem, der betalte kontingent, og skytterne, der brugte pengene på geværer og ammunition. Ligeledes var gymnasterne modstandere af skytternes dans og drikkeri ved skyttefesterne. Centralt placeret i disputten stod forstanderen på Ollerup, Niels Bukh, der mere end nogen anden personificerede gymnastikken på landet. Gdr. Søren Petersen, gymnastikformand i Gl. Skanderborg Amtsskytteforening, begrundede ved generalforsamlingen 1929 ønsket om adskillelse med, at det var »den mellem Overbestyrelsen og Niels Bukh opstaaede Uoverensstemmelse før Dybbølfesten som er den egentlige Aarsag til, at Spørgsmaalet nu kommer frem med saa stor Kraft.«

Striden mellem Overbestyrelsen og Niels Bukh bølgede i 1928 og 1929 og medførte heftige angreb fra begge sider i blade og aviser. Bukh anklagede bl.a. skytterne for at koncentrere sig udelukkende om præmier, mens skytterne fandt Bukh for ekstrem og uvederhæftig. Dette medførte, at Bukh ikke ville lede landsholdet ved Dybbølfesten.

De Danske Gymnastikforeninger oprettedes den 1. januar 1930 som et tydeligt udtryk for splittelsen på landsplan. De fleste gymnastikforeninger gik med over i denne organisering, således også på Silkeborg-egnen, hvor Laven var den eneste

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tilbageværende kreds i amtsskytteforeningen med gymnastik på programmet i 1932. Og i det hele taget så det dårligt ud for Gl. Skanderborg Amtsskytteforening, i alt var der i 1932 kun 3 kredse med i alt 46 skytter, og den 11. juli 1935 besluttedes det på generalforsamlingen pga. »Mangel paa Tilslutning til Foreningen« at realisere foreningens aktiver og opløse foreningen. Opløsningen blev dog kortvarig - i 1940 kom man så småt i gang med skydningen igen.

Opsamling og perspektiv

Gl. Skanderborg Amtsskytte- (og gymnastik)forenings historie forløber nogenlunde som landsbevægelsens. Ganske vist var der tilsyneladende ikke de store konflikter, og foreningen var absolut heller ikke nogen avantgarde inden for bevægelsen. Men i 1800-tallet fornemmes i enkelte tilfælde modsætninger mellem Højre og Venstre, og efter århundredskiftet voksede gymnastikken, især efter indførelsen af den lingske gymnastik, skytterne over hovedet og blev numerisk dominerende i foreningen frem til den endelige adskillelse i 1929. Her brød gymnasterne ud og sluttede sig til De danske Gymnastikforeninger, mens skytterne vaklede videre i den gamle Amtsskytteforening.

Gymnastikken klarede sig tilsyneladende godt i 30'rne, i hvert fald var der et stigende antal aktive deltagere til de årlige gymnastikfester. I 1932 berettede Ungdom og Idræt, at forårsopvisningen var forløbet godt. »...der var forholdsvis lidt Arm- og Bentjatteri, en stor Procentdel gode, ydende Øvelser og ikke mange `Numre´. Det synes i det hele taget at være gaaet op for de fleste Ledere, at der er en væsentlig Forskel paa Cirkusforestilling og Gymnastikopvisning, og at det ikke bare er Publikums mere eller mindre velanbragte Klapsalver, man bør lefle for, men frejdig komme frem og vise det jævne og sunde Arbejde, man har øvet.« (Ungdom og Idræt 19, 13. maj 1932).

Samtidig introduceredes håndboldspillet, der efter krigen kom til at blive en meget vigtig idrætsgren på landet.

Oplysningerne om gymnastikken og skydningen i Gødvad sogn er forholdsvis sparsomme. Det indskrænker sig stort set til de gange, hvor man gjorde sig gældende på det idrætslige plan. Men opsummerende kan det fastslås, at Gødvad-idrætten først trådte frem og gjorde sig bemærket, da den dynamiske lærer Skorstengaard fra Nørre Skole fik organiseret kredsen i 1898. Man havde fået bygget et forsamlingshus og kunne tage kampen op med de andre skyttekredse og klare sig godt.

På det tidspunkt havde man stadig konkurrencemomentet inde i gymnastikken - man konkurrerede simpelthen hvert forår om, hvem der havde fået mest ud af vinterens træning. Mens skytterne blev ved med at konkurrere om sølvtøj etc., sluttede gymnasterne uddelingen af enkeltmandspræmier allerede i 1902, og i 1916 blev de enkelte delinger heller ikke længere rangeret. I stedet for at måle, hvem der var bedst, gav man nu opvisninger, det blev »folkelig idræt«, og som Niels Bukh sagde i 1928, så havde gymnastikken mål nok i at samles omkring fanen, mens skytterne samledes om sølvtøj og tingeltangel.

Gødvad-kredsen var blandt foreningens allerbedste omkring århundredskiftet i gymnastik, og i tiåret 1910-1920

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gjorde Gødvad sig bemærket både med sin gymnastik og indimellem også inden for skydningen.

En af de Gødvadkarle, der dyrkede gymnastik i Gødvad omkring 1920, var Arnold Møller, født 1903. Han gik i Gødvad skole fra 1910 til 1917, og her havde han haft gymnastik om sommeren.

»Såvidt jeg husker, fortsatte jeg med gymnastik i Forsamlingshuset, da jeg blev konfirmeret. Hvem der ledede, husker jeg ikke så nøje, men der var tre, nemlig Aage Pedersen, Poul Poulsen og lærer Skorstengaard. Skorstengaard var leder sidste vinter, inden jeg rejste til Fyn 1. maj 1924. Der var ret god tilslutning, der var karle med fra Grauballe, Nisset og vist også fra Resenbro. Det kneb vistnok med at få ledere, derfor var det vist, at Skorstengaard var leder den vinter, hvor jeg så rejste til maj. Jeg husker nemlig at en aften, vi var til gymnastik, spurgte Skorstengaard mig, om jeg ikke en gang med tiden kunne tænke mig at tage på kursus, men sådan gik det jo ikke.

Jeg var en sommer med til skydning i Skytteforeningen, men det blev ikke til mere, det var ikke noget for mig. Min far var vistnok med enkelte gange, men som sagt, det dyrkede jeg ikke. Skydningen var et sted i Gødvad Bakker ind efter Nørreskov Bakke til.« (Arnold Møller. Brev vedr. gymnastikken 1.10.1986).

Arnold Møller, der var ud af den meget aktive Møller-familie i Resendal, forlod sognet i 1924, for ikke siden at vende tilbage. Og gymnastikken som sådan fik også et tilbagefald i Gødvad, således at gymnastikken helt ophørte med at eksistere i slutningen af 20'rne. Hvorfor det gik sådan, vides ikke, men en nærliggende forklaring kan være, at de ledere, der havde båret gymnastikken, var holdt op, og der ikke var nye til at føre sagen videre. I december 1932 opstod gymnastikforeningen så igen, efter sigende pga. en udefrakommende persons initiativ (foreningens første protokol er desværre bortkommet). Vi ved heller ikke, om foreningen arrangerede andet end gymnastik og skydning. I 30'rne og 40'rne havde man dilettant, folkedans og håndbold samt bal, men om noget lignende har fundet sted tidligere, ved vi ikke. Skytte- og gymnastikkredsen kan have været med i Forsamlingshusets foredragsaftner, og den kan have arrangeret bal sammen med Ungdomsforeningen. Desuden skal det bemærkes, at ældre folk fra sognet har fortalt, at hvis man sad hårdt i det økonomisk og arbejdsmæssigt, så havde man ikke overskud til at gå til gymnastik. Det var gårdmandsdøtre og -sønner, der bar denne aktivitet. Nogen egentlig oversigt over, hvem der gik til gymnastik i perioden, har vi imidlertid ikke. Af de 5 karle, der fik enkeltmandspræmier i 1901, ser det ud til, at kun én er indfødt, mens der er en gartnermedhjælper, en smedesvend, en karl hos en gårdmand og én, som ikke kan identificeres via folketællingslisten 1901. Materialet er spinkelt, men at tjenestekarlenes ankomst til og afgang fra sognet har haft betydning for gymnastikkens kvalitet, er klart, og det kan også forklare, hvorfor præstationerne kan svinge en hel del fra år til år. Desværre er der ikke flere navne at hæfte undersøgelsen op på, bortset fra at de to gymnastikledere, vi hører om, Poul Poulsen og Åge Pedersen, begge er gårdmandssønner.

Der er ikke nogen egentlig konklusion

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

på disse spredte træk fra Gødvad sogns tidlige idrætshistorie. Idræt og sport fortsatte med at spille en stor rolle for de unge i sognet, og det er stadig tilfældet, skønt organiseringen - og idrætten - nu er anderledes. Imidlertid synes det vigtigt at få samlet de spredte træk af en historie, som tusindvis af danskere har været del af. Måske kan disse linier være med til at inspirere til undersøgelser i andre sogne på egnen, således at Silkeborg-egnens idrætsudvikling kan gøres mere komplet.

Noter:

1 Diskussion af kropskultur i 2. halvdel af forrige og 1. halvdel af dette århundrede, se: Korsgaard, Ove: *Kampen om kroppen. Dansk idræts historie gennem 200 år,* 1982; Trangbæk, Else: *Mellem leg og disciplin, Gymnastikken i Danmark i 1800-tallet,* 1987; Nielsen, Niels Kayser: *Krop og oplysning. Om kropskultur i Danmark 1780-1900,* Odense 1993, og *Idræt og offentlig støtte 1861-1914 - set i et civilisationsperspektiv,* Fortid og Nutid 1989, hft.3. Desuden diverse artikler i *Idrætshistorisk Årbog,* udgivet af Dansk Idrætshistorisk Forening - Krop og Kultur.

2 Ling, Per Henrik (1776-1839), svensk gymnastikpædagog, der udviklede et gymnastiksystem med hovedvægten på anatomisk naturlige øvelser.

Kilder og litteratur:

Ud over de i note 1 nævnte værker er anvendt: Holger Boje: *Gødvad sogns historie,* 1969; Verner Bruhn: *Plint og talerstol. Træk af gymnastik- og ungdomsforeningernes historie i Ribe Amt,* 1979; *Ungdom & Idræt* 1898-1934, *Jyllands-Posten* 15. sept. 1883, *Silkeborg Avis,* div. årg. - og især Forhandlingsprotokol for Aarhus Amts Skytteforening 1868-1886, samt Forhandlingsprotokol for Gl. Skanderborg Amtsskytteforening 1886-1940.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tåning Forsamlingshus gennem 100 år

Af Sune Fredslund Andersen

Set på landsplan er det ikke noget enestående, at Tåning Forsamlingshus sidste år blev 100 år. Det er der mange af landets 1600-1700 forsamlingshuse, der gjorde. Langt de fleste blev bygget i perioden 1870-1914 og heraf næsten 900 i perioden 1895-1905[1].

I videre forstand er baggrunden for dette omfattende forsamlingshusbyggeri den folkelige, nationale og politiske bevidsthed, de danske bønder havde nået gennem ca. 100 år med selveje og selvbestemmelse. I slutningen af 1700-tallet brød det feudale samfund sammen, stavnsbåndet blev ophævet, hoveriarbejdet for herremanden eller kongen[2] ophørte, og den tid-

Tåning Forsamlingshus set fra nordsiden.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ligere fæstebonde skulle nu som selvejer til at stå på egne ben. Omfattende forandringer tog sin begyndelse. Man kan tale om en revolution, der ikke var blodig, pludselig og voldsom, men fredelig og langsom. I midten af forrige århundrede blev danskerne nationalt bevidstgjorte gennem de slesvigske krige i 1848-50 og 1864. Fra 1830'erne begyndte den politiske bevidstgørelse, specielt i borgerskabet. Den førte til enevældens fald i 1849 og indførelsen af folkestyret - i det mindste på papiret. Den politiske bevidstgørelse af bønderne kom så småt i gang, for omkring 1870, med dannelsen af partiet Venstre, at få fuld vind i sejlene. Bønderne var så langt den største gruppe i befolkningen og på rigsdagen. Ikke desto mindre måtte de igennem en ca. 30-årig forfatningskamp mod partiet Højre (godsejernes og det bedre borgerskabs parti), der i alliance med kongen gjorde alt for at holde Venstre fra regeringsmagten. Først i 1901 måtte kongen og Højre give op og overlade regeringsansvaret til Venstre ved det såkaldte Systemskifte. I midten af forrige århundrede gik der også en religiøs, folkelig og åndelig bevidstgørelse over landet, inspireret af Grundtvig. Et håndgribeligt resultat heraf var fremkomsten af højskolerne, hvor bønderkarle og -piger fik udvidet deres åndelige horisont og lærte om de værdier, det nye samfund måtte bygge på. En udløber af hele denne aktivitet er fremkomsten af andelsbevægelsen med start i 1882. Gennem samarbejde i mejerier, slagterier m.v. kom bønderne over den krise, landbruget befandt sig i, således at de i 1890'erne kunne gå i gang med at opbygge en ikke ubetydelig velstand.

I snævrere forstand gav denne udvikling sig udtryk i en stigende forenings- og mødeaktivitet i de sidste årtier af århundredet. Politiske foreninger, skytte- og gymnastikforeninger, ungdoms-, landmands-, husmands- og foredragsforeninger osv. krævede plads og udfoldelsesmuligheder. I 1860'erne og 1870'erne lagde skolerne efter sognerådets og skolelærerens godkendelse lokaler til disse aktiviteter. Men i 1880'erne greb godsejerstyret under J. B. S. Estrup i stigende grad ind i disse forhold og forbød eller vanskeliggjorde brugen af skolerne til mødevirksomhed, f.eks. ved det såkaldte "Mundkurvscirkulære" af 1885, hvor det blev fastlagt, at "agitatorisk optræden" mod regeringen ikke kunne tåles af nogen i det offentlige skolevæsen. Lærere, der deltog i den slags aktiviteter, ville blive fyret.[3]

Det siger sig selv, at den mere og mere selvbevidste landbefolkning ikke længere ville acceptere disse vilkår, og som protest og også i samklang med den stigende velstand, gik den i gang med at opføre forsamlingshuse. Ikke alle steder blev det i første omgang til et forsamlingshus. For eksempel klarede man sig i Hylke med en "sal" i andelsmejeriet fra 1893, indtil det blev for "upraktisk" og man byggede et nyt forsamlingshus i 1906. Den mulighed foreslå ikke i Tåning, hvor mejeriet først blev oprettet i 1916.[4]

Med opkomsten af forsamlingshuse etableredes et meget vigtigt element i den danske landbefolknings kultur. Forsamlingshusene blev centrum heri, de blev kulturbærende. En stor del af lokalbefolkningernes fælles liv kom til at foregå i og omkring forsamlingshusene. Denne situation var karakteristisk til langt op i dette

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

århundrede, men siden ca. 1960 har der været problemer - med en del af husene i det mindste. De store strukturomlægninger, der er foregået i landbruget, hvor sammenlægninger og nedlæggelse af landbrug har hørt til dagens orden, har bragt store dele af den gamle landbokultur til ophør. Befolkningstallet er faldet markant. TV-mediets indtog, skolesammenlægninger m.v. har betydet et fald i foreningsaktiviteterne. Man kan med en moderne formulering sige, at forsamlingshusene har været udsat for funktionstømning. Resultatet er flere steder blevet, at husene er nedlagte, solgt til private, der har lavet dem om til bolig eller anden virksomhed. I nærheden er denne skæbne for eksempel overgået forsamlingshusene i Riis og Yding.

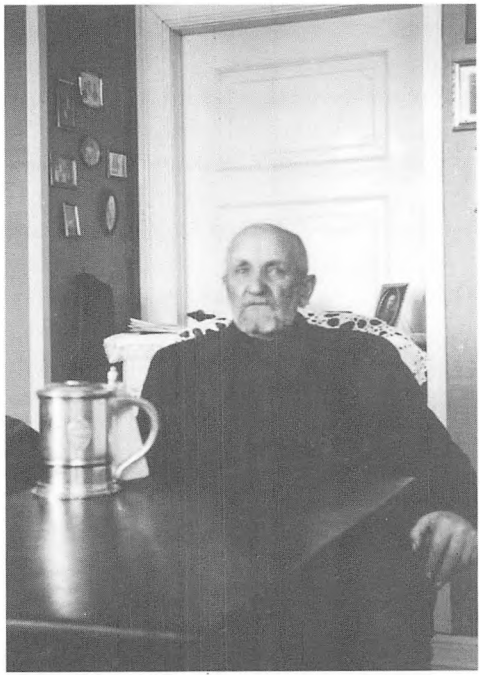

R.P. Randløv på 80-årsdagen i 1939. Han var en af initiativtagerne til opførelsen af forsamlingshuset. Han var endvidere en af initiativtagerne til stiftelsen af Østjysk Hjemstavnsforening i 1936. Han blev denne forenings første æresmedlem og var en hyppig bidragyder til årbogen indtil sin død i 1944.

Det ville være forkert at tegne et alt for pessimistisk billede af forsamlingshusenes øjeblikkelige situation. Mange steder synes der tværtimod at være en stigende aktivitet og genopblussen af fællesskabet omkring husene i de seneste år. Om det er af blivende karakter skal være usagt, men forsamlingshusenes fremtid står og falder med, at der er nogen i lokalbefolkningen, der tager sig af dem - en bestyrelse eller værtsfolk - men også med, at der findes en opbakning bag huset. Det sidste er stadig tilfældet i Tåning.

Begyndelsen

Om starten på forsamlingshuset i Tåning får vi besked i de ældste forhandlingsprotokoller for bestyrelsen.[5] Den ældste, et kladdehæfte med påskriften "Taaning Forsamlingshus 1895", starter med et referat af et bestyrelsesmøde hos P. Jørgensen den 15. maj 1895 sålydende: "Det besluttedes at lade Halvdelen af Aktiebeløbet opkræve snarest, at søge at faa Holdepladsen til Tømmerplads, at se at faa Sten kjøbt snarest, at faa Lovene underskrevne, Kn. Nielsen udnævntes til Kasserer, at samles til nyt Møde Søndag d. 19. Mai Kl. 8 på Byggepladsen". Underskrevet P. Steffensen, R. P. Randløv, K. Nielsen. Poul Jørgensen. Derpå følger flere bestyrelsesmødereferater, der helt ud beskæftiger sig med byggeriet.

Det er tydeligt, at ovennævnte referat har en forhistorie. Der må være foregået nogle overvejelser og truffet nogle beslut-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ninger forinden. Denne historie får vi i begyndelsen af den næste bestyrelsesmødeprotokol, der starter med et referat af en ekstraordinær generalforsamling den 28. november 1903 og er færdigskrevet i 1925. I begyndelsen af denne protokol får vi "den hele" historie:

"Ved et Møde i Taaning Skole den 17de Marts 1895 enedes en Del Beboere af Taaning By og Mark om at bygge et Forsamlingshus og at indbyde til Tegning af Aktier af 2½ Kr. Der valgtes en Bestyrelse bestaaende af Gdr. P. Steffensen. Gdr. Knud Nielsen, Karetmager Søren Enevoldsen, Ungkarl Povl Jørgensen og Gdr. R. P. Randløv. Disse erhvervede en Grund, hvor det tidligere saakaldte "Slot"[6] var beliggende, og som ejes af Valdemar Jacobsen og Moder samt Jørgen Steffensen. Valdemar Jacobsen og Moder gav deres Del af Grunden gratis, medens Jørgen Steffensen erholdt 50 Kr. for sin Del. Efter at Udvalget havde været i Ørskov for at se paa et mindre Forsamlingshus der, som i det væsentligste harmonerede med, hvad man havde tænkt sig om et saadant Lokale, toges fat paa Opførelsen, idet Aktionærerne gjorde al Kjørselen, medens Murerarbejdet overdroges til Murerne Jens Jørgen Nielsen og J. Christiansen og Tømrerarbejdet til Jørgen Thomsen, alle af Skanderborg. Huset byggedes derefter færdigt i Løbet af Sommeren og inviedes med en Festlighed den 3die Oktober, et saakaldt "Høstgilde" med Tale og Sang, Spisning af medbragte Madkurve og Dans derefter. Hertil var indbudt alle Aktionærer, samt Haandværkere. Denne Invielsesfest er i de følgende Aar bleven efterfulgt af et "Høstgilde" hvert Aar."

Karakteristisk nok er denne redegørelse for forsamlingshusets start skrevet af R. P. Randløv. Han var igen i 1902-04 kommet ind i bestyrelsen - nu som formand efter, som det ses af ovenstående, også at have været med i 1895-96. Senere kom han igen med i bestyrelsen i 1910-12. At han var medstifter og en af initiativtagerne til forsamlingshuset kan næppe undre, når henses til denne mands aktiviteter i øvrigt. Han var et skoleeksempel på den nye tids bonde, der ikke blot koncentrerede sig om at drive gården, men med iver kastede sig ud i det offentlige liv. Han blev født på Tåning Østergård i 1859, kom i 1876 på Gedved Højskole[7], hvor han fik et ophold, som han sidenhen mindedes med stor glæde og som en stor inspirationskilde. I 1888 overtog han fødegården, som han drev indtil 1917, hvor han overdrog den til en søn og herefter helt helligede sig skriveriet, primært som journalistisk medarbejder ved Skanderborg Amts Avis. På sine helt gamle dage flyttede han til Esbjerg til en søn, hvor han døde i 1944. Lokalt i Tåning blev han medstifter og aktiv deltager i Skytte- og Gymnastikforeningen, Afholdsforeningen, Plantningsforeningen. Han var en overgang kirkeværge, sognerådsformand for Ousted-Tåning Sogneråd, folketingsmand for partiet Venstre i 1903-1906, ivrig deltager i agrarbevægelsen i 1890'erne og landboforeningen. Han var i 25 år formand for Overformynderiets Lånebestyrelse for Skanderborg Amt. Han havde stor historisk interesse, hjalp Evald Tang Kristensen og H. F. Feilberg med folkemindesamling. På sine gamle dage var han medstifter og æresmedlem af den lokalhistoriske forening

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Østjysk Hjemstavnsforening, hvor han var flittig skribent i foreningens tidsskrift "Østjysk Hjemstavn"[8]. Han udarbejdede en "fuldstændig Ordsamling over Folkesproget i Taaning Sogn" på over 23.000 ord til professor P. Skautrup"[9]. Alt i alt kan man blive helt stakåndet af at se alt det, den mand har været med i, og i den sammenhæng bliver starten på Tåning Forsamlingshus jo nærmest en biting. Ikke desto mindre skulle der en initiativtager af R. P. Randløvs karat til for at få forsamlingshuset op at stå, og det er næppe for meget sagt, at han var en af de vigtigste i den sammenhæng.

Spillereglerne

Til grund for forsamlingshuset ligger lovene eller vedtægterne. Det første sæt love lå klar til underskrift allerede ved det "stiftende" møde den 31. marts 1895, nedfældet med R. P. Randløvs håndskrift og underskrevet af 82 beboere, der hermed tegnede sig for 190 aktier á 2,50 kr. I den følgende tid kaldes forsamlingshuset hyppigt for et *aktieselskab* og medlemmerne for aktionærer i protokollerne. Men det er noget af en tilsnigelse, for bortset fra aktieudstedelsen er ligheden med et aktieselskab minimal. For eksempel er der ingen bestemmelser om, at man på generalforsamlingen stemmer efter antal aktier, betaler udbytte osv. Snarere ligner forsamlingshusets love de vedtægter, der findes for en række danske foreninger. Men aktietegningsideen er god, når der skal skaffes penge. Den blev da også anvendt igen i forbindelse med fremskaffelse af midler til en ombygning i 1925 og atter i forbindelse med 1995-renoveringen.

Da lovene blev revideret i 1937 - Holger Hedelund og Jens Hald gjorde arbejdet - var begrundelsen, at de gamle love var blevet forældede. Man frafaldt enhver tale om aktieselskab og kaldte nu Forsamlingshuset for et *interessentskab* og medlemmerne for interessenter. De samme betegnelser blev igen anvendt ved revisionen i 1981, hvor de nugældende vedtægter, som Jørgen Lyngsø var drivkraften bag, blev vedtaget.

Det er vel et spørgsmål, hvor stor betydning disse love og vedtægter har. I lange perioder har man nærmest indtryk af, at de er glemt, og at det kun er, når konflikterne bliver store, eller pedanterne vinder overhånd, at de tages frem. De fleste danskere har en klar fornemmelse af, hvordan spillereglerne er i det lokale demokrati, og det er det vigtigste.

Jeg vil dog lige fremhæve to paragraffer, nemlig formålsparagraffen, der i 1895- versionen med R. P. Randløvs letflydende pen lyder således: "Formaalet med Forsamlingshuset er dels at afgive Lokale til Møder i forskjellig Øjemed, Foredrag, Oplæsning og anden Underholdning, dels ogsaa at afbenyttes til Ungdommens Lystighed, hvorved det forhaabentlig vil blive muligt at føre Kontrol med, at Alt gaar sømmeligt og ordentligt til." Og § 5 har følgende ordlyd: "Spirituøse Drikke maa ikke udskjænkes i Huset. Ved Ungdomsforsamlinger maa Spiritus ikke nydes". Disse to paragraffer er i let omskrevet form gentaget i 1937-vedtægterne. I 1981-lovene er formålsparagraffen ændret til følgende: "Forsamlingshusets formål er at virke som møde- og samlingssted for egnens befolkning, herunder især for folkeligt-kulturelt arbej-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de". Af gode grunde og nok helt i samklang med den generelle Danmarkshistorie er "spiritusparagraffen" ikke med i 1981-vedtægterne.

Bestyrelsen

Det har været og er bestyrelsens opgave at leve op til formålet og at varetage driften og vedligeholdelsen af forsamlingshuset. Det har undertiden betydet mange brydsomme opgaver. Eller måske mere korrekt er det blevet opfattet som sådan, for som regel har de indvalgte bestyrelsesmedlemmer benyttet først givne lejlighed til at udtræde igen, dvs. efter to år, når man har gjort "sin pligt". Først i 1917 optræder en person, der modtager genvalg på generalforsamlingen, og i mange år herefter forsætter dette mønster. Jens Søren Jensen, Justenlund, der var i bestyrelsen 1932-1942, er en klar undtagelse. Situationen illustreres af et citat fra bestyrelsesprotokollen for generalforsamlingen den 18. april 1947: " Ved Generalforsamlingen var kun Bestyrelsen mødt, dog manglede Viggo Pedersen, Horndrup, paa grund af Sygdom". Problemet med at få kandidater til bestyrelsesarbejdet ses også af, at ikke så få har måttet træde til i flere omgange. Vi skal helt op i de sidste 2-3

Seks tidligere formænd fotograferet på forsamlingshustrappen i juni 1995. Fra venstre Hans Chr. Jensen (1962-64), Anker Madsen (1971-72), Jens Therkildsen (1958-60), Vagn Fisker (1969-71), Jens Jørgen Nedergaard (1972-74) og Herluf Aamand (1965-68). Foto: Lars Clausen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

årtier for at se den modsatte tendens. Nu er genvalg snarere reglen end undtagelsen, hvilket kan understreges af følgende eksempler: Vagn Brandstrup sad i bestyrelsen i 18 år, 1968-1970 og i 1971-1987, Erik Andersen har nu været medlem i godt 18 år fra 1977 og Peter Stouby Nielsen har siddet i godt 12 år i 1975-85 og fra 1993 til nu. At det har udviklet sig sådan, er nok et tidstypisk træk. Der er ikke meget formaliseret samarbejde tilbage i landsbyen - menighedsrådet og vandværket er de øvrige områder. Ved samarbejdet i bestyrelsen lærer man hinanden at kende, hvad enten man er landmand, der kommer fra det affolkede landbrug, eller er tilflyttet lønmodtager, der måske i dag har mere tid til den slags arbejde end tidligere.

De første ni årtier af forsamlingshusets levetid har bestyrelsesarbejdet udelukkende været udført af mænd. Først i 1984 brød Kirsten Kjærsgaard og Inge Zacho mandsdominansen og blev indvalgt. Også dette er givetvis et tidstypisk træk. Kvindefrigørelse og rødstrømpebevægelse i 1970'erne sporedes nu også i Tåning. Eller som Inge Zacho udtalte: "Nu er det på tide, at også kvinderne kommer ind i bestyrelsen, når det alligevel er dem, der laver hele arbejdet." Kvinderne har nok altid været med i arbejdet, men i de sidste årtier er man gået et skridt videre, idet man er gået over til at lade par indvælge, hvorved antallet i bestyrelsen de facto når op på 10, skønt vedtægterne siger, at den kun er på 5 medlemmer. Det er en god idé med flere fordele, flere til at deles om arbejdet, kan den ene i et par ikke komme, kan den anden ofte osv.

En af bestyrelsens hovedopgaver har været at sørge for driften af forsamlingshuset. I de første 6-7 årtier har man løst denne forpligtelse ved at antage en vært, der mod betaling blev pålagt at forestå udlejning, rengøring, opvarmning og daglig vedligeholdelse. At det ikke altid har været problemfrit, ses af bestyrelsesprotokollen fra 1898, hvor en sag vedrørende den første vært, Mads Madsen, omtales: "Politibetjent Jensen, Tebstrup, havde rettet nogle Forespørgsler ang. Værtens Forhold ved en af de Unges Sammenkomster. Bestyrelsen foreslog først Mads Madsen at melde sig i Dansk Afholdsforening for at undgaa eventuelle Misbrug i Fremtiden, dette vægrede Vedk. sig ved, hvorfor Bestyrelsen vedtog igen at lade Mads

Jens Søren Jensen, bestyrelsesmedlem og formand for forsamlingshuset 1932-42.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Madsen fungere foreløbig, da man altid har anset ham som meget flink med hensyn til Lokalernes Renholdelse, og han tilmed afgav bestemt Erklæring om at afholde sig fra ikke at udskænke Spiritus i Fremtiden".

I perioden fra 1895 til 1921 var der seks værter ansat. Derpå blev Hans Jensen ansat og han fungerede som vært i 35 år indtil 1956. Han var landpost og boede i huset umiddelbart vest for forsamlingshuset. Man har indtryk af, at han næsten blev en institution i sig selv, f.eks. blev det almindeligt i hans funktionsperiode, at bestyrelsesmøderne holdtes i postkontoret hjemme hos ham selv, skønt han jo ikke var medlem. Hvornår og hvorfor den sidste vært ophørte med at fungere, kan jeg ikke se, men i hvert fald i Vagn Brandstrups lange periode som bestyrelsesmedlem og formand blev det almindeligt, at han og hans kone, Ulla, tog sig af værtsforpligtelserne. Det var vist langt mere, end der lå i jobbet som formand, men det bliver indsatsen jo ikke mindre anerkendelsesværdig af. I dag tager et par af bestyrelsesmedlemmerne, Bente og Peter Stouby Nielsen, sig af udlejningen, mens lejerne selv skal sørge for rengøring. Bestyrelsen laver så hovedrengøring en gang om året.

Uden yderligere at fortabe mig i bestyrelsens mangehånde opgaver, skal jeg afslutte dette emne med endnu en tidstypisk bemærkning fra 1980'erne. Her nævnes, at et yngre par blev antaget til under

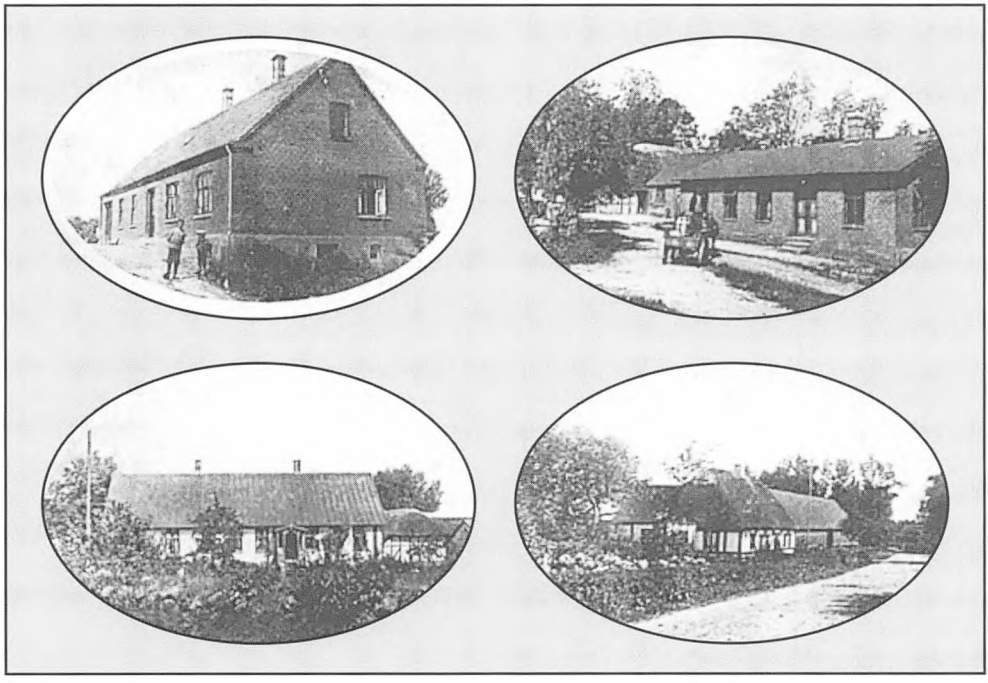

»Partier fra Taaning« ca. 1910. Bygningen øverst til højre er forsamlingshuset set fra sydsiden.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vinterfesten at lave kaffe og sælge øl til en bestemt timeløn, hvorefter det tilføjes: "Der skrives intet bilag". Langt op i dette århundrede har en sådan bemærkning ikke givet mening, men i de sidste årtier ved skatteplagede danskere godt, hvad det betyder.

Bygningen

Det forsamlingshus, der blev bygget i 1895, så noget anderledes ud, end det, vi kender i dag. Under alle omstændigheder var og er det et hus af de mindre, hvilket skal ses i sammenhæng med det beskedne folketal i sognet. I 1901 var der 432 indbyggere[10], mens der i dag kun er 314 beboere, fordelt på 115 husstande[11]. Det hus, man byggede i 1895, var uden vinkelbygning og kun ca. 84 m² stor, bestående af den store sal på 57 m², der lå i den vestre ende, samt en gang på 6 m² og "den lille stue" på ca. 11 m². [12]

Siden opførelsen har huset været igennem 3 større ombygninger. Den første allerede i 1904, hvor man for en sum af 500 kr. byggede 3 alen til den østre gavl og på den måde udvidede den lille stue (og gangen) for, som det hedder, "at skaffe lidt mere Plads i Skolen, da Børnene ikke kan være i Stuen og har afbenyttet Salen i Sommer". Den gamle rytterskole, Nedergårdsvej 14, var blevet for lille, og derfor har man som aflastning brugt forsamlingshuset som "pogeskole" til 1915, hvor den nye skole blev opført sydøst for byen på vejen mellem Horndrup og Tåning. Børnene fortsatte i de kommende år med at få gymnastikundervisning i forsamlingshuset indtil 1943, hvor den nye skole også fik gymnastiksal.

Den næste større ombygning foregik i 1925. I første omgang havde bestyrelsen vidtløftige planer om en større tilbygning på godt 50 m², men gennem to ekstraordinære generalforsamlinger i foråret blev planerne reducerede, og man nøjedes med at forlænge salen mod vest med 2,5 m og byggede et mindre køkken til nord for den lille sal. I 1916 havde man sat et køkken ind i den lille stue.

Den sidste store ombygning, der gav forsamlingshuset dets nuværende omfang og udseende, fandt sted i 1937, hvor tilbygningen mod nord etableredes med gang, toiletter, lille sal og det nuværende køkken. Den lille stue og tidligere gang mod syd blev lagt til den store sal, og så vidt jeg har kunnet opspore, blev også scenen bygget ved samme lejlighed. Det synes dog at være Ungdoms- og Foredragsforeningen, der har bekostet den, da denne forening i 1949 solgte scenen til forsamlingshuset for 120 kr. I alt blev tilbygningen på 85 m², således at forsamlingshuset i dag dækker et areal på 205 m². Prisen på ombygningen blev 4.500 kr.

Det var ombygningerne. Dertil kommer en lang række vedligeholdelsesarbejder, renoveringer m.v., som det ville føre for vidt at nævne her allesammen. Men der har været mange, og det hænger sammen med, at et hus, som der her er tale om, udsættes for en hårdhændet behandling. Dels er der ofte mange mennesker i huset, som evt. danser eller laver gymnastik (tidligere), dels er det hårdt ved et hus, når det står uden varme mange af årets døgn for pludselig en gang imellem at varmes op.

Flere gange er der lagt nyt gulv, første gang allerede i 1912, og i 1918 måtte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

taget skiftes ud på sydsiden. Indtil 1917 blev belysningen klaret med olielamper, hvorefter der dette år blev indlagt elektrisk lys. Først i 1930'erne blev der indlagt vand. Opvarmningen af huset har indtil 1975/76 foregået med kakkelovn eller brændeovn. Disse er med jævne mellemrum skiftet ud, senest i 1955, hvor det anføres, at man påtænkte at installere et komfur med centralvarme, men det viste sig "for dyrt", og derfor købte man en brugt kakkelovn til den lille sal og en Svenborg ovn til den store sal. I 1975/76 gik man så over til det nuværende oliefyr med en noget støjende varmluftindblæsning, hvilket da også har fået den nuværende bestyrelse til at påtænke en mulig overgang til el-varme.

Det er karakteristisk, når det drejer sig om renoveringen af forsamlingshuset, at det først er i 1980'erne, man begynder at kalkulere med det offentlige som en mulig finansiel kilde. Til det nye parketgulv, der i 1985 blev lagt i salen oven på det gamle, modtog man 22.000 kr. i tilskud fra kommunen ud af et samlet beløb på 29.000 kr. I 1991 blev gangen også renoveret med offentligt tilskud. Men ellers har det været Tåningboerne selv, der har måtte punge ud. Enten via kontingentopkrævninger - til 1928 beregnet efter hartkorn, derpå en periode efter ejendoms-

Igen i 1995 trængte forsamlingshuset til renovering. Der blev lagt nyt gulv, vinduerne blev udskiftet, en skillevæg mellem lille og store sal fjernet m.v. Renoveringen blev væsentligst finansieret ved en lokal »aktietegning« og ved frivillig arbejdskraft. Fra venstre Ib Henrichs, Jørgen Lyngsø, Sune Fredslund Andersen og Jens Madsen i gang med arbejdet i juni 1995. Foto: Lars Clausen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skyld. Her i 1995 er der 188 kontingentbetalende medlemmer. Ofte har der været optaget lån i Ousted-Tåning Sogns Sparekasse, men i øvrigt har opfindsomheden været stor. Aktietegning har været nævnt. I forbindelse med 1937-ombygningen kom basar på mode med så godt resultat, at den blev gentaget i 1939, 1941 og 1946. Andespil, præmiewhist (i 1950'erne), loppemarked (1988) og festerne i det taget hele har givet penge i kassen.

At kvinderne på trods af den manglende repræsentation i bestyrelsen alligevel har spillet en rolle ses af, at det var dem, der stod bag de nævnte basarer. I 1937 var det et basarudvalg bestående af 6 kvinder, men dog med en mandlig formand, nemlig sognefogeden, der samlede varer, gaver m.v. ind og i det hele taget stod for arrangementet, hvorom det i øvrigt anføres: "Det viste sig allerede paa dette Tidspunkt, at det var gaaet udmærket med Tegningen, da der allerede var indsamlet i Penge 224 Kr., og Varer af alle Slags var der tegnet for et Beløb af over 500 Kr. Det var et Resultat, som de 6 Fruer kunde være stolte af, og det viste tillige, at der var Sammenhold i Sognet og stor Offervillighed for vores Forsamlingshus, da næsten saa godt som alle baade Ældre og Unge havde bidraget. Der blev bestilt 300 Lodsedler, som skulde sælges for 50 Øre. De største Gaver blev sat på Lodsedler saasom 1 rød Kviekalv, 1 Radrenser, 1 Kommode, 2 Grise, 1 Kaffedug og en strikket Stores. Resten af Numrene gaar i Tombolaen".

Som det fremgår, var der også dengang som i dag god opbakning bag forsamlingshuset hos egnens befolkning. Om radrenseren i dag ville have fået en placering som en af hovedgevinsterne, er dog nok tvivlsomt.

I Skanderborg Amtsavis fra 28. juni 1937 er der en notits, der omhandler genindvielsen af huset: "Taaning ny Forsamlingshus blev inviet forleden Aften ved en Festlighed, hvori saa godt som alle Aktionærer deltog. Ved et fælles Kaffebord bød Formanden, Gdr. J. S. Jensen, velkommen og rettede en Tak til de Haandværkere, som havde udført Arbejdet ved Udvidelsen. Han gav tillige en Oversigt over Forsamlingshusets Tilblivelse for 42 Aar siden. Derefter holdt Pastor Ladegaard, Sneptrup, den egentlige Invielsestale. Endelig holdt Aktionærerne Generalforsamling og gennemgik de nye Vedtægter, og Sammenkomsten sluttede med en Svingom."

Brugen af forsamlingshuset

Det kan være meget godt at beskrive bestyrelsens virke, bygningens udseende m.v., men det vigtigste spørgsmål at få belyst må være: "Hvad er forsamlingshuset blevet brugt til?" Først herigennem kan man danne sig et indtryk af husets betydning gennem de 100 år.

Tager man udgangspunkt i dagens forhold, bruges forsamlingshuset i vid udstrækning til udlejning til *private sammenkomster* blandt egnens beboere. Det drejer sig om runde fødselsdage, ungdomsfester, konfirmationsfester, bryllupper m.v. I gennemsnit er der vel 20-30 udlejninger pr. år. Sådan har det imidlertid ikke altid været. Går man nogle årtier tilbage, har der - bortset fra mindesammenkomster i forbindelse med begravel-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ser - kun været få udlejninger til private. De private fester blev holdt hjemme, hvilket bl.a. ses af regnskabsprotokollerne, hvoraf det fremgår, at forsamlingshuset gennem hele sin levetid har oppebåret indtægter ved at udleje borde og bænke til sognets beboere.

Ud over de private fester bruges forsamlingshuset i dag til møde- og samlingssted for de *foreninger og institutioner*, der fungerer lokalt i sognet. På det område var aktiviteterne hyppigere før i tiden - i hvert fald i første halvdel af dette århundrede. I takt med landbrugets mekanisering og strukturomlægninger fra sidst i 1950'erne og flugten fra land til by er en række foreninger og institutioner forsvundet og dermed brugere af forsamlingshuset. Problemerne blev efterhånden så store, at man omkring 1970 seriøst drøftede, om man ikke også skulle nedlægge forsamlingshuset. Det blev kun brugt nogle få gange om året til høstfest, juletræ for børn og vinterfest en gang imellem, medens alle andre aktiviteter var forsvundet, og vedligeholdelsen var der jo stadig. Heldigvis overvandt man krisen og gav forsamlingshuset endnu en chance med det resultat, at der nu som omtalt er pæne tal for udlejningen til private, og at der siden slutningen af 80'erne er en genopblussen af de folkelige og kulturelle aktiviteter i huset.

Det siger sig selv, at det ville være halsløs gerning at skildre alle de aktiviteter, der er foregået i huset, men nogle karakteristiske eksempler skal dog nævnes, og til at starte med skal de arrangementer, som forsamlingshusets bestyrelse tager sig af, omtales. Det største er den årlige *høstfest*, der jo tillige er forsamlingshusets fødselsdagsfest. Der er i Tåning stor opbakning bag denne fest, der samler fulde huse og i øvrigt foregår på traditionel vis med medbragt madkurv, ølsalg og musik og dans. I 1980 nævnes, at ca. 160 deltog i høstfesten, hvilket er mere end på kanten af, hvad huset kan rumme. Oprindeligt var høstfesten jo et gilde, hvor bønderne fejrede, at høsten var i hus og laderne fulde, hvorved man havde sikret sig overlevelsen til næste år. Denne direkte tilknytning til landbruget og dermed anledning til at fejre høstfest er det jo kun de færreste, der har i dag. Men det spiller tilsyneladende ingen rolle for deltagelsen, og da det er et landligt område, er det jo også klart, at ingen kan undgå at se, hvad der sker på markerne i august-september. Socialt set har denne fest også betydning for sognet. Er man i årets løb blevet lidt sur på sin nabo, kan man måske ved denne lejlighed få sagen bragt ud af verden, og nye beboere i sognet kan blive rystet sammen med de øvrige.

Høstfestens centrale rolle i sognet er der ikke rokket ved i forsamlingshusets historie. Den er foregået år efter år med undtagelse af 1910, hvor det anføres, at den blev opgivet pga. for lille tilslutning. Året efter nævnes, at festen vil blive gennemført, hvis "20 par tegner sig". I hovedparten af de 100 år er det forsamlingshusets bestyrelse, der har stået for arrangementet, dog undtaget årene 1916-1926, hvor andre foreninger - måske i indbyrdes konkurrence - har taget sig af det, idet det nævnes, at man i 1926 blev enige om fremover at afholde "fælles høstgilde". Af regnskaberne ses, at denne fest har været en ikke ubetydelig indtægtskilde for forsamlingshuset. Det skal

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

nævnes, at der i perioder også har været afholdt særlig børnehøstfest.
Meget regelmæssigt, bortset fra krigsårene og de første efterkrigsår, har der siden 1926 været afholdt et eller to andespil årligt i november-december. Børnenes *juletræsfest* mellem jul og nytår har været afholdt siden 1921, dog kun en del af årene med forsamlingshusbestyrelsen som arrangør. Husmandsforeningen har i en lang årrække taget sig af det. Blandt andet pga. det faldende børnetal har deltagelsen i denne sammenkomst været vigende i de senere år. Langt mindre regelmæssigt er den såkaldte *vinterfest* blevet afholdt i februar/marts måned. Den optræder første gang i 1933 under betegnelsen "Bøfgilde" og som sådan gentages den med spredte mellemrum helt op til i dag, dog under forskellige benævnelser, såsom Kjørmesgilde (1947), Gammelmandsbal (1952), Smørrebrødsgilde (1962), Suppegilde (1964), men er dog oftest kaldt "Bøfgilde", eller vinterfest. I 1985 klages der over dårlig tilslutning til vinterfesten med kun ca. 45 deltagere, og det er givetvis baggrunden for, at den siden i visse år er slået sammen med den fest, der er foregået i forbindelse med opførelsen af *dilettantskuespil*. En gammel tradition, der nu med stor succes er genoplivet. Det er et festligt indslag i sognets aktiviteter, hvor det naturligvis drejer sig om at nyde lokale kræfters evner udi den fornemme skue-

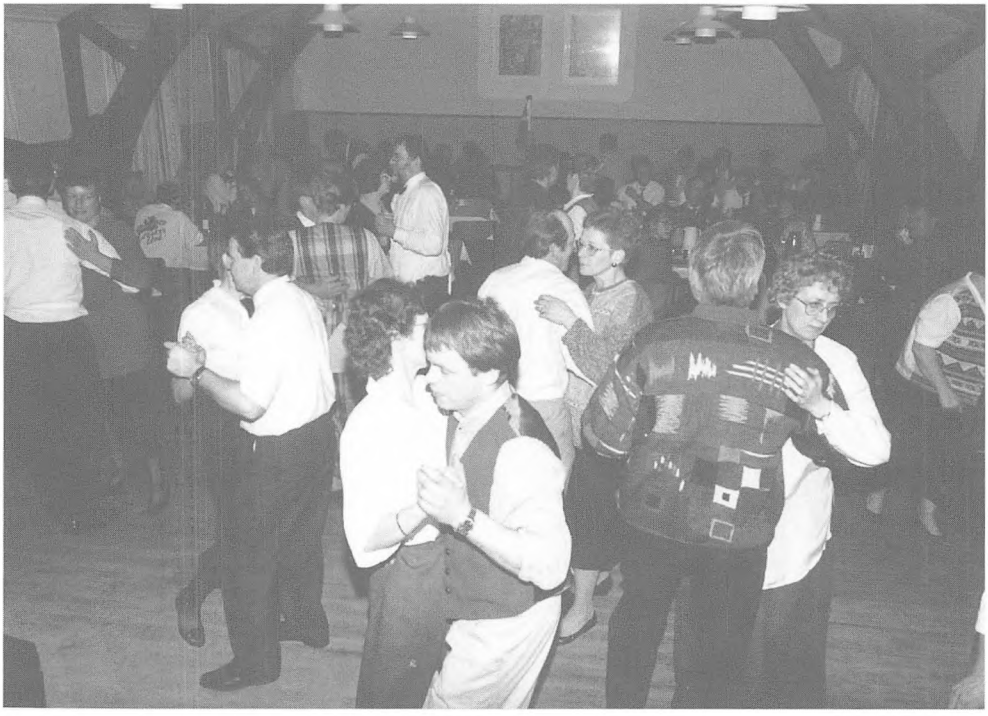

Bøfgilde 1971. Foto: Jan Laursen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

spilkunst, men hvor det som en sidegevinst jo ingen skade er til, hvis f.eks. ens nabo på de skrå brædder har glemt en del af sine replikker. Dilettant har været opført langt tilbage, også i tiden før scenen blev bygget i 1937, men dengang i andet regi, dvs. Ungdoms- og Foredragsforeningen.

I 1992 kom bestyrelsen med noget af en fornyelse i form af et velbesøgt "Ålegilde", hvor man dels kunne spise sig mæt i ål, dels blev underholdt aldeles storartet af "Cafe Kølbert" fra Århus - et såkaldt serveringsteater, der var meget morsomt.
Til at begynde med var det også forsamlingshusets bestyrelse, der tog sig af at arrangere det såkaldte efterårsmøde. Det første efterårsmøde, der afholdtes i forsamlingshuset, blev den 23. oktober 1895 refereret således i Skanderborg Amtsavis: "Taaning Forsamlingshus, en rummelig og sirlig Bygning, der er opført i afvigte Sommer, og som forleden inviedes ved en vellykket Festlighed, har i den korte Tid siden dets Fuldførelse allerede været benyttet gjentagne Gange. I Søndags afholdtes der Møde med Foredrag af Højskoleforstander Jørgensen, Hjørlunde. Hans Foredrag, der omhandlede Opdragelsen og var en fyldig og klar Fremstilling af, hvorledes denne skal være for at svare til Tidsaandens Fordringer, paahørtes med interesse og udbytte af Forsamlingen, der talte over Hundrede Mennesker."

Fra kriminaldilettantforestillingen »Mordet på Hoppenfeldt«, februar 1994. Fra venstre Alis Ladekarl, Lise Steffensen og Lisbeth Jacobsen. Foto: Mette Bak.

Senere kom efterårsmødet til at strække sig over en eftermiddag og aften med 2 indbudte foredragsholdere, ofte præster eller højskolefolk, der hver holdt deres tale om eftermiddagen, hvorefter den ene så læste op om aftenen. Før de elektroniske mediers indtog lod man sig ofte inspirere ved at høre på foredrag, der kunne give én nogle visioner og nye perspektiver på tilværelsen. Lidt før 1920 dannedes en foredragsforening, der naturligt nok overtog opgaven med at arrangere efterårsmødet. Fra i hvert fald 1895 eksisterede der også en ungdomsforening. En vigtig side af denne forenings virke var at afholde baller i forsamlingshuset, hvoraf det i tidens løb er blevet til mange, men også enkelte foredrag tog man sig af. I 1933 tog førstelærer Dall initiativ til at slå de to foreninger sammen i Ungdoms- og Foredragsforeningen, der herefter arrangerede efterårsmødet. Dall blev den nye forenings første formand, og man måtte til en start overtage den gamle foredragsforenings gæld på 51 kr.

Ud over at arrangere foredrag tog Ungdoms- og foredragsforeningen sig af en lang række aktiviteter. Det har allerede været nævnt, at man iværksatte dilettantforestillinger og anden underholdning. Til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

eksempel kan nævnes et kort referat fra 19. januar 1949: "Til Hjemmeaften var der mødt ca. 100 Deltagere. Underholdningen paa Scenen virkede tilfredsstillende, den blev ofte afbrudt af Lattersalver, især da Hansemand faldt ned af Bænken. Efter Kaffen gik Dansen livlig. Musikken var humørfyldt."[13] Men også cykeludflugt til Himmelbjerget og Knudshule, Ringridning, film- og lysbilledforevisning og mange baller, herunder et asfaltbal ved mejeriet, tog man sig af. Man har nærmest indtryk af, at man en overgang benyttede sig af enhver lejlighed til at tage en svingom i forsamlingshuset.

Men fra 1950'erne begyndte det at gå ned ad bakke med Ungdoms- og Foredragsforeningen. Sidste gang foreningen lejer forsamlingshuset er ved to arrangementer i 1958, men i foreningens egen protokol er det sidste møde, der omtales, et bestyrelsesmøde den 4. februar 1950. På samme side har den gamle brugsuddeler H. Jacobsen senere noteret: "Foreningen gik i Opløsning ved Formanden Ing. Madsens Død, og er ikke siden søgt genoprettet, de Unges Interesse fik efter Krigen et større Perspektiv, og de søgte andre Foreninger, den gamle Landsbys Foreningsliv døde."

Anders Errboe med assistenter fra Østjysk Musikforsyning underholder på 100 års-jubilæumsdagen den 7. oktober 1995. Der var et omfattende program for hele dagen. Billedet er fra formiddagens reception, hvor der bl.a. blev holdt taler, sunget jubilæumssange m.v. Om aftenen var der festmiddag, revy af Skanderborg Amatørteater og dans til orkestret »Mr. Jack and the Daniels« til langt ud på natten. Der var stuvende fuldt af egnens beboere til hele arrangementet. Foto: Anna M. Andersen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Om man skal beklage denne udvikling eller ej, skal her være usagt. Som nævnt er den helt i overensstemmelse med den almindelige Danmarkshistorie, hvor hundredvis af foreninger med tilknytning til den gamle landbokultur uddøde i denne periode. Det er derfor noget af en "gåen mod strømmen", at det siden 1988 er lykkedes de to tilbageblevne "foreninger", menighedsrådet og forsamlingshusets bestyrelse, at få en foredragsvirksomhed i gang igen, idet der siden er afholdt både et efterårs- og et forårsmøde, dog kun med én foredragsholder hver gang. Det er ofte sket med god tilslutning, og det siger noget om, at der måske igen er ved at være behov for det fællesskab, der udfolder sig i forbindelse med et foredrag, fælles kaffebord og fællessang fra Højskolesangbogen. Blandt de foredragsholdere, vi har haft, kan nævnes Britta Schall Holberg, Anker Jørgensen, Niels Højlund og Mads Lidegaard. Måske har vi lært at leve med TV-mediet, men det vil nu nok alligevel ikke være klogt at lægge et foredrag i forsamlingshuset en onsdag aften, hvor der er fodboldlandskamp i fjernsynet. Også i forbindelse med forsamlingshusets generalforsamling har der nu i en årrække været holdt foredrag, vist lysbilleder m.v. Mange andre foreninger eller institutioner har i tidens løb benyttet sig af forsamlingshuset. I flæng skal nævnes politiske foreninger som Venstrevælgerforeningen og Socialdemokratiet. Der har været holdt valgmøder, og en fagforening har været aktiv. Den lokale Skytteforening fra husets start og Jagtforeningen fra 1930'erne ligeledes. Sidstnævnte, der i øvrigt stadig eksisterer, fortjener næsten sit eget kapitel. Dels blev foreningen til på nærmest kriminel vis, efter hvad Anker Madsen fortæller, dels var den så heldig for nogle år siden at arve en million kroner. Men det er en anden historie. Mens Ungdoms- og Foredragsforeningen lå i forlængelse af den grundtvigske tradition, blev der omkring århundredskiftet også holdt "Frelsermøder" og senere "Missionsmøder" i forsamlingshuset i forlængelse af Indre Missions Virksomhed. Det synes ikke at have sat sig dybe spor eller at have givet sig udslag i nogen større splittelse, da retningspræg i kirkelig forstand stort set savnes i sognet. En afholdsforening gjorde sig tidstypisk gældende i sognet omkring århundredskiftet. Igennem en stor del af de 100 år har der været afholdt danseskole for børn og unge, og her har vi måske noget af forklaringen på den åbenbare danselyst, der tidligere har været og stadig er i sognet. Også folkedans for "voksne" har fundet sted så langt tilbage som i 1913 og også inden for det sidste årti. Der har været udøvet forskellige slags gymnastik, og Tåning Boldklub og Idrætsforeningen har også benyttet huset. På det landbrugsfaglige område har en agrarforening, Skanderborg Landboforening og ikke mindst gennem en lang periode Husmandsforeningen lejet huset. Af mere specielle områder kan nævnes Kontrol- og Kvægavlsforeningen, Hesteavlsforeningen og Taaning Gedeavlsforening. Sidstnævnte ses dog kun at have lejet forsamlingshuset (den lille sal) 3 gange, nemlig i 1919, 1920 og 1927. Der har måske ikke rigtig været basis for at bide sig fast i Tåning, eller også har man holdt møderne andetsteds.

Lokale institutioner, der f. eks. har haft brug for at afholde generalforsamling, har

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Under 100-års jubilæumsfesten den 7. oktober 1995 opførte 25 af sognets børn »I Sherwood lever Robin Hood«. Foto: Anna M. Andersen.

gjort det i forsamlingshuset. Brugsen 1910 - 1982, Andelsmejeriet 1916 - 1967 og vandværket fra starten i 1907. Menighedsrådet har fra tid til anden lejet den lille sal, sådan at præsten har kunnet holde møde med sognets ældste. Ousted-Tåning Sogneråd har jævnligt holdt møder i huset og ladet skattebetalingen foregå her. Det ophørte naturligvis ved kommunesammenlægningen i 1970, hvor Tåning kom i Skanderborg kommune.

Endelig skal nævnes, at 2. verdenskrig også spores i Tåning. I forsamlingshusets regnskabsprotokol ses den 26. april 1940 indbetalt et beløb på 10 kr. for "Tysk Indkvartering", og ifølge bestyrelsesmødereferat fra 10. september 1940 vedtoges det at lade værten, Hans Jensen, sørge for den "nødvendige Mørklægning af Forsamlingshuset, naar saadant er nødvendigt". Tyskernes krav om mørklægning måtte efterkommes. I Ungdoms- og Foredragsforeningens protokol planlægges 26. september 1942 afholdt en festlighed i forsamlingshuset på konges fødselsdag, og - tilføjes der - "Det er meningen, at Festen skal forme sig som en National Festaften".

Det er naturligvis ikke selve forsamlingshusbygningens 100 års jubilæum, vi fejrer i år. Den er bare en skal eller en ramme. Det er snarere indholdet, dvs. de aktiviteter, der er foregået i huset, vi fester for, og her har foreningerne spillet den vigtigste rolle, hvilket i øvrigt er et generelt dansk fænomen. Vi organiserer og har

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tidligere i landområderne organiseret os på kryds og tværs i foreninger, indtil udviklingen de sidste 2-3 årtier fjernede den basis, hvorpå foreningerne var opbygget. Men stadigvæk er mange af os medlemmer af en eller flere håndfulde foreninger, som imidlertid nu som oftest er dannet på et bredere grundlag, idet de ikke holder sig inden for de gamle sognegrænser.

Forsamlingshusets betydning for den enkelte er også et væsentligt spørgsmål at rejse. I hvilket omfang har man ladet sig inspirere af et foredrag i foredragsforeningen, sådan at man har opnået et overblik eller overskud til at klare dagligdagen? Og hvem har mødt sin hjertes udkårne ved et af ungdomsforeningens baller - den kæreste, som man siden giftede sig med og delte resten af livet med? Det siger sig selv, at det ville føre for vidt at søge at besvare den slags spørgsmål her, men rejses skal de.

Diverse hændelser af anden karakter har også udspillet sig i og omkring forsamlingshuset. Her skal blot nævnes en enkelt fra en høstfest nogle år tilbage. Det var den daværende kasserer - af diskretionshensyn undlades at nævne navnet - der midt på aftenen lidt usikker på benene gik ud af huset. Hans kone hævder stadig den dag i dag, at han kun havde fået en enkelt øl. Efter nogen tid savnedes han imidlertid, dels til at indkassere nogle penge, dels til at betale køkkenpersonalet, musikken m.v. En større eftersøgning blev sat i værk, men uden resultat, og tilsidst måtte man noget bekymret opgive. Først da festen var slut, og de sidste høstfestdeltagere gik hjem, fandt ægteparret i den nærmeste gård, Thyra og Herluf Aamand, kassereren liggende dybt sovende i deres dobbeltseng. Det er ret utroligt, hvad en enkelt øl kan afstedkomme.

De tre "offentlige" huse i Tåning

Umiddelbart er der i dag to offentlige huse tilbage i Tåning, nemlig kirken og forsamlingshuset. Skolen lukkede jo i 1968, og børnene transporteres nu til Ejer Baunehøj Skolen. Men der er for nylig opstået et om ikke offentligt så dog halvoffentligt mødested mere. I 1990 drejede købmandsparret Jens Arne og Oda Nielsen nøglen om og lukkede deres butik, som de havde drevet gennem et langt liv, først som brugs, siden som købmandsforretning. I mange henseender var denne butik et uformelt mødested for beboerne. Ud over at gøre sine forretninger fik man her de sidste lokale nyheder og en snak med en nabo eller købmanden. Da butikken lukkede, blev det følt som et savn, og flere, bl.a. Jørgen Lyngsø, gik og beklagede sig herover. Resultatet blev, at Ingrid og Jens Madsen hver anden lørdag sidst på formiddagen (i lige uger) generøst åbnede deres hjem som et mødested for sognets beboere. Her kan man helt uformelt mødes en halv times tid, få en snak, en øl, sodavand eller en kop kaffe. Ingrid og Jens Madsen var i 1984 flyttet ind i den gamle tømrerbolig på hovedgaden i Tåning, og det er i det tilhørende værksted, at møderne foregår. Om sommeren, når vejret er til det, flytter man dog ud på græsplænen. *Byting* kalder Tåningboerne møderne med henvisning til forholdene i den gamle feudale landsby. Men det er ikke en helt korrekt betegnelse. For de gamle kaldte møderne, hvor man søndag efter gudstjenesten drøftede landsbyens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forhold, for "bystævne", og først når man, som det hed, "dømte mand og mand imellem" blev det kaldt byting. Dvs. når det havde karakter af domstol, blev det kaldt byting, ellers "bystævne", og det er næppe dækkende at kalde møderne hos Ingrid og Jens for en domstol. Men det er nok ikke til at lave om på, når det nu er kommet til at hedde "byting". Det gør heller ikke så meget. Det vigtigste er her at konstatere, at bystævnet nu har fungeret i fem år, nogle gange med mange, andre gange færre deltagere.

De to øvrige offentlige huse, kirken og forsamlingshuset, vil jeg i en vis henseende kort sammenligne, for på den måde at sige noget om det, der her er i centrum, nemlig forsamlingshuset. Kirken er 900 år gammel og ligger med sine tykke vægge på toppen af sin bakke og ses milevidt omkring. Forsamlingshuset er 100 år gammelt og ligger ved foden af kirkebakken og gemmer sig ind imellem byens huse og gårde. Kirken er velholdt, forsamlingshuset har helt åbenbart set sine bedste dage i det mindste udvendigt og trænger til fortsat renovering. Kirken føles sikkert af de fleste Tåningboere som mere fremmed end forsamlingshuset. Dels betjenes den af en præst, kirkesanger, organist og graver, der kommer udensogns fra og kun i begrænset omfang deltager i sognets øvrige liv, dels er folkekirken i høj grad styret og reguleret af love, forordninger og embedsmænd, således at det lokalvalgte islæt, nemlig menighedsrådets indflydelse, er forholdsvis beskeden. Modsat er forsamlingshuset helt og holdent Tåningboernes, både hvad angår drift, fornyelse og det, der foregår i huset, og derfor er ansvaret og engagementet nok større her. En anden forskel, der tydeligt mærkes i disse år, er, at pengene strømmer rigeligt og stort set uhindret, når det drejer sig om kirken, mens der må kæmpes anderledes hårdt, når det drejer sig om midler til forsamlingshusets renovering. Måske også derfor ligger forsamlingshuset mange Tåningboeres hjerte nærmest.

Men det er naturligvis forkert at stille tingene op, som om der var en modsætning - i hvert fald når det drejer sig om det, der foregår i de to huse. Begge steder har det noget med fællesskab og store begivenheder i menneskelivet at gøre. Snarere er der tale om to sider af den samme sag. Mange begivenheder er begyndt oppe i kirken, hvorpå man er samledes nede i forsamlingshuset. Det er nærmest symbolsk, at de to bygninger ligger kun et stenkast fra hinanden.

Betydningen

Som nævnt i begyndelsen af denne artikel, er der mange forsamlingshuse landet over, der i disse år kan fejre 100 års fødselsdag. Det gælder f.eks. de to forsamlingshuse i Tønning og Træden ved Brædstrup. Min kollega ved Gedved Statsseminarium, Anne Ussing-Jepsen, bor i Træden og har været stærkt engageret i de festligheder, man sidste sommer lod løbe af stabelen i den anledning. Blandt andet skrev hun et indlæg i den lokale avis om forsamlingshusenes betydning. Og det gjorde hun så præcist og godt, at jeg som afslutning vil lade hendes ord blive til mine:

"Rundt omkring i landet fylder mange forsamlingshuse 100 år i år, og man markerer ude i landsbyerne jubilæet på for-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skellig vis. Måske kan det virke lidt pudsigt, således at holde fest for de gamle huse, hvoraf mange endda er i temmelig ussel forfatning. Mørt murværk, hullede tage, afskallet maling, dyre varmeregninger osv. Men når det kommer til stykket er det jo egentlig heller ikke så meget husene man fejrer, som det fællesskab der har udspillet sig i og omkring dem. I al beskeden ubemærkethed har forsamlingshusene i et århundrede været kulturbærende på landet. Her har udfoldet sig et vågent og nysgerrigt, muntert og seriøst folkeligt kulturliv, som har omfattet foredrag, politiske møder, baller, dilettant, markeder, musikalske aftener og meget andet. Der har udviklet sig en kultur nedefra, hvis betydning for det danske folks selvforståelse næppe kan overvurderes. Omkring forsamlingshusene har folk på landet i det nære erfaret, at de har indflydelse på deres eget liv. De har kunnet komme til orde og formulere krav og betænkeligheder over for politikere og systemrepræsentanter, og de har kunnet udfolde sig kreativt. Kaster man et blik i aviserne i

Forsamlingshusbestyrelsen i jubilæumsåret 1995, her som serveringspersonale ved Bøfgildet i marts. Fra venstre Erik Andersen (formand), Liz Perriton, Sune Fredslund Andersen, Anna Margrethe Andersen (sekretær), Lone Danielsen, Viggo Rasmussen (kasserer), Lisbeth Andersen, Bente Stouby Nielsen, Frederik Danielsen og Peter Stouby Nielsen. Foto: Lars Clausen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forårsmånederne, vil man se et blomstrende amatørteaterliv. Der er ikke den lille landsby, der ikke stiller med sin egen dilettant eller revy. Man må fyldes med stolthed over, at de gamle fik en glimrende idé, som har vist sig livskraftig i 100 år, og glæde sig over det liv, der stadig leves med husene i centrum..."[14]

PS. Nærværende artikel er en del af et lille jubilæumsskrift, der blev uddelt ved jubilæet i 1995. Jeg takker Gudrun Andersen, Anker Madsen og Viggo Rasmussen for gennemlæsning af manuskriptet og for deres korrektioner. Viggo Rasmussen takker jeg desuden for hans store arbejde med at renskrive teksten.

Noter og henvisninger:

1 Se: *Forsamlingshuse på landet. En redegørelse afgivet af Kulturministeriets forsamlingshusudvalg.* Viborg 1979, side 9. *Det danske landbrugs historie,* bind III, 1810-1914, red. af Claus Bjørn, Odense 1988, side 405-6.

2 Tåning hørte under Skanderborg Rytterdistrikt og havde derfor kongen som "herremand".

3 Claus Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie,* bd. III, side 405.

4 Anna Rasmussen: *Hylke Sogn i det nittende århundrede,* Skanderborg 1988, side 273 og 281. Trap *Danmark,* 5. udg., 1964, bd. 20, side 687. Det kan tilføjes, at Tebstrup Forsamlingshus blev indviet 8. oktober 1907.

5 En stor del af nærværende artikel hviler på undersøgelser af de protokoller, der indtil 1995 beroede hos forsamlingshusets bestyrelse. Det drejer sig om et komplet sæt af bestyrelsens forhandlingsprotokoller samt et ligeledes næsten komplet sæt regnskabsprotokoller. Der er enkelte mangler på årsregnskaber i perioden 1895-1915, da de kun eksisterer i et løsbladsystem. Dertil kommer diverse materiale, som love og vedtægter, pantebreve, en særlig påbegyndt protokol for 1937 m.v. Når der i artiklen citeres direkte uden henvisning, er oplysningerne hentet i dette forsamlingshusarkiv. Det samme gælder i øvrigt alle andre oplysninger, hvor der ikke er foretaget henvisninger. Dette arkiv er nu overdraget til Egnsarkivet i Skanderborg.

6 "Slottet" var det beskedne hus, som tidligere byhyrden havde beboet.

7 I Gedved var der højskole 1854-1881, jævnsides med seminariet fra 1862, begge under ledelse af Peter Bojsen. Omkring 1880 var væksten i tilgangen af seminariet så stor, at man i 1881 valgte at lukke højskolen.

8 Jfr. specielt R. P. Randløvs erindringer i *Østjysk Hjemstavn,* 1939, 1940, 1941, 1942, 1943.

9 *Østjysk Hjemstavn* 1945, nekrolog, side 162-63. P. Skautrup arbejdede på en ordbog over det jyske folkesprog.

10 Trap, *Danmark,* 5. udg., 1964, bind 20, side 687.

11 Tallene hidrører fra 1. januar 1991 og er oplyst af folkeregistret i Skanderborg kommune.

12 Der findes i forsamlingshusarkivet en tegning over det første hus, hvor målene er angivet i alen.

13 Protokol »Taaning Ungdoms- og Foredragsforening«. Egnsarkivet i Skanderborg.

14 *Brædstrup Avis, Brædstrup og Omegns Folkeblad,* 7. juni 1995.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»De takkede Gavle maa udgaa«

Fra Haldum menighedsråds første år

Af Viggo Larsen

Forholdet mellem centraladministration og lokaladministration har fra tid til anden været et følsomt område. Centralmagten har nøje vogtet på, at den bevarede indsigten med, at alt gik lovligt og korrekt til overalt i landet, og de lokale instanser har gjort, hvad de kunne, for at den dem tillagte kompetence blev udøvet uden utidig indblanding ovenfra.

Den lange vej til lokalt selvstyre

Frem gennem 1800-tallet var den danske enevældes centralistiske styre under langsom nedbrydning, og forskellige opgaver blev i takt med de voksende demokratiske tendenser efterhånden lagt ud til lokale myndigheder.

Det gjaldt fattigforsorgen, hvor reglementet for fattigvæsenets provisoriske indretning og bestyrelse af 5. juli 1803 foruden sognepræsten inddrog repræsentanter for de enkelte sognes beboere i beslutninger vedrørende de fattiges forsørgelse. Ligeså betød anordningen af 29. juli 1814, at lokale skolekommissioner oprettedes med pligt til at afgøre sager omkring den daglige undervisning. På begge områder med ansvar overfor amtsdirektioner og Danske Kancelli i København.

Med kommunallovene 1837-41, der indførte delvis valgte byråd, amtsråd og sogneforstanderskaber, fik det lokale selvstyre sit gennembrud. I indledningen til anordningen angående landkommunevæsenet af 13. august 1841 hed det, at lovens formål var »en forøget Betryggelse for en paalidelig og hensigtsmæssig Bestyrelse af de Anliggender, der vedkommer det Samfund, hvortil de nærmest høre.« Altså en understregning af det synspunkt, at de lokale forhold bedst og sikrest kunne og kan bedømmes og afgøres på stedet. Følgelig blev fattigvæsen, skolevæsen og skatteligning nu lagt ind under de nye kommunale råd. Men udover disse tre områder tog Danske Kancelli forbehold, idet sogneforstanderskaberne i alle øvrige anliggender kun fik tilladelse til »den Medvirkning, som Forholdenes Natur tilsteder.«[1]

Ændringen af landkommunalloven den 6. juli 1867 betød kun en moderat udvidelse af det lokale selvstyre, men sogneforstanderskaberne skiftede nu navn til sogneråd.

Menighedsrådene kom sidst

Senest blev det kirkelige område inddraget i denne udvikling mod lokalt demokrati.

Ganske vist anbefalede et cirkulære alle-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det i 1924 opførte kapel på Haldum kirkegård. Efter indstilling fra den kgl. bygningsinspektør kasserede Kirkeministeriet i første omgang totalt de indsendte tegninger til kapellet, men da menighedsrådet protesterede kraftigt, accepterede ministeriet alligevel »efter omstændighederne« den foreslåede bygning - dog uden kamtakker!

rede i 1856 oprettelse af menighedsråd, men kun ca. 200 pastorater fik i de efterfølgende år sådanne råd, og de forsvandt hurtigt, da de reelt ikke fik nogen kompetence. Deres opgave var alene at understøtte præsten i »at vække, styrke og lede et sundt kristeligt liv«, samt forebringe ønsker og afgive erklæringer.[2]

Med systemskiftet 1901 kom Venstre til magten, og i de følgende år gennemførtes en række love, hvis hovedtræk var en demokratisering af samfundsinstitutionerne (skolelov 1903, kirkelove 1903, skattelov 1903, kommunallov 1908). Den, der på afgørende vis prægede de kirkelige sager, der afgjordes på rigsdagen i de første årtier af 1900-tallet, var I.C.Christensen (1856-1930), kirke- og undervisningsminister 1901-05, konseilspræsident (= statsminister) 1905-08 og kirkeminister 1920-22. Ved forelæggelsen af forslag til lov om menighedsråd i oktober 1901 udtalte han, at hvis »folkekirkens medlemmer ikke få del i styrelsen af folkekirkens anliggender, medens borgere her i landet iøvrigt have del i styrelsen af alle andre anliggender i landet: Skolevæsen, fattigvæsen, vejvæsen osv., vil denne tilstand medføre, at folkekirkens medlemmer føle sig mere og mere fremmed overfor kirkens sager ... Vil man gøre folkekirken afholdt af dens medlemmer, da bør

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

man efter min mening give dem indflydelse på styrelsen af folkekirkens sager, thi derigennem vækkes interesse og kærlighed for dem.«[3]

Lovens målsætning var sognekirkeligt demokrati, men dette fremkaldte indsigelser fra såvel store dele af gejstligheden som fra de to store vækkelsesretninger Indre Mission og den grundtvigske bevægelse. I.C.Christensen måtte derfor bøje af på flere punkter: dels fik menighedsrådene ikke indflydelse på præstevalg (dog kunne dets betænkning herom indhentes), dels skulle loven kun gælde for 6 år. Menighedsrådene fik beslutningsret vedrørende opvarmning af kirkerne, tidspunkter for konfirmation o.lign. - alle øvrige beslutninger kunne kun træffes, »når præsten deri er enig.«

0g samtidig fastslog loven, at sognepræsten var født formand for rådet.[4] Så nok betød loven om menighedsråd af 15. maj 1903 indførelse af et sognekirkeligt råd, men dets kompetence kunne ligge på et ret lille sted.

»Intet at forhandle«

Den 16. december 1903 afholdtes der valg til menighedsrådet for Haldum sogn, beliggende i den nuværende Hinnerup kommune.[5] Valgretten var i loven gjort afhængig af en »egenhændig derom fremsat skriftlig begæring« om optagelse på valglisten, og i Haldum sogn havde ialt 113 vælgere tilmeldt sig denne ud af en befolkning på 1.039 (folketællingen i 1901). Der forelå kun én liste til valget med seks navne, og ialt 11 vælgere - »8 Mænd og 3 gifte Koner« - mødte op for at stemme med det resultat, at det nyvalgte råds fire medlemmer kom til at repræsentere sognets 4 byer: Haldum, Sandby, Haar og Hinnerup, mens de to sidste kandidater på listen blev suppleanter.

Interessen for valget var altså ikke overvældende stor, idet kun 9,7 % af de indregistrerede vælgere afgav stemme. Men formodentlig skyldtes den lave stemmeprocent det forhold, at der kun var én kandidatliste.

Sognepræsten Niels Hofman Bang (1842-1910), der fra 1890 beklædte embedet som præst for Vitten-Haldum-Hadsten menigheder, indkaldte omgående til rådets første møde den 5. januar 1904 i præstegården i hovedsognet Vitten. Endnu to møder afholdtes i 1904 i april og i september, men den ringe kompetence afspejler sig tydeligt i rådets forhandlingsprotokol.

Ved mødereferatet fra september 1904 anføres kun: »Intet at forhandle. 2 Medlemmer udeblev.« Det svigtende fremmøde synes forståeligt på baggrund af den overordentligt tynde dagsorden - mindre forståeligt er det, at sognepræsten som formand overhovedet indkaldte til det pågældende møde.

De følgende år drog Hofman Bang da også konsekvensen af det ringe fremmøde og de få arbejdsopgaver. I 1905 afholdtes to møder, og i begge tilfælde var formålet dels at tage stilling til forespørgsler fra andre instanser, dels at fordele de penge, der var indkommet i kirkebøssen. I 1906 afholdt Haldum menighedsråd kun ét møde, hvor anledningen var sognepræstens ønske om at få en hjælpepræst, grundet svagelighed - egentlig vedkom en sådan ansættelse ikke menighedsrådet, men sognepræsten ønskede, at det skulle tage stilling til de økonomiske konse-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kvenser i forbindelse hermed. Ved samme møde forærede et af rådsmedlemmerne 100 kr. til uddeling blandt sognets dårligst stillede - 10 familier fik hver 10 kr.

Med dette møde i januar 1906 var det slut med Haldum menighedsråds virke under 1903-loven. Gennem de følgende 3 år blev rådet simpelthen ikke indkaldt af formanden. Ganske vist skrev sognepræsten i protokollen, at der den 14. oktober 1907 var »Indvarslet til et Menighedsraadsmøde. - Ingen mødte uden jeg selv.« Men forklaringen på denne indkaldelse skal formentlig søges i den kendsgerning, at stiftets biskop Sophus Sørensen havde meldt sin ankomst på visitats til november 1907, ved hvilken lejlighed embedets protokoller inklusive rådets skulle forelægges biskoppen. Ingen rådsmøder i op til 2 år kunne måske have karakter af embedsforsømmelse og fremkalde kommentarer fra bispen.

Med udgangen af året 1909 udløb menighedsrådsloven, og den blev ikke forlænget. Med 56 stemmer mod 51 forkastede folketinget loven, formentlig bl.a. for at ramme I.C.Christensen efter Alberti-affæren. Ser man på Haldum menighedsråds virke i de 6 år, loven var i kraft, synes det nærliggende at slutte, at der ikke i Haldum sogn var behov for loven. Alt i alt afholdt rådet i den periode 6 møder - 3 i 1904, 2 i 1905 og 1 i 1906 - og forhandlingsprotokollen viser, at det var få og små sager, der drøftedes. Forklaringen må udover rådenes ringe kompetence for Haldum sogns vedkommende søges i det forhold, at sognepræsten N.Hofman Bang var svagelig på grund af alder og sygdom i disse år. Som tidligere nævnt døde han i 1910 efter at have haft hjælpepræst siden 1906. N.Hofman Bang har hverken haft kræfter til eller mod på for alvor at få inddraget det lokale råd i et arbejde omkring kirken. Så meget mere som den ringe kirkelige interesse i sognene trykkede ham; han skrev selv, at hans »gerning her tilsyneladende var uden frugt«, selvom han blev mødt med megen venlighed.

Ny kompetence til menighedsrådene

På landsplan viste det sig, at menighedsrådene ikke kunne undværes. Da Venstre igen fik regeringsmagten i 1910, tog den nye kirke- og undervisningsminister Jakob Appel sagen op. Den 10. maj 1912 udstedtes en ny lov, der gjorde menighedsrådene permanente og gav dem indflydelse på valg af sognepræster, idet en af et råd enstemmigt indstillet ansøger skulle udnævnes, og ellers kunne ministeren vælge mellem de indstillede. Samtidig bestemtes, at sognepræsten ikke mere skulle være født formand for menighedsrådet.

Efter genforeningen i 1920 var det nødvendigt med en ny kirkelig lovgivning, og I.C.Christensen kunne sætte punktum for sit kirkelige virke på rigsdagen med en række love inklusive menighedsrådsloven af 30. juli 1922. Herved fik rådene udvidet økonomisk-administrativ magt over kirken, kirkegården, præstegården og de lokale kirkemidler, og indflydelsen på præstevalget omfattede nu også kapellanierne. Men der krævedes stadig personlig tilmelding til en særlig kirkelig valgliste.[6] Alt i alt betød lovene af 1912 og 1922 imidlertid nu et lokalt kirkeligt selvstyre med en reel kompetence.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I tidsrummet 1912-22 fandtes der intet menighedsråd for Haldum sogn, men kun et fællesmenighedsråd for alle 3 sogne i pastoratet. Men fra 1922 skulle der være et menighedsråd for hvert sogn.[7] I Haldum blev valget berammet til afholdelse torsdag den 23. november 1922 kl. 10-12 og 16-20 dels på Afholdshotellet i Hinnerup, dels i købmand Bakkestrøms lokale i Haldum. 154 af sognets 1.311 indbyggere (1921-folketællingen) begærede sig denne gang optaget på den kirkelige valgliste, hvoraf ingen kasseredes. Den personlige tilmelding for at kunne udøve valgret til menighedsråd afskaffedes først i 1949, og siden da har alle folketingsvælgere haft valgret.

Imidlertid bortfaldt valget i 1922 i Haldum, da der kun indkom én liste. Af det nyvalgte råds 7 medlemmer kom de 4 fra Hinnerup, mens Haldum var repræsenteret med 2 og Sandby med 1 person. Hinnerup-medlemmernes erhvervssammensætning var typisk for mellemlaget i datidens stationsbyer: en lærer, en skræddermester, en mælkehandler og værten på afholdshotellet, mens Sandbys repræsentant var gårdejer og de to fra Haldum henholdsvis skovarbejder og husmoder (den eneste kvinde i rådet 1922-26). Herud-

Haldum kirke set fra syd. Tårnet er opført af munkesten i senmiddelalderen, men skalmuret ved hovedrestaureringen i 1865, fra hvilket år også det høje slanke skiferdækkede pyramidetag stammer. Kirken hørte under grevskabet Frijsenborg til 1922, og det var grevskabets arkitekt Christen Kiilsgaard, der forestod arbejdet i 1865 og udformede spiret. Ligkapellet fra 1924 ses yderst til højre på kirkegården mellem elmetræerne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

over var Christoffer Pedersen (1873-1939), der beklædte embedet som sognepræst i de 3 sogne 1916-39, medlem af rådet.

»...et højst tiltrængt Selvstyre«

At der straks blev taget fat på arbejdet med friske kræfter, fremgår af, at der i december måned 1922 afholdtes hele to møder - gårdejer Ole Larsen fra Sandby blev ved det konstituerende møde valgt til formand - og i 1923 mødtes rådet ikke mindre end 7 gange. Det står i skarp kontrast til de få møder under 1903-loven. Men den store mødeaktivitet har sin specielle forklaring. I den hurtigt voksende stationsby var der kræfter i gang for at få opført et ligkapel i selve Hinnerup ca. 1 km fra kirken for at undgå, at afdøde lå lig i hjemmet indtil begravelsen. Menighedsrådet mente imidlertid, at det eneste rigtige var at få et kapel opført ved selve kirken, således at beboerne i de øvrige bebyggelser i sognet også kunne få gavn af kapellet.

Ved rådsmødet den 3. februar 1923 vedtoges det, at der »hurtigst ske kan søges opført et Lighus ved Kirken, og det overdrages Formanden sammen med Lærer Grønbæk at henvende sig til Arkitekt Sørensen i Hadsten for at faa udarbejdet Tegning og Overslag.« Det må være sket omgående, for allerede den 9. marts kan man indsende et andragende til de kirkelige myndigheder om tilladelse til at opføre et kapel på kirkens grund og for dennes regning, samt anmodning om et lån i stiftsmidlerne til at forrente og afdrage over 15 år. Med ansøgningen fulgte arkitektens tegninger og overslag.[8]

Provstiudvalget anbefalede projektet, ligeså stiftsøvrigheden, hvorefter sagen gik videre til Kirkeministeriet, der som reglerne foreskrev, indhentede den kongelige bygningsinspektørs vurdering. Den viste sig at være kort og kontant: uden begrundelse kasserede bygningsinspektøren den lokale arkitekts tegninger og henstillede til menighedsrådet at søge en anden arkitekt. Ministeriet fulgte den erklæring, der var afgivet af den kgl. bygningsinspektør og afslog i skrivelse af 18. juni 1923 ansøgningen.

Det satte sindene i kog i Haldum menighedsråd. Nu havde man - tilsyneladende med besvær - fået beroliget beboerne i selve Hinnerup ved at handle hurtigt, og så blev det hele væltet af en fjern og fremmed instans. Menighedsrådet blev indkaldt med kort varsel, og den 9. juli 1923 vedtog man enstemmigt, altså inklusive sognepræsten, at indsende følgende skrivelse, der er dateret den 12. juli 1923: »I Anledning af det høje Min. Skrivelse af 18. Juni modtaget her d. 27. Juni skal vi først konstatere, at vor Skrivelse blev indsendt d. 9. Marts. Hvad selve Skrivelsens Indhold angaar, skal vi tillade os at udtale, at den enkelte kritiske Bemærkning om Kapellets Beliggenhed skal vi med Glæde imødekomme; men overfor det, der er Hovedsagen, at den hele Tegning pure og uden Begrundelse kasseres, og at det henstilles til os at henvende os til en af to nævnte - os ubekendte - Arkitekter om Udarbejdelse af en ny Tegning, maa vi nedlægge vor kraftigste Protest.

Da de nye Kirkelove kom, blev der talt og skrevet meget om, at nu var der indrømmet de lokale Menigheder et højst tiltrængt Selvstyre med Hensyn til Ordningen af deres egne Sager; hvor meget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Menighedsraadene Landet over vil mene, at dette Selvstyre i Virkeligheden er værd, naar et Menighedsraad ikke kan anses for at have en Mening om blot et Lighus, skal vi ikke udtale os nærmere om, men idet vi formener, at det er Lovens Mening, at der bør gives Menighederne mere Selvstyre end de hidtil har haft, maa vi ogsaa formene, at den Kongelige Bygningsinspektør ganske har misforstaaet sin Opgave, idet vi skønner, at denne maa være at korrigere og eventuelt at inspirere, men absolut ikke hverken pure at kassere eller dekretere. Vi finder den indsendte Tegning smuk, værdig og sømmelig, og ikke mindst ved at se paa andre Lighuse i vor Nærhed, og mener os derfor berettiget til at forlange oplyst, hvorfor den indsendte Tegning slet ikke duer, og vi kan ikke i mindste Maade være med til at række Haand til, at visse Arkitekter skal have Monopol paa Kirkens Arbejder.
Ved Nytaarstide rejste der sig en stærk Bevægelse i Hinnerup for at faa opført et Lighus der; det lykkedes imidlertid Menighedsraadet, der er et fuldgyldigt Udtryk for det hele Sogn baade i social og kirkelig Henseende, at faa dette afværget ved at sætte al Kraft ind paa at faa et Ligkapel opført paa Kirkens Grund, saa at denne kunne komme hele Sognet til gode. Vi er ofte blevet mindet om, hvad det blev til, vi beder derfor indstændigt det høje Min. foranledige, at denne Sag snarest bringes til en hurtig og heldig Afslutning, ellers risikerer vi, at der rejses et Lighus paa et Sted, hvor den Kongelige Bygningsinspektørs Censur ikke rækker hen. Saaledes eenstemmigt vedtaget.«

Det må siges at være en skrivelse med både næb og klør. Indledningsvis bebrejdes Kirkeministeriet - godt indpakket - at det har været mere end 3 måneder om at svare. Derefter benytter man sig af den prøvede metode at starte med imødekommenhed på et enkelt mindre punkt (beliggenheden på kirkegården), for derefter at angribe, ikke ministeriet, men den kongelige bygningsinspektør for uden antydning af begrundelse at kassere det indsendte projekt og »dekretere« ny arkitekt, idet rådet dog kan få lov til at vælge mellem 2 arkitekter!

Heroverfor protesterer menighedsrådet på det skarpeste. Hovedbegrundelsen er, at det er en krænkelse af det lokale kirkelige selvstyre, idet rådet betragter sig selv som et fuldgyldigt udtryk for Haldum sogn som helhed. 1922-lovens intention var selvstyre, hvad der efter rådets mening fremgår såvel af selve loven som af den debat, der førtes forud for lovens vedtagelse. Yderligere underbygges protesten med, at det er en lille sag,«blot et Lighus«, hvorfor det må være rimeligt, at sognet selv bestemmer. Rådet ønsker i hvert fald ikke at desavouere sin egen arkitekt, der har lavet en »smuk, værdig og sømmelig« tegning. Og samtidig antyder menighedsrådet, at det kunne tænke sig at underrette landets menighedsråd om sagen - Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer var blevet stiftet i 1920 - og derved fremkalde en større debat om det kirkelige demokrati.

Kærnen i skrivelsen er en anmodning om at få oplyst begrundelserne for kassationen af det indsendte projekt. Det må siges at være et rimeligt krav set med nutidens øjne. Men formentlig har den kgl. bygningsinspektør blot fulgt en mangeårig praksis ved i en erklæring at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udtrykke sin vurdering af den forelagte sag uden nærmere begrundelse. Man kan tænke sig, at det er kommet helt bag på ham at blive anklaget både for at medvirke til monopolisering af kirkeligt arbejde og for at udøve censur, samt for totalt at have misforstået sin opgave. Set på afstand ser bygningsinspektørens erklæring og menighedsrådets reaktion ud som et sammenstød mellem det nye demokrati og en embedsmand med rod tilbage i 1800-tallet.

Under henvisning til risikoen for, at et kapel blev opført nede i stationsbyen, bad menighedsrådet om en hurtig - og »heldig« (= positiv) - reaktion fra ministeriet.

»Et værdigt Præg«

Og allerede den 4. september 1923, altså efter mindre end to måneder, fremsendte ministeriet en ny erklæring, dateret den 15. august 1923 fra den kongelige bygningsinspektør med nærmere begrundelser for den negative vurdering af Haldum menighedsråds forslag:

Kapellet harmonerede ikke med selve kirkebygningens arkitektur, dets murværk var ustabilt, loftskonstruktionen uheldig og taget tækket med det »af Loven forbudte Skiffer.« Samtidig forsvarede bygningsinspektøren sig over for menighedsrådets angreb med, at det var hans opgave at påse, at de kirkelige bygninger fik et »værdigt Præg«.

Påny trådte menighedsrådet hurtigt sammen for at drøfte kapel-projektet. Den l0. september 1923 fremsendte man til Kirkeministeriet følgende skrivelse:

»I Anledning af det høje Min. Skrivelse af 4. ds. skal Menighedsraadet allerærb. tillade sig at udtale, at man ved et Møde d. l0. ds. eenstemmigt vedtog at forelægge den af den Kgl. Bygningsinspektør af 15. Aug. d.A. afgivne Erklæring for den af os antagne Arkitekt til Opførelse af Lighuset, og som Svar paa Bygningsinspektørens faglige Kritik af Forslaget har vi fra ham modtaget medfølgende Erklæring.

Vi kan kun paaskønne, at den Kgl. Bygningsinspektør varetager, at de med Kirken forbundne Bygninger har et - til deres Brug - svarende værdigt Præg, men dette mener vi ogsaa kan siges om det af os indsendte Forslag.

Som nævnt i vor Skrivelse af 12/7 d.A. kan vi imødekomme den af den Kgl. Bygningsinspektør rettede Kritik ang. Lighusets Beliggenhed, og vi er ogsaa villige til saa vidt muligt at imødekomme Bygningsinspektørens rent saglige Bemærkninger, men vi maa være enige med vor Arkitekt, at det er vanskeligt at præcisere denne Imødekommenhed paa Grund af, at den Kgl. Bygningsinspektør ikke nævner noget om, hvorfor Murværket er ustabilt o.s.v., men iøvrigt henviser vi her til den af vor Arkitekt vedlagte Erklæring.

Vi skal sluttelig paany tillade os at udtale Ønsket om, at denne Sag bringes til en hurtig Afslutning.«

Sammenlignet med rådets skrivelse af 12. juli 1923 er tonen her i september en anden og langt mere afdæmpet. Nu fremsætter man sine synspunkter allerærbødigst og man »paaskønner« bygningsinspektørens intentioner. Nu formuleres der ingen protest, derimod imødekommenhed, men reelt fastholder man, dels at den antagne arkitekts forslag har et »værdigt Præg«, dels at man stadig savner begrundelser, men nu for bygningsin-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

spektørens udtalelser om forslagets mure og loft. Desværre er Hadsten-arkitektens erklæring ikke bevaret i rådets arkiv. Alt i alt må det konstateres, at menighedsrådet trods den venlige tone ikke har rokket sig en tøddel, men fastholder såvel den valgte arkitekt som projektet.

Tilsyneladende var minimumstiden for ministeriet med hensyn til at svare på en skrivelse knap 2 måneder. Den 5. november 1923 afsendte Kirkeministeriet gennem Århus stift og Framlev m.fl. herreders provsti følgende skrivelse:

»Med Henvisning til Stiftsøvrighedens Skrivelse af 28. Septbr. d.A. vedrørende Opførelsen af et ligkapel ved Haldum Kirke skal man herved tjenstlig meddele til Efterretning og videre Bekendtgørelse, at Ministeriet efter Omstændighederne ikke vil modsætte sig, at der i Overensstemmelse med det hoslagte tilbageførlgende Forslag opføres et Ligkapel ved Kirken i Kirkegaardens nordøstlige Hjørne, saaledes som paa Situationsplanen med rødt antydet.

Det tilføjes dog, at de takkede Gavle maa udgaa af nævnte Forslag.

Det bifaldes derhos, at der til Dækning af de med Ligkapellets Opførelse forbundne Udgifter ydes Kirken et Laan af Kirkemidlerne under Stiftsøvrighedens Bestyrelse paa indtil 3200 Kr. at forrente og afdrage i Løbet af 15 paa hinanden følgende Aar.«

Det må vist siges at være en næsten total kapitulation fra bygningsinspektørens og Kirkeministeriets side. Men man vil ikke tabe ansigt. Bemærkningen om, at de takkede gavle må udgå, viser, at helt vil man ikke give sig. I samme retning må man vel tolke den negative formulering af tilladelsen - at man »efter Omstændighederne« ikke vil modsætte sig det lokale projekt. Disse »omstændigheder« må være menighedsrådets skarpe reaktion på ministeriets første afslag, og rådets stædige udholdenhed i kampen for den valgte arkitekt og det af ham udarbejdede forslag.

Bygningens historie

Den 20. november 1923 vedtog menighedsrådet at sætte byggeriet i værk, og den 18. december fandt licitationen sted. Et fælles tilbud fra murermester Chr. Hansen og tømrermester Skovhus i Hinnerup lydende på 3.320 kr. blev antaget. Ved at ændre projektet med hensyn til gulvbelægning fra klinker til mursten »paa Fladen« opnåedes en besparelse på ca. 200 kr., så arbejdet forventeligt kunne holdes indenfor lånet på 3.200 kr. Det slog nu ikke helt til. Ved afleveringsforretningen den 10. juli 1924 konstateredes det, at byggeriet inklusive arkitekthonorar havde kostet alt i alt 3.532,60 kr.

I 1980'erne opførtes uden vanskeligheder fra myndighedernes side et nyt kapel ved Haldum kirke, men det betød ikke, at det gamle fra 1924 blev nedrevet. Fra 1986 har det dels huset kirkens varmefaciliteter, dels de forskellige redskaber, som i dag indgår i arbejdet på en kirkegård. Og disse funktioner kan den gamle bygning formodentlig udfylde i adskillige år fremover.

Stædighed

Sammenstødet mellem Haldum menighedsråd og de centrale kirkelige myndigheder omkring opførelsen af kapellet i 1923 er ikke et enestående tilfælde.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Udviklingen fra centralisering til decentralisering, fra enevælde til lokalt demokrati, forløb ikke uden gnidninger rundt om i landet. De nye valgte menighedsråd var ømme over den - ikke særlig præcise - kompetence, der var tillagt dem, og de følte tit og ofte, at centraladministrationen gik dem for nær og blandede sig i for mange detaljer og i det hele havde svært ved at acceptere afgivelse af magt og indflydelse. For Haldum menighedsråds vedkommende fik det karakter af et sammenstød mellem et nyvalgt råd og en embedsmand af den gamle skole. Og i kraft af stædighed sejrede det lokale menighedsråd - selv om de takkede gavle måtte udgå!

Benyttet materiale:

Utrykt:
Hinnerup Menighedsråds arkiv.
Forhandlingsprotokol for Menighedsraadskredsen Haldum Sogn 1903-1991.
Af Haldum sogns præstehistorie. (Manuskript).

Trykt:
P.Engelstoft og F.W.Wendt: *Haandbog i Danmarks politiske Historie fra Freden i Kiel til vore Dage.* 1934. Kleins Samlinger af Love og Anordninger 1834-1848. 1862.
V.Larsen: *Tekster til belysning af den danske folkekirkes historie siden 1849.* 1965.
P.G.Lindhardt: *Tiden 1849-1901,* i: *Den danske Kirkes Historie.* Red. Hal Koch og Bjørn Kornerup. Bd. VII, 1958.
P.G.Lindhardt: *Tiden 1901-1965,* i: *Den danske Kirkes Historie.* Red. Hal Koch og Bjørn Kornerup. Bd. VIII. 1966.
P.Nedergaard: *Personalhist., sognehist. og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie* 1849-1949. Bd. VII Arhus Stift. 1963-66.
Rigsdagstidende 1901-02.
Samlinger af Love og Anordninger 1903, 1922.
Carl Trock: *Sognedemokrati i kirken. Om I.C.Christensens kirkepolitik,* i: Hal Koch (red.): *Et Kirkeskifte.* 1960, s.378-387.

Henvisninger:

1 C.S.Klein: *Samlinger af endnu gjældende Love og Anordninger m.v.1834-1848.* 1862. s.328-345.
2 P.G.Lindhardt i: *Den danske Kirkes Historie* (red. Hal Koch og Bjørn Kornerup). Bd. VII, 1958, s.76-77.
3 *Rigsdagstidende.* Forhandlinger paa Folketinget. 54. ord. Samling 1901 - 02. I. Sp. 786-787.
4 *Love og Anordninger samt andre offentlige Kundgørelser Danmarks Lovgivning vedkommende for Aaret 1903.* Side 489-497.
5 Oplysningerne om Haldum menighedsråd 1903-09 stammer fra »Forhandlingsprotokol for Menighedsraadskredsen Haldum Sogn«, påbegyndt 16.12.1903.
6 *Samlinger af Love, Anordninger ... for Aaret 1922,* side 1097-1117.
7 Oplysningerne om Haldum menighedsråd 1922-24 stammer fra rådets forhandlingsprotokol. (upagineret).
8 Ifølge lokalhistorikeren N.P. Boye-Nielsen eksisterer der på egnen en mundtlig tradition gående ud på, at kapellet ved Haldum kirke er tegnet af menighedsrådsmedlemmet lærer Andreas Grønbæk, der fik en arkitekt i Hadsten til at lægge navn til tegningerne, da man ellers ikke kunne forvente at få forslaget godkendt af de kirkelige myndigheder. Der foreligger intet skriftligt herom, og forlydendet har ikke kunnet af- eller bekræftes.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Historien om Marie Mølle

Om møllen, der 1855-1963 lå på Vejlby Mark ved Århus, og om de mennesker, som har boet der.

Af Lars M. Rasmussen

»Her lå engang en mølle« er ord, som formentlig er mange af denne bogs læsere velkendte. Eksempelvis husker jeg dem fra min barndomstid, når min far fortalte om en mølle, som han havde kendskab til, men som var forsvundet, og det var ikke så få.

Da Marie Mølle første gang - det var under opførelsen - blev takseret under »Landbygningernes alm. Brandforsikring«, blev den bare stedfæstet som en vejrmølle på Vejlby Mark. Hvis den nu stadig havde holdt stand i den ulige konkurrence, som blev dens endeligt, ville

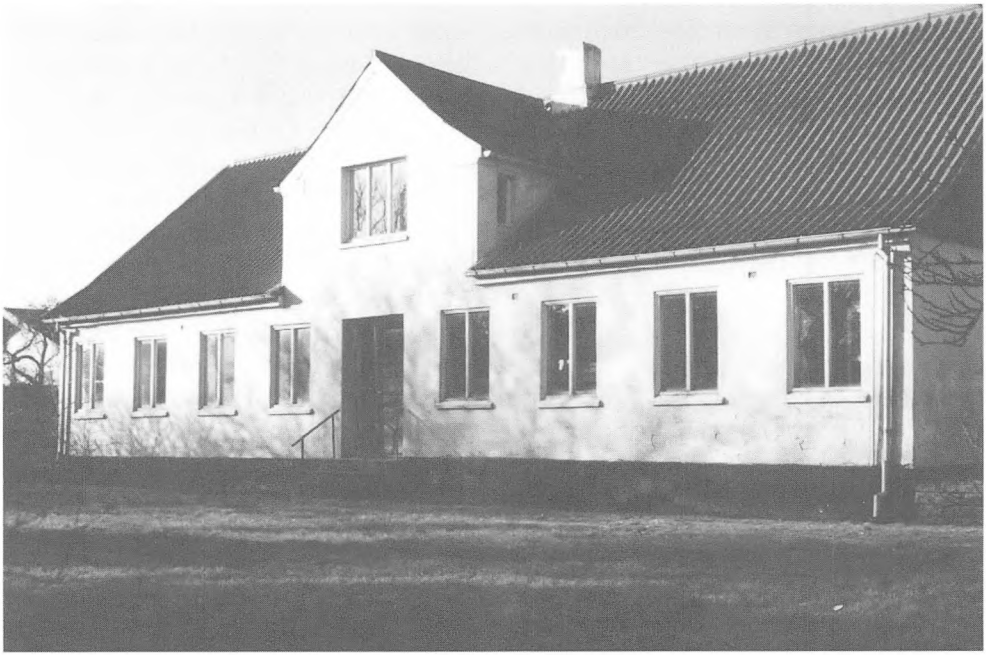

Af mølle og møllegård er der i dag kun tilbage den gamle privatbeboelse, som bliver brugt til lager og er noget medtaget. Her er intet spor af tidligere tiders storhed og travle beskæftigelser. Foto: Lars M. Rasmussen, 1995.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

adressen i dag have været mere omstændelig: Grenåvej 107B, 8240 Risskov. Dermed har jeg vist antydet en byudvikling, som allerede ved indledningen til dette århundrede var begyndt at præge forstadskommunen og kvarteret omkring møllen. Og det krævede ikke særlige visionære egenskaber at forudse, at storbyen ville fortsætte sin grådige ekspansion.

Det må derfor siges, at det var en dristig beslutning af den da 55-årige møller Johs. Madsen, da han købte Marie Mølle til overtagelse den 3.5.1932. Kun dygtighed og flid kan forklare, at han - og senere sønnen Jens Robert Madsen - var i stand til at drive møllen i endnu godt 31 år.

Kun vejnavnene Møller Meyersvej, Møllegårdsvej og Møllegangen fortæller, at »her lå engang en mølle«. Men mine søgende øjne fandt alligevel en dag et håndgribeligt levn af møllen: to oven på hinanden anbragte møllesten (rhinsksten) i forskudt position ligger som trappesten ind til en højteknologisk virksomhed, som er bygget der, hvor mølleren engang havde sin have. Det falder lige for med St.St. Blicher at sige: »Ak, hvor forandret«.

Møllens tilblivelse

Men af hvem og hvornår blev møllen egentlig bygget, og hvem levede der? Hverken gamle aviser eller den relevante litteratur[1] giver et klart entydigt svar. Det har selvfølgelig gjort efterforskningen mere besværlig - men spændende.

Foruden de allerede nævnte trykte kilder har jeg benyttet kirkebøger, folketællingslister m.v. i diverse lokalarkiver, Erhvervsarkivet og Landsarkivet i Viborg samt interviews. I de to førstnævnte bøger oplyses, at møllen blev bygget i 1836 af møller - henholdsvis bager - Meyer, hvilket viste sig ikke at være rigtigt. I »Møller og Møllere i Danmark« angives endog 1824 som opførelsesår. Denne bog blev udgivet i 1984 i anledning af Dansk Møllerforening´s 100-års jubilæum.

Der kunne i og for sig være god grund til at bygge en mølle her allerede på det tidspunkt, hvor der i øvrigt ikke havde været nogen før. Vejlby var herredets største landsby, alle gårdene lå - trods udskiftningen - stadig side om side og dannede sammen med mange små huse et landsbysamfund, som kunne opleves indtil for blot tre årtier siden. Vel var der kun det halve af den krævede mils vej til Gråmølle, der var den nærmeste af tre vandmøller ved Egåen. Men vejen dertil, den såkaldte Møllevej eller Langengevej, har bestemt ikke været nem at befærde i mange af årets måneder, for Vejlby ligger højt i forhold til Egåen. Vedligeholdelsen af vejen voldte en del besvær, det vidner referaterne i Vejlby Sogneforstanderskabs forhandlingsprotokoller om lige fra begyndelsen i 1841. Så i det samfund, hvor der faktisk var mølletvang, har der sikkert også været mølletrang. Det gjaldt især for byens småfolk, som der var mange af.

Men ansøgninger om tilladelse til møllebyggeri i 1836 har jeg ikke kunnet finde. Ej heller gamle landkort angiver en mølle på stedet, og Århus Stiftstidende omtaler ikke noget møllebyggeri dette år.

Møllen måtte være yngre. Kunne det være en fejlskrivning, så det var 1846 i stedet for? Det var det nu heller ikke, selv om man kan sige, at grunden bogstaveligt talt blev lagt i dette år, hvor de første

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skridt blev taget til udstykning af den jord, hvor møllen senere blev opført. Det hører med til Marie Mølles historie at berette om denne udstykning, som var en følge af et socialt tilfælde.

En meget agtet gårdmand i Vejlby, Christen Jensen Gammelgaard - som i øvrigt var opstillet som kandidat til sogneforstanderskabet - havde i en uheldig periode for landbruget omkring 1820 købt sig en gård i Vejlby (matr.nr. 8).

Trods flid lykkedes det ikke for ham at skabe de økonomiske rammer, som var nødvendige for opretholdelsen af livet for en stor familie, og han måtte da også allerede i 1842 optage et privatlån i sin gård. På et møde i 1846 i sogneforstanderskabet behandlede man hans anmodning om en anbefaling som bilag til hans ansøgning til amtskammeret om tilladelse til udstykning »af to parceller af hans gårds mark«. Det lyser ud af siderne i forhandlingsprotokollen med dens snørklede gotiske håndskrift, at man - til trods for en grundholdning om ikke at udstykke i mindre parceller (man ønskede ikke flere tilflyttere i små huse med for svagt økonomisk grundlag) - i dette tilfælde måtte fravige principper til fordel for en familie, som dermed kunne »reddes fra ødelæggelse«. Et godt og smukt eksempel på »socialhjælp«, befriet for vedtægters og princippers hæmmende bånd, som mange af nutidens mennesker ikke er ukendte med. De første skøder blev tilsyneladende først udstedt i december 1848.

Imidlertid var Chr. Jensen Gammelgaard død 64 år gammel den 29.10.1848. Hans enke, Mette Pedersdatter, døde først 24 år senere. Men på den kommende mølles jord lå den hæftelse, at Mette skulle have 600 rdl. årligt i aftægt, så længe hun levede. Således kom de to første møllere på Marie Mølle også til at fungere som social hjælpekasse for en dem ukendt person.

Den 27.11.1855 ankom en bemærkelsesværdig person til Vejlby, skønt han ikke vakte den ringeste opsigt. I landsbyen, hvor der ellers var en del håndværkere og ikke mindst slagtere (de sidste som følge af det privilegium på at forsyne Århus med slagtervarer, som Vejlby havde fået i året 1800), havde man indtil da ikke huset en eneste møllersvend. Men nu kom han altså, og som den første møllersvend i byen fortjener han at få sit navn nævnt: Johannes Wilhelm Lisberg. Men hvad ville han dog her i en by og et sogn, som ikke havde en mølle?

Et dengang meget åbent landskab kunne ikke skjule den kendsgerning, at nu skulle landsbybilledet fuldendes - en vindmølle var under opførelse - endelig! Ja endelig en mølle, »hvorved transporten fornemlig for byens småfolk betydeligen vil blive lettet, vi tillader os desårsag på det bedste at anbefale dette arrangement«, som det lyder ordret i sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol fra mødet den 7.1.1856, der samtidig oplyser, at det er en møllebygger Jensen, som har opført møllen.

Opførelsen af møllen var påbegyndt i året 1855 på Vejlby Mark. Den blev den 29.9. samme år midtvejs takseret til 5000 rdl., mens en finaltaksation til 8000 rdl. først finder sted d. 24.12.1855, og da benævnes den Marie Mølle. Hvor navnet stammer fra, får stå hen i det uvisse, men den bibelske Maria kunne være en mulighed.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det var en stor flot velproportioneret mølle, vejlbyboerne havde fået. Med dens beliggenhed på et faldende terræn mod Århusbugten og med udsigt til Mols Bjerge, uden bebyggelse og mange træer til at sløre konturerne i »du skønne land med dal og bakker fagre«, havde den stor landskabelig skønhedsværdi, hvilket man godt kan forestille sig nu i 1996 trods den tætte bebyggelse i området.

Den første møller

Ejeren hed Chr. Jensen Brødbek. Han kan selv have stået for byggeriet, da han efter alt at dømme var møllebygger af profession. Han havde dog også fået kendskab til mølledrift, bl. a. som møllersvend i årene 1845 - 49 på Todbjerg Mølle, der lå en 12 - 15 km nord for Vejlby.

Han blev født 1819 i Middelfart og gift med den ca. tre år ældre Hansigne Elisabeth Harder, født i Århus, med hvem han fik seks børn - alle født i Århus og Todbjerg. Det er således en stor familie, der flytter ind på møllen i slutningen af 1855.

Selv om Chr. Jensen hørte til de bedrestillede i sognet, efter skatten at dømme (30 rdl. 2 mk. 6 sk. i 1861 og 27 rdl. 3 mk. 5 sk. i 1862), blev han alligevel truet af det offentlige med udpantning, da han ikke - trods gentagne påmindelser - havde bidraget til fattigvæsenet for årene 1860 og - 61. Måske har det store møllebyggeri og opkøb af jord omkring møllen været for stor en mundfuld for ham, hvortil kom en alvorlig stormskade i november 1861.

I Århus Stiftstidende omtales de meget voldsomme storme, der hærgede landet i netop denne måned. Avisen beretter, at »Marie Mølles vinger stødtes af, og disse igen slog krøjebjælken af, uagtet denne var 12 tommer i diameter, og vingerne 15 tommer. Ved nedfaldet af vingerne knustes desuden omgangen, så den anrettede skade anslås til omtrent 500 rdl. Kun ved ejerens tilstedeværelse lykkedes det at frelse møllen fra at komme i brand«.

Det er formentlig økonomiske årsager, der fører til, at Chr. Jensen den 30.4.1862 sælger »møllen med 34 tdr. land udmærkede jorder for 23.000 rdl.« til bagermester Søren Peter Meyer i Århus, for derefter at blive kroejer i Linå.

Til brug for brandforsikringen og fastsættelsen af erstatningens størrelse i forbindelse med stormskaden blev møllen i juli 1862 takseret, og derfra har vi en nøjagtig beskrivelse af dens størrelse og indretning. Det var en »ottekantet hollandsk vindmølle, 4 lofter høj foruden hatten, af fyrretømmer og tækket med træspån, opført på en muret fod af 17 alen i diameter og 6 alen i højden, i samme findes en liggende aksel af eg med hathjul, en stående aksel med stjernhjul og krondrev, 3 drev af støbt jern, en mindre stående aksel med stjernhjul og drev, 2 malekværne, 1 skalkværn, 1 børstemaskine med tilhørende rensetromle, 3 sigter, 1 grynsorterer, 2 blæsere, 1 sækkevender samt et slibeværk. Vingefanget er 34 alen«.

Hele møllen blev ved denne lejlighed vurderet til 6.500 rdl.. Skaden var da udbedret, og efter fradrag for slid kunne der udbetales 500 rdl. fra forsikringen. Chr. Jensen var mødt for den nye ejer, da han ved salget havde forbeholdt sig ret til erstatningen.

Møllens omfattende installation af møllerimaskiner og kværne fortæller os, at den ikke blot var en kundemølle, men i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

endnu højere grad en handelsmølle. Forudsætningen for bygning af en sådan mølle var jo givet ved næringslovens vedtagelse allerede i 1852 og senere, som bl.a. betød, at den store Århus Mølle ikke kunne opretholde sit monopol på salg af forarbejdede kornprodukter til århusianerne.

Hvem var Søren Peter Meyer?

Som allerede nævnt, var den nye ejer bagermester i Århus, og det blev ham og hans søn og sønnesøn, der som ejere drev møllen de næste 63 år.

Men hvem var han - denne Søren Peter Meyer? Med enkeltord kan han karakteriseres som energisk og fremadskuende. Nu om stunder ville man nok også have kaldt ham jordspekulant. Han blev født d. 16.9.1814 som søn af snedkermester Jens Meyer og hustru Maren, født Holst, boende Studsgade i Århus. Han blev gift med Mette Marie Otto, født i København ca. 1813.

I 1839 nedsatte han sig som bagermester i bager Hee's gård på Middelgade (nu Mejlgade). Han blev valgt som bisidder i bagerlavet og ind i en komité, som skulle arrangere en industriudstilling (Århs.Stiftst., iflg E.Sejrs kartotek), men på grund af manglende tilslutning blev den ikke til noget. Fra samme avis ved vi, at han også solgte bøgebrænde, »tørt og storslået« som det lyder, hvis man henvendte sig til ham »på« Middelgaden. Før han blev mølleejer, var han blevet teglværksejer på Egaa Fjed. Herfra tilbydes iflg. annonce i 1861 »liebhavere til billig pris 20.000 teglsten og 600.000 munkesten«. Men allerede i 1851 var han sammen med en »gjæstgiver« Eriksen blevet ejer af et teglværk på Vejlby Mark. Jo, byens hastigt voksende befolkningstal krævede både bygningsmaterialer og føde, og det havde Peter Meyer åbenbart næse for at udnytte. Det organisatoriske tog han sig også af, idet han var oldermand/formand for Århus Bagerlav[2]. Det var en mand med mange jern i ilden, og han figurerede da også blandt de 50 største skatteydere i Århus.

Det var dog ikke ham, der som anført i *Vejlby-Risskov gennem Tiderne* gav et stort beløb til de skaderamte fra den store brand i Vejlby 1855, en katastrofe, som på 3 timer gjorde 12 familier boligløse og krævede et liv. Nej - den ære tilkom møller Weis på Århus Mølle, som ejede noget jord i sognet. Han gav 27 rdl. ud af et samlet indkommet beløb på 364 rdl.

Møller var P. Meyer altså ikke, og han har måske næppe haft tid til selv at virke som sådan. Han ophørte dog som bagermester, måske samtidig med købet af møllen, idet han overdrog bageriet til sin 6 år yngre bror, Steffen Gert, der havde været med i bageriet, siden han begyndte som lærling i slutningen af trediverne. Der har i hvert fald været en forpagter C. Madsen, det fremgår af annoncer i avisen i 1863, hvor han tilbød bygmel og gryn i flere sorter og »gerne tager frisk og sundt byg i bytte«. Det er nærliggende at antage, at den omtalte forpagter er den samme person ved navn Chr. Madsen, der som 31-årig blev antaget som møllersvend i 1859. I så fald blev han en af dem, der har holdt længst ud på møllen.

Sønnen J.C.O. Meyer tog over i 1875

I Meyers ægteskab var der to børn, Henriette Berentine og Jens Chr. Otto. Det var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

denne søn, der blev den næste ejer af møllen, skønt hans hu ellers stod til søen. Han var allerede i en alder af 15 år blevet forhyret på et skib i langfart (Egypten), men hans mor, der var svagelig, bad ham så mindeligt om at komme hjem. Det gjorde han så, »men det er det største offer, jeg nogensinde har bragt«, sagde han ved en senere lejlighed, citeret i avisen ved hans 70-års fødselsdag. Han vedblev da også til langt op i ældreårene at være sejlsportsmand.

Da der hørte en firlænget gård inkl. den rummelige privatbeboelse til møllen, måtte den vordende møller også vide noget om landbrugsdrift. Han blev ansat ved landbruget og nåede bl.a. at fungere som forvalter på et par større gårde - Thomasminde og Asmusgården - i Århus nordligste omegn, inden han blev ansat hos sin far på mølle og gård.

Man får indtryk af en meget viril og beslutsom gård- og mølleejer, der skabte gode rammer om et rigt familieliv.

Han blev født d. 20.6.1844, medens faderen var bagermester i Århus. Han levede længe, idet han først døde d. 2. eller 3. dec. 1935 hos sin datter Elna Staehelin i Risskov. Han blev gift d. 30.4.1875 med Hanne Lovise, datter af den dengang nærmest landskendte gartner M.Jensen Skovdal, Viby J. (anlagde Sindssygehospitalets park). Parret fik 3 sønner og 5 døtre. Hun døde i 1909, kun 54 år gammel.

Bemærkelsesværdigt er det, at ingen af dem blev begravet i Vejlby, men, ligesom hans forældre, i Århus. J.C.O. Meyer dog »alene« bisat på Nordre kirkegård, da den

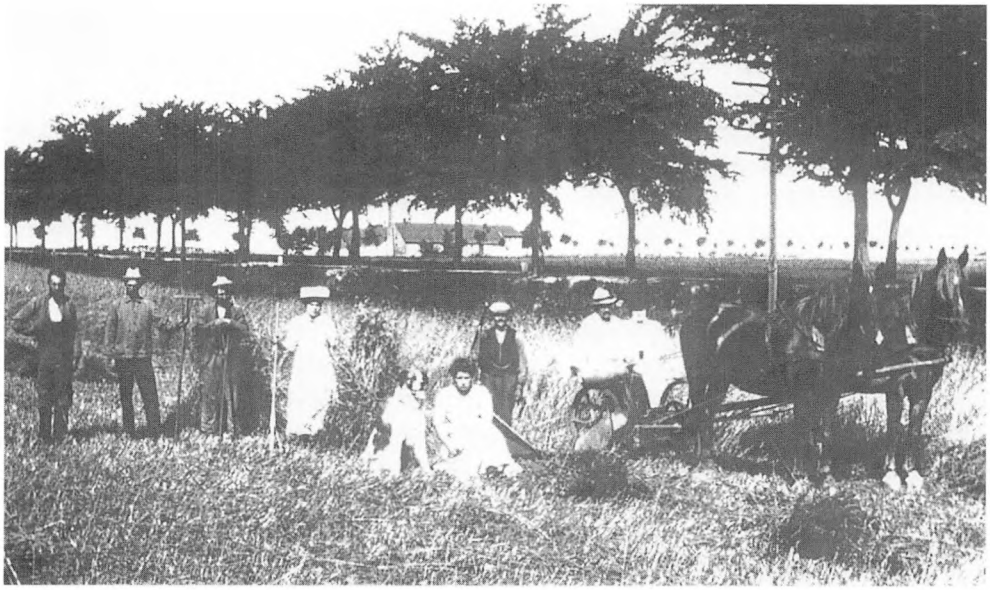

J.C.O. Meyer på høstarbejde ved Asylvej, hvor der nu er kolonihaver. Det er formentlig to af hans døtre, der ses på billedet. I baggrunden ses Grenåvej og Vejlby Bryggeri.
Foto: Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Familien J.C.O. Meyer klar til udflugt i char-á-banc'en.
Foto: Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling.

gamle Søndre Kirkegård imidlertid var nedlagt. Han forblev nok århusianer med Å, som avisen skrev, da han fyldte 70. Nej - de to første Meyer-generationer blev nok aldrig rigtige vejlbyboere. Ingen faddere til børnene var fra sognet, oplyser Vermund Johansen, Risskov, og ingen af børnene gik i skole i Vejlby, skønt alle var født der. Drengene gik i én privatskole, og pigerne i en anden i Århus, fortæller en datterdatter af Otto Meyer, fru Poula Jensen, Trøjborg.

I året 1875 skriver J.C.O. Meyer kontrakt med sin far på en 5-årig forpagtningsaftale. Men allerede d. 31.7.1878 får han skøde på hele møllen for en pris på 68.000 kr. med et jordtilliggende på 32 tdr. land. Men som det var skik på den tid, og som det var tilfældet med Mette Pedersdatter, blev der skrevet i kontrakten, at faderen skulle have 2000 kr. og dennes datter - Henriette Berentine - 450 kr. årligt, så længe de levede.

Det blev for faderens vedkommende ikke så længe. Han flyttede ca. 1876 tilbage til Århus, Han boede først i Paradisgade 17, men flyttede senere til Nørregade 4, hvor han døde d. 3. juli 1880. Hans kone var død 9 år forinden. Som noget personligt og interessant fra den tid er bevaret en liste over, hvem der havde givet kranse og blomster samt en specifi-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ceret opstilling over omkostningerne ved hendes begravelse fra Århus Domkirke. Begravelsen kostede i alt 56 rdl. 2 mk. 1 sk., men så havde både præsten og alterdegnen også fået deres, 11 rdl. 2 mk., mens det blev til 4 mk. i »drikkepenge til snedkerdrengen for ud- og indbringelsen af kisten«. Kisten kostede 25 rdl. osv.

Der må have udfoldet sig meget liv omkring møllen. Dels af kørende og gående, som kom til og fra møllen, og dels af de mange ansatte på såvel denne som på gården samt af den hastigt voksende børneflok: 5 piger og 3 drenge. Men alt tyder på, at Otto Meyer har haft styr på det. Han solgte produkter fra sin mølle og gård. Han leverede mælk til Sindssygehospitalet og til private i Risskov og i Århus. Ja sågar is solgte han. Det sidste har nok primært været bestemt for mejeriet, som var blevet indrettet på gården. I 1885 annoncerede han, at han sælger børnemælk fra sin mælkevogn.

Det var under kørsel med mælk til Århus, medens han en dag holdt i Middelgade, at han fik besked om, at der var ild i hans mølle. Prompte overlod han mælkevognen til en dreng og lånte en hest hos købmand Frans Hansen (hans fars tidligere nabo). I fuld galop red han de ca. 4 km hjem - det ville trafikalt set være utænkeligt i dag - hvor møllersvenden og tre mænd dog havde afværget en katastrofe. De havde styrtet en overdosis korn i kværnen og haget sig fast i en af vingerne. Det brændte endnu i persen (bremsemekanismen), da mølleren nåede hjem, men han fik hurtigt slukket ilden.

På dette familiebillede i anledning af et bryllup ca. 1910/12 sidder i første række som nr. 5 fra venstre (med høj hat) møller J.C.O. Meyer. I 2. række stående som nr. 5 fra højre Carl Otto Meyer, og som nr. 6 Anna Flentje. Foto: Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det er en hændelse, der ganske godt illustrerer hans beslutsomhed. Han var da 54 år gammel. Humor midt i det dramatiske var en anden side af hans karakter. En tidligere møllersvend, den nu 91-årige Niemann Christensen, fortæller således, at der under en storm uheldigvis fløj en del af en møllevinge ind gennem vinduet til køkkenet, hvor fru Meyer tilfældigvis opholdt sig. Hun blev naturligvis meget forskrækket og oprevet, og møller Meyer skulle da have sagt: »Hva' pokker opholder du dig i køkkenet for, når der kommer vinger flyvende der?«

Om det var generelt, at han pålagde sine landbrugselever at føre dagbog, eller der kun er tale om et enkeltstående tilfælde, ved jeg ikke, men der befinder sig en sådan hos et barnebarn af en ung landbrugselev, der var på møllegården i 1883. Han omtaler heri altid hr. og fru Meyer som herskabet.

Der kan næppe være tvivl om, at Jens Christian Otto Meyer var en personlighed med et godt omdømme. Så sent som i 1929 - det var 10 år efter, at han havde overdraget Marie Mølle til sin søn, og 4 år efter at denne havde måttet sælge, indgav de efterhånden mange beboere i kvarteret omkring møllen et forslag til sognerådet om, at en ny vej skulle bære navnet Otto Meyersvej. Sognerådets salomoniske afgørelse blev imidlertid, at vejen skulle hedde Møller Meyersvej.

Moderniseringer

Møllen var oprindelig med håndkrøjning og sejl, men i forsikringsprotokollen fra august 1900 er den beskrevet med »nyt værk« og vurderet til 19.000 kr.. Til sammenligning oplyses, at den i 1873 blev vurderet til 10.850 kr. efter en reducering fra 15.000 kr. Dette kunne tyde på, at den fik selvkrøjer og selvsvikker monteret i 1900. Imidlertid afslører billeder, at det først har fundet sted efter 1911, men før 1923. Dermed var det meget besværlige og tidkrævende arbejde, med manuelt at dreje vingerne efter vinden og sætte den rigtige sejlføring, ophørt. I 1904 blev der installeret motor. Senere - i 1911 - byggedes et separat motorhus. Det fortælles, at der har fundet en motoreksplosion sted, det kan have været i 1923, hvor et nyt motorhus opføres/repareres. Hvornår møllen mistede sin smukke beklædning af egespån, der blev erstattet af det mindre charmerende sorttjærede tagpap, vides ikke, men det skulle efter vurderingsprotokollen først være sket efter august 1917.

Carl Otto Meyer 1919-25

Af de tre sønner, der var i ægteskabet, rejste den ældste, med det sjældne navn Peter Madsandi, i 1901 til San Francisco sammen med en ven fra Fanø, som han var kommet i handelslære samtidig med i Århus. De grundlagde derovre et im- og eksportfirma, Andersen og Meyer, og i dette firma blev senere den yngste søn, Aksel Ludvig, medarbejder (se: Danske i Udlandet). Firmaet bestod til 1940, da Andersen døde. Meyer var inden 2. verdenskrig rejst tilbage til Danmark. Et par af døtrene bosatte sig også i USA, hvor der stadig bor efterkommere.

Den tredje søn - Carl Otto - overtog møllen i 1919. Ved den lejlighed blev jorden solgt fra på nær 10 tdr. land. På en del af den frasolgte jord er der i dag kolonihaver.

Carl Otto Meyer blev født d. 7.3.1886 i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Vejlby. Han blev gift med Anna - født den 28.9.1893 som datter af malermester Flentje i Vejlby. Han havde inden overtagelsen bestyret møllen for sin far, men hans tid som selvstændig møller blev ikke lang. Det viste sig ret hurtigt, at han ikke magtede at klare de stigende krav, der lå i den altomfattende samfundsudvikling, især til en mølle af denne størrelse og art med en håbløs beliggenhed.

I takt med, at formalingen af landmændenes eget korn som foder til egen besætning reduceredes, blev konkurrencen skærpet på den anden front - handelssiden.

Resultatet blev ubetalte regninger fra det offentlige og en møllebygger m.fl. En af kreditorerne, kornfirmaet S.M. Holst's efterfølger, begærede møllen på tvangsauktion. Dertil kom yderligere et andet kornfirma som udlægshaver, Eriksen & Christensen. Deres samlede krav androg godt 27.000 kr. ud af et samlet krav på ca. 73.000 kr. Dette beløb skal sammenholdes med hovedvurderingssummen i 1923, hvor ejendomsskylden var sat til 51.700 kr. og grundværdien til 23.800 kr. for 9 tdr. land.

På et forberedende møde i fogedretten i december 1924 fastsatte man datoen for tvangsauktionen til 30.1.1925. Den blev imidlertid udsat til d. 17. februar. Har der været nogen, som i sidste øjeblik forsøgte at redde Meyer? I så fald lykkedes det ikke.

En »trojka« bestående af en proprietær, en slagter og en handelsmand, som beskæftigede sig en del med køb og salg af ejendomme, havde inden den 17.2. købt de to kornfirmaers krav. Hvem ved, til kurs 75? Ingen andre bød, og »trojkaen« fik hammerslag ved 27.000 kr. og

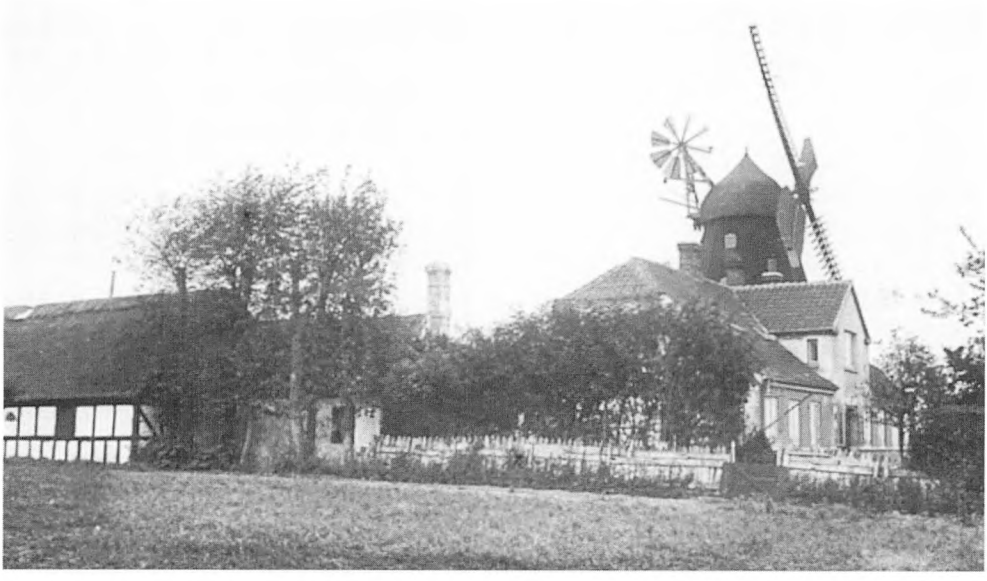

Marie Mølle omkring 1920. Foto: Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

overtog dermed bygninger og mølle med inventar samt 6 matrikulerede grunde.

Inden årets udgang var en del af jorden udstykket og solgt fra. Dermed var Meyer-æraen for evigt slut på Marie Mølle. Carl Otto Meyer bestyrede en kort tid endnu møllen, men rejste så sammen med sin hustru til Argentina, hvor de i La Dulce FCS åbnede et hotel med restaurant, »Fonda Dinamarca« (div. numre af VEJLBY-BLADET). Det blev nu ikke til et livsvarigt ophold der, for inden krigen var de igen i Danmark. Carl Otto Meyer fik ved gode venners hjælp arbejde som forvalter i et kornfirma i Horsens. Her døde han formentlig omkring 1962. Der var ingen børn i ægteskabet (oplyst af niecen, fru Poula Jensen).

Der er dog denne lille gode tilføjelse til beretningen om familiens tragiske afslutning som møllere: den 26.2.1919 havde den store møller Jens Chr. Otto Meyer fået tinglyst en aftægtskontrakt. Den respekterede »trojkaen«, og »sorteper« fra Mette Pedersdatters dage blev således givet videre - for sidste gang.

Et par kilometer ind ad Grenåvej mod Århus, hvor denne deler sig i Ndr. Ringgade og Dr. Margrethes Vej, står en stor og meget flot rødbøg. Stedet dér var tidligere gårdspladsen foran MARIENLUND, som var en meget stor tårnprydet herskabsvilla. Det var en forpagter P. Mogensen herfra, der købte møllen i 1926. Han var ikke møller af profession og måtte derfor ansætte møllersvende. En af dem var den ovenfor nævnte, nu 91-årige Niemann Christensen, møllersøn fra

Billede fra begyndelsen af tyverne. På siden af vognen står der: C.O. Meyer.
Foto: Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Marie Mølle, i 1920'erne? På vingerne er der anbragt reklamer: Støt Dansk Industri. Kjøb Dansk Arbeide. Rugsigtemel. Danske Byggryn. Foto: Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling.

Nygårds Mølle pr. Kvissel - som oprindelig blev udlært som tømrer/møllebygger. Det var ham, der sørgede for, at der blev foretaget forskellige nødvendige reparationer og forbedringer. Omtalen »Marie Mølles Klagesang« skyldtes såmænd kun manglende smøring af vindrose og krøjekrans.

Johs. Madsen og søn 1932-63

Allerede i begyndelsen af 1932 skiftede møllen atter ejer. Den nye ejer - proprietær Lind Sørensen, Kolkærgård - var heller ikke møller af uddannelse, men drev derimod noget ejendomshandel. Han havde kun møllen i nogle få måneder, for som allerede nævnt i indledningen købte møller Johs. Madsen den i maj måned.

Han var født i Mejrup d. 25.7.1877 og blev gift d. 13.5.1900 med Marie, f. Rasmussen. Hun var født d. 12.12.1878 og døde d. 28.4.1960. En af sønnerne, Jens Robert Madsen, blev ansat på møllen. Han var født d. 25.3.1910 og døde d. 10.4.1985. Den 9.5.41 blev han gift med Rigmor, f. Hansen (nabo til møllen). Efter faderens død i 1953 overtog denne søn møllen. En anden søn - Albert, som ellers var uddannet som billedskærer - arbejdede også en tid på møllen.

Det lykkedes altså stadigvæk at holde liv i møllen. Jens Robert Madsen fremstillede, som også hans far havde gjort, både mel og gryn, men han lavede desuden hakkelse til bl.a. travbanen, formalede foder til forsøgsdyr, kasein og kakao til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

industrien samt solgte diverse foderstoffer (oplyst/bekræftet af fru Rigmor Madsen). En anden og ny indtægtskilde, som fulgte i krigens kølvand, var autorisationen som lagerholder til statskorn.

I 1949 faldt møllens vinger ned. Man kunne såmænd godt undvære dem, der var jo den mere stabile motorkraft at ty til, og på grund af det meget byggeri i området tæt på møllen var vinden blevet mere ustabil, men mølleren ofrede alligevel nye vinger. »Det var kun af hensyn til turisterne«, sagde Jens Robert Madsen engang i et interview til Århus Stiftstidende. Det var ægte møllersind, der her blev udvist.

Desværre brækkede en vinge i 1952, og derefter fik møllen lov til at stå med ukomplet vingesæt. Vingeskudt. Var mon ikke nedtællingen begyndt?

Den 31.12.1963 drejede den sidste møller nøglen om efter en god møllerindsats.

Den 1.4.1964 blev møllen solgt til vaskeriejer Bertel Kring. Hvor der før havde ligget en mølle, rejste der sig i løbet af sommeren 1964 en 2000 m^2 stor bygning, der skulle rumme et meget moderne vaskeri. Pris 10 millioner kr.

Guds åndedrag

Mange møllere har sikkert i tidens løb følt et stik i hjertet, når deres mølle forsvandt.

Det sidste møllerpar på Marie Mølle: Rigmor og Jens Robert Madsen.
Foto: Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fra nedrivningen i 1964.
Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling.

Den stolthed og glæde, som møllerne forbandt med deres arbejdsplads, stak meget dybt. Der var en inderlig samhørighed med møllen, en følelse, som ikke blot var geografisk betinget.

Det må derfor være passende som afslutning at give ordet til den franske forfatter Alphonse Daudet (1840 - 1897) med et uddrag af hans novelle »Cornille's Hemmelighed« fra bogen »Breve fra en Mølle«:

»Cornille var en gammel møller, der i tresindstyve år havde levet omgivet af mel og med liv og lyst gik op i sit arbejde. Opførelsen af dampmøllen havde gjort ham ude af sig selv. I otte dage løb han rundt i landsbyen og råbte til folk, der stimlede sammen om ham, at Provence ville blive forgiftet af dampmøllernes mel. `Hold jer fra dem`, sagde han, `de slyngler bruger damp til at lave brød, og damp er djævelens opfindelse, jeg derimod arbejder med nordvestenvinden og nordenvinden, og det er selve guds åndedrag`. Med sådanne smukke ord sang han vindmøllernes pris, men ingen hørte på ham.«

Noter:

1 Se: *Danske Møller* (1934), Regnar Knudsen: *Vejlby-Risskov gennem Tiderne* og Henrik Larsen: *Vejlby Sogns Landbohistorie* (1927).
2 Helge Søgaard: *Århus Bagerlaug.*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

En usædvanlig skæbne

J. A. Wippert, væver og missionær (1823- ?)

Af Poul Daugaard

Han blev født i 1823 i Tyskland og boede der i ca. 18 år, var derefter bosat i Danmark i 32 år, fik familie der og udmærkede sig på et specielt felt, men endte ca. 30 år senere sit liv i USA, ukendt for almenheden. Hans navn var Johannes Augustin Wippert, og han var en af mine 8 tipoldefædre.

Johannes August Wippert. Ca. 1870, hvor han endnu boede i Beder ved Århus.

Han var uddannet som væver og fik borgerbrev som sådan i Vejle den 18. september 1851[1] - blev mormonpræst, senere kolportør og missionær for Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark i 1863. Så blev han skilt og rejste i juli 1873 med skibet »Washington« til USA. Her ernærede han sig ved sit gamle håndværk, vævningen, skønt han fik problemer med de amerikanske dampvæverier, hvor arbejdet sled på hans øjne og hans hænder. Hvor og hvornår han døde, har jeg trods megen eftersøgning aldrig fundet ud af. Det sidste, jeg ved om ham, er fortalt af en amerikansk onkel, der som lille dreng i slutningen af 1890- erne havde siddet på hans skød og oplevet ham som en mild, gammel mand. Det sidste skriftlige vidnesbyrd, jeg har fra hans hånd, er et brev, dateret 1. december 1876 i South Manchester, Connecticut. Han skriver her om smerter i håndledene og venstre skulder og »...ja, kjære Børn, alt minder mig om, at for mig er Vejen til Evigheden kun faa Skridt lang«. Han skylder endnu 1200 dollars på en farm, hvor han bor sammen med sønnerne Joseph, Brigham og Karl, »og de Dage i hvilke jeg kan udføre strengt Arbejde ere for mig ikke mere. I vil heraf kunde indsee, at min Stilling er alvorlig. Tiderne ere her meget daarlige,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og man kan kalde det en Lykke at faa stadigt Arbejde og arbejde gerne for Kosten«.

Hvordan han klarede sig ud af sine problemer, ved jeg desværre ikke, ligesom der overhovedet er store huller i min viden om hans liv. Men nogle kendsgerninger er der dog, deriblandt nogle offentligt velkendte i årene omkring 1864. Omstændighederne om hans skilsmisse i 1872 rummer en gåde og rejser måske spørgsmålet, om han førte et moralsk dobbeltliv i den sidste del af sin tid i Danmark. Blandt kendsgerningerne er den, at han er født den 20. november 1823 i Militärgemeinde Ziegenhals, i Øvre Schlesien, syd for Berlin[2]. I min familie sagdes, at hans far var officer, og at han måtte flygte til Danmark, da han nægtede at blive soldat. Om hans liv i Danmark fra 1840/41 til 1847 ved jeg intet, men den 19. januar 1847 bliver han i Horsens gift med Caroline Georgine Petersen, datter af kommandersergent Jacob Christian Petersen og Ane Ulrikke Frederikke Lam. Han benævnes i vielsespapirerne som væversvend. Da hans datter, Johanne Frederikke, døbes den 20. februar 1848 i Vejle, benævnes han som cigarmager.

Wippert med sin kone, Caroline. Bagved: svigersønnen, Severin Jørgensen, og datteren, Johanne. Antagelig 1864.

Omkring 1850 kom mormonismen til Vejle, og Wippert blev grebet af dens lære. Man ser, at de af hans børn, som fødtes i 1851 og 1853, fik mormonske navne (Joseph, Brigham Young), og da han i september 1863 ansættes af Vilhelm Beck[3] som kolportør, siger Beck om ham, at han har været mormonpræst, men at han forlængst har afsvoret denne vranglære. Min oldemor fik mormondåben i en våge i isen på Vejle fjord, fortæller min morfar. Mormonismens fremtrængen vakte megen bekymring landet over, og den 16. juli 1853 blev sagen drøftet i Rigsdagen. Herunder fremkom rigsdagsmanden for Vejle amts 3. valgkreds (Hjort) med nogle betragtninger over begrebet mormonpræster: »...når de vælger forhenværende bissekræmmere, smede og andre til præster og sender dem rundt omkring i landet for at gøre proselytter...«, så mener Hjort, at det strider mod borgerlig orden at have dem gående omkring som »løsgængere og dagdrivere«, og politivedtægten burde tages i anvendelse. I 1854 udtaler imidlertid en nu nedsat »Commission« overfor kirkeministeriet, at »Andre Midler end Ordets - Oplysningens, Overbeviisningens og Formaningens - kan Fol-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kekirken som saadan ikke anvende, og naar Kirkens Bestyrelse vil foranstalte Noget til at styrke dens Virksomhed, maa det knytte sig til dette«. Og Commissionen konkluderer, at »det vistnok vilde være særdeles tjenligt til at modarbejde Sectens Udbredelse«, om regeringen ville sørge for at fremskaffe nøjagtige efterretninger om danske mormoners forhold i »Colonien ved den store Saltsjø« til afskrækkelse.

Som sagt afsvor Wippert mormonismen og antoges af Vilhelm Beck som kolportør, meddelt i Indre Missions bestyrelse den 30. september 1863. Vilhelm Beck er i sin tid blevet kritiseret for manglende omhu ved udvælgelsen af kolportører, og det kan vel siges, at ansættelsen af en mangeårig mormon var et betænkeligt skridt.

Det viste sig imidlertid, at Wippert ikke blot var, som Beck sagde »en begavet, i skriften veloplyst mand, som han tror, i tiden vil kunne udgå som missionær«, men at han blev en nidkær og yndet kolportør/missionær, med egnen nord for Århus som sit område.

Men hans store tid kom, da han i marts 1864 sammen med kollegaen Julius Dahlstrøm blev udsendt for at virke for Guds sag blandt soldaterne på Dybbøl. Her udviste han mandsmod og tapperhed i kugleregnen i Dybbøl skanser og bar afvisning og hån fra dansk og senere tysk side med kristeligt tålmod. Hvad han og Dahlstrøm oplevede af strabadser og udvirkede blandt soldaterne i skanserne og på lasarettet i Augustenborg, kan ses beskrevet i nogen udførlighed i bøgerne om Indre Missions historie[4].

Wippert skriver et brev til Vilhelm Beck

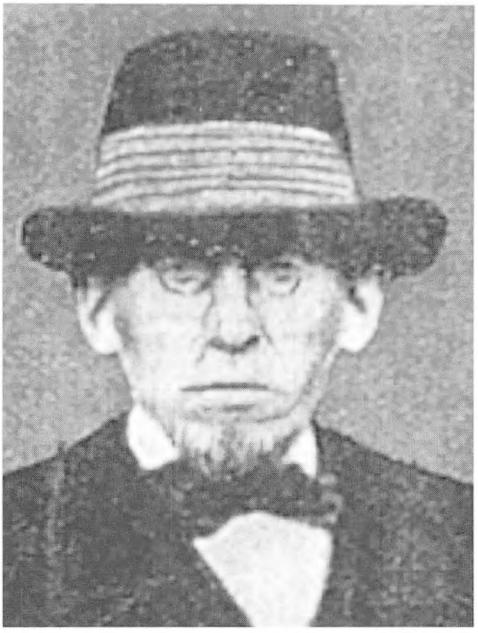

Julius Dahlstrøm, som senere blev præsteviet og udsendt til de danske udvandrere i USA.

den 21.april 1864 og indleder det med en omtale af den 18. april som en sorgens dag, »hin frygtelige Dag, i hvilken Dybbøl Marker har drukket mange Tusinde Krigeres Blod«. Iøvrigt indeholder brevet en underretning til Beck om missionærernes (kolportørernes) beslutning om at dele sig, således at tre af dem følger med hæren til Fyn, mens to af dem, Dahlstrøm og Wippert, bliver på Als.

Efter krigen, i 1869, udtalte den tidligere feltpræst Rasmus Prip under et præstemøde i Sorø: »Jeg har havt særdeles megen Glæde af den indre Mission og dens fortrinlige Virken, navnlig i Krigen, hvor navnlig Wippert udrettede mere end alle os Feltpræster tilsammen«.

Wipperts navn blev kendt i en større offentlighed, da kvindesagsforkæmperen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

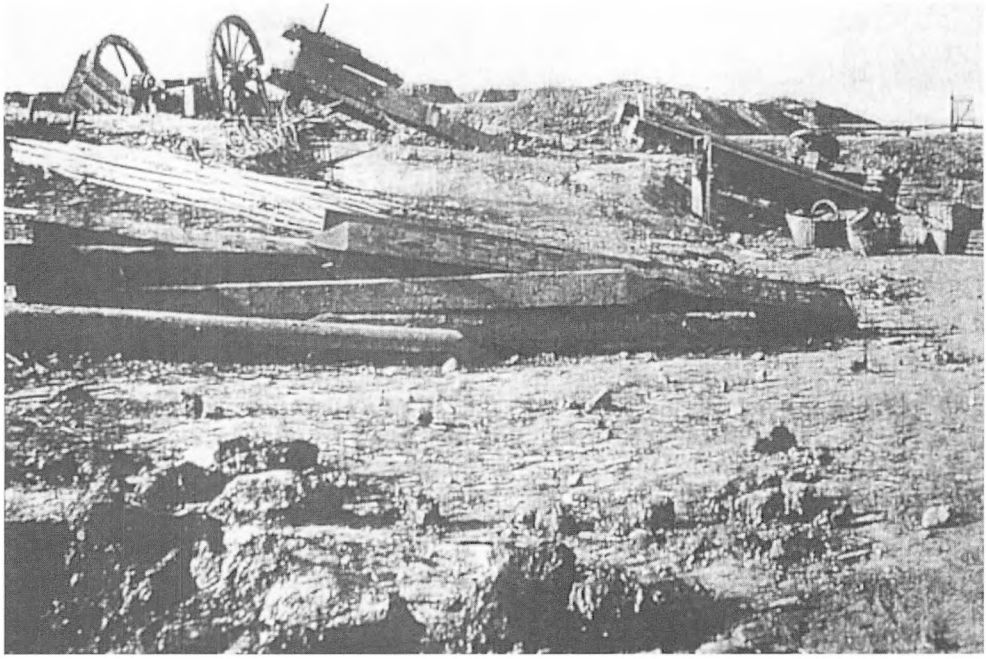

Dybbøl skanser efter stormangrebet den 18. april 1864. Her ses blokhuset, der skulle yde ly for forsvarerne, helt skudt i stykker. »At opholde sig i de danske skanser under beskydningen var den rene død og fordærv« (Kristian Hvidt i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 11).

i Randers, Pauline Worm[5] i 1868 tog fat på Vilhelm Beck i et angrebsskrift »Den indre Mission under Vilhelm Beck«. Heri anklager hun Beck for manglende danskhed, med Wippert som eksempel, en tysker, som Beck udsendte i 1864 for at tale for de danske soldater. Hun angriber Wippert hårdt for at være tysker og at tale dårligt dansk. Hun havde hørt ham tale ved et møde i skolen i Kristrup i 1865 og karikerer hans sprog: »...en vei beschtreht met torne och titzler«, »en schtuer synder«, etc. Beck tog hende meget roligt, men var lige ved at komme galt afsted og få prygl, da han havde ladet sig friste til at citere Paulus' ord om »kællingesladder«. Wippert blev varmt forsvaret af præsten Johannes Clausen i Ryslinge Højskoles årsskrift 1869. Han havde været feltpræst og vidste, hvad der foregik ude i skanserne og på lasaretterne. Han skriver bl.a.: »Under angrebene på Dybbøl var Wippert tit ude i skanserne og holdt bøn med soldaterne, medens kuglerne slog ned rundt onkring. Wippert besøgte flittigt de sårede på Augustenborg lasaret, og jeg har selv været vidne til, at denne mand dels for sine egne små midler, dels for gaver fra andre, skaffede lidt vederkvægelse, såsom vin, saft, hvedebrød osv. til veje for de soldater, som var begyndt at komme sig og havde lov til at gå ud i byen, hvor de samledes hos en fattig, troende familie. Se, en sådan gerning gjorde Wippert mod

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vore soldater på en tid, da der var sorg og lidelser i fuldt mål over dem, da kun to svenske kærlige kvinder utrættelig gik og plejede dem på lasarettet, medens ikke een dansk kvinde kom hid for i gerningen at vise sin kærlighed til fædrelandet og dets sønner. Og nu bagefter skildres denne mand som en tysker, og hans navn benyttes for at lægge en stor sag, den indre missions nemlig, for had«.

Som et kuriosum kan citeres fra Indre Missions Tidende 1866, side 27-29, hvor regnskabet for soldatermissionen fremlægges: »Til kolportørerne Wippert og Dahlstrøm for deres Tjeneste ved Hæren paa Als indtil dennes Erobring: 310 Rdl. Til kolportør Wippert for hans senere Tjeneste hos de danske Saarede paa Fjendens Lazaretter paa Als: 25 Rdl.«

Man kan undre sig lidt over, at Wipperts dansk, over tyve år efter hans ankomst til landet, var så dårligt, som Pauline Worm hørte det. I Vilhelm Becks beretning i Indre Missions Tidende 1870, side 532 lyder det: »Wippert i Beder ved Århus har foruden Arbejdet i sin nærmeste Omegn ogsaa gjort en Del Rejser længere bort, navnlig op imod Randers, ud paa Mols og til Grenaa og Omegn; i Grenaa opholdt han sig efter Lodbergs Afskedigelse i længere Tid, og hans Forsamlinger vare stærkt besøgte, og hans Ord gjerne hørt. Fornylig har han opholdt sig paa Falster og virket en Tid der. Ogsaa har han to Gange opholdt sig i Viborg og virket der«.

Wippert var ansat hos Indre Mission fra 1863 til 1872. Hans afsked omtales i Indre Missions Tidende 1873, side 324 med disse ord: »Af tidligere Kolportører er følgende afgaaede: Wippert i Beder syd

Pauline Worm.

for Aarhus, som nok har virket saa smaat i Omegnen, men paa Grund af sit Helbred har fratraadt sin Stilling som Kolportør« - og ikke eet ord mere. Dette kan nok undre, da Vilhelm Beck i sin årsberetning i 1871 giver Wippert følgende ord med på vejen: »Wippert i Beder ved Aarhus har kun kunnet virke meget smaat og i den nærmeste Omegn paa Grund af sit meget svækkede Helbred, og har i lang Tid ikke villet modtage nogen Løn af Missionen. Dog have vi det Haab, at denne nidkjære Arbejder med sin store kristelige Livs-Erfaring igjen maatte kunne tage fat med nye Kræfter«. Man kan få den tanke, at den kortfattede afsked med en ellers værdsat medarbejder har sin baggrund i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Wipperts skilsmisse i 1872. Man kan måske også ane en for Beck aktuel baggrund for hans afsluttende ord i hans betragtninger over kolportørens gerning i juni 1873 (Indre Missions Tidende): »...en Kolportør-Gjerning er ingen behagelig Gjerning for Kjød og Blod, men fuld af mange Savn og megen Anstrengelse, naar den skal drives med Nidkjærhed for Herren og Hans Rige, ligesom det ogsaa er en Livsstilling fuld af mange store Fristelser, for hvilke fler end een Kolportør er bukket under«.

Med skilsmissen åbnes op for et alvorligt tvivlsspørgsmål. Wippert blev som foran anført gift den 19. januar 1847 med Caroline Georgine Petersen, og de fik seks børn, tre drenge og tre piger.
Caroline har været en usædvanlig stærk og handlekraftig kvinde. I 1860, da hun

Caroline Wippert. Antagelig 1863/63.

Vilhelm Beck.

var husmor med seks børn i Vejle, tog hun eksamen med 1. karakter fra Fødselsstiftelsen i København og nedsatte sig som jordemoder i Vejle. Da hun i december 1862 søger stilling som distriktsjordemoder i Mårslet ved Århus, anfører hun som årsag til sin ansøgning: »...da vi ere 4 Jordemødre her i Byen, hvoraf jeg er den yngste, saa seer jeg mig ikke istand til at ernære min Familie. Vi har nemlig 6 Børn, hvoraf den ældste kun er 15 Aar gammel, og da min Mand derhos i flere Aar har været saa syg for Brystet, at han ikke kan udholde noget anstrengende Arbejde, saa er det meget strengt for os at anskaffe det Nødvendige...«. Hun får stillingen, stærkt anbefalet af sin læge, sog-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

nepræst og embedslægen og flytter pr. 1. februar 1863 ind i jordemoderboligen i Mårslet. En måned senere indgår til stiftamtmand T. C. Dahl på Moesgård en forespørgsel, om det kan være rigtigt, at jordemoderen har krav på at få opstillet en kakkelovn på sogneforstanderskabets regning! Umiddelbart efter flytningen til Mårslet indgiver hun til stiftamtmanden et andragende om øjeblikkelig skilsmisse fra Wippert, og i et længere brev, dateret 4. marts 1864, anfører hun et antal stærke anklager mod ham. Han anklages for ubehersket og ukærlig optræden (»...mange slemme Skjeldsord som volsk Spetakkel, o.s.v....«) og som skyldig i et afskyeligt levned, som har givet hende så megen uvilje imod ham, at hun heller vil dø end at fortsætte samlivet.

Og her har vi gåden omkring Wippert: hvordan forener vi billedet af en nidkær Guds tjener og en god far, der efter min morfars beretning sang med sine børn omkring klaveret, og dertil en selvopofrende missionær i krigshelvedet på Dybbøl - med Carolines opfattelse af en mand med ubehersket, rå tale og et levned af en - ikke forklaret - afskyelig karakter?

Denne gåde kan også have foresvævet stiftamtet. Det varede ni år, før Caroline fik sin vilje og skilsmissen bevilget med bl. a. disse ord: »...da Konen derhos har godtgjort at have ført en ulastelig Vandel i Separationstiden, saa ville Vi, efter den af hende derhos allerunderdanigst gjorte Ansøgning og Begjering allernaadigst have bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade, at Ægteskabet imellem bemeldte Johannes Augustin Wippert og Caroline Georgine Wippert, født Petersen, maa være aldeles ophævet, og at Konen maa indgaa nyt Ægteskab...«.

Caroline giftede sig samme år med lærer, landstingsmand Morten Andersen, Mårslet (1814-96). Hun døde i 1914. Det siges, at hun var populær på egnen, hvor man gav hende en lukket vogn.

Hvad Wippert end måtte have forbrudt sig med, så skilte det ham ikke fra børnene, måske med een undtagelse. De tre sønner fulgte ham med skibet til USA, og to af døtrene fulgte siden efter. Tilbage her i landet blev den ældste datter, Johanne Frederikke, min oldemor[6].

Noter:

1 Jørgen Swane: *Vejle Borgerbog* 1754-1870. 1943.

2 Oplyst af Genealogical Library, Salt Lake City, Utah. Der er lidt tvivl, om fødselsdatoen er 20. marts eller 20. november, men november synes mest rigtig (er gentaget).

3 Vilhelm Beck (1829-1901), præst, medstifter 1861 af Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark og dens mangeårige leder. Selvbiografi: *Erindringer fra mit Liv* (1900, ny udgave 1974).

4 Louis Blauenfeldt: *Den indre Missions Historie.* 1912. Side 85-90 m.fl.st. (med et portræt). Paul Holt: *Kirkelig Forening for den indre Mission* 1861-1961. 1961. Side 327-331 m.fl.st. (med portrætter).

5 Pauline Worm (1825-83), forfatterinde, lærerinde i Randers. Forkæmper for kvindernes ligestilling (bl.a. bogen *Fire Breve om Clara Raphael,* 1851). Nationalt engageret.

6 Gift i 1864 med den senere brugsforeningspioner Severin Jørgensen (1842-1926).

Diverse brevkopier m.v. er fremskaffet af Projekt Indre Missions Historie, Fredericia.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Juel dengaang

Jul på landet i fyrrerne -

Af N. P. Boye-Nielsen

Barndomsskolens stilehæfte er et godt samtidsvidne for tidsånd og hændelsesforløb. Efter et par generationer eller menneskealdre er der ubemærket sket ændringer i skik og brug lidt efter lidt. Så gør det godt at huske efter og sammenligne.
Vore fødselsdagsforløb ændres meget i udfoldelse. Det ved vi, men ét står fast: Den gamle jul!

Vel gør den ej. Set i det gamle skønskrifthefte fra Søften Skole 1942-43, så var der andre tider og skikke end vore stressede forhold i 1996. Erindring, aviserne og ældre folks beretninger bekræfter dette. Julen har slået en kolbøtte siden fyrrerne.
I dag findes der ikke et eneste landbrug tilbage i hele landsbyen Gammel Hinnerup, der er min fødeby. TV og bilismen og telefonen har overtaget meget af det samvær, vi fandt så helt fundamentalt sikkert og nødvendigt. Det hele går jo alligevel, men rigtignok på en anden livsmåde.

Mennesker er fleksible, og ikke mindst folk fra landet - livet skal jo leves. Så med notaters hjælp og med min 96-årige mors beretninger i behold, så gik vores Gl.Hinnerup jul sådan for sig hos os "da jeg va´ bette", i nittenhundrede og fyrrerne.

Vort hjem var et almindeligt landbohjem i Gl.Hinnerup mellem Søften og Hinnerup. Vi havde 28 tønder land halvdårlig jord og et engskifte. Med alle husdyr i staldene, og alt var som hos alle andre deromkring: almindelige landbofolk.

Vi havde ikke elektrisk lys, det fik vi først i 1941. Fra elselskabet ARKE. Galten og Hinnerup elværker ville ikke lægge ledninger så langt ud. Vi boede i et yderområde for de tre elværker, og kobbertråd var en mangelvare. Det var penge til investeringer nu også, så vi måtte vente, og nåede det.

Min søster Tove og jeg 1938-39. Det fine matrostøj var købt af vor nabo Viggo Jensen for 5 kr. Det var blevet for småt for hans søn Peter.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det var krigstid og rationeringstider. Men vi fik da et lampested i hver stue med en 10 eller en 15 Watts pære, to lamper i kostalden og en i hestestalden, to stik i laden, så havde vi lys nok. Sådan var tiden materielt, og vi kendte ikke andet. Vi var tilfredse.

Vintertidens mørke havde nu også sin charme, og der var jo vinterglæder og fester at se hen til. Men først skulle der tænkes på dem, der var før os. Før første søndag i advent cyklede vi eller kørte i hestevogn til Haldum og Grundfør kirkegårde for at lægge julekranse på familiegravene. Vi skulle mindes vore afdøde. Samtidig lagde vi også mærke til, hvem der endnu ikke havde bragt dette i orden for deres families vedkommende.

Julegrisen

Juletiden startede ved decembers begyndelse, for da skulle vores julegris slagtes, og da min bedstefar havde været slagter i Hinnerup, så kunne min far da slagte en

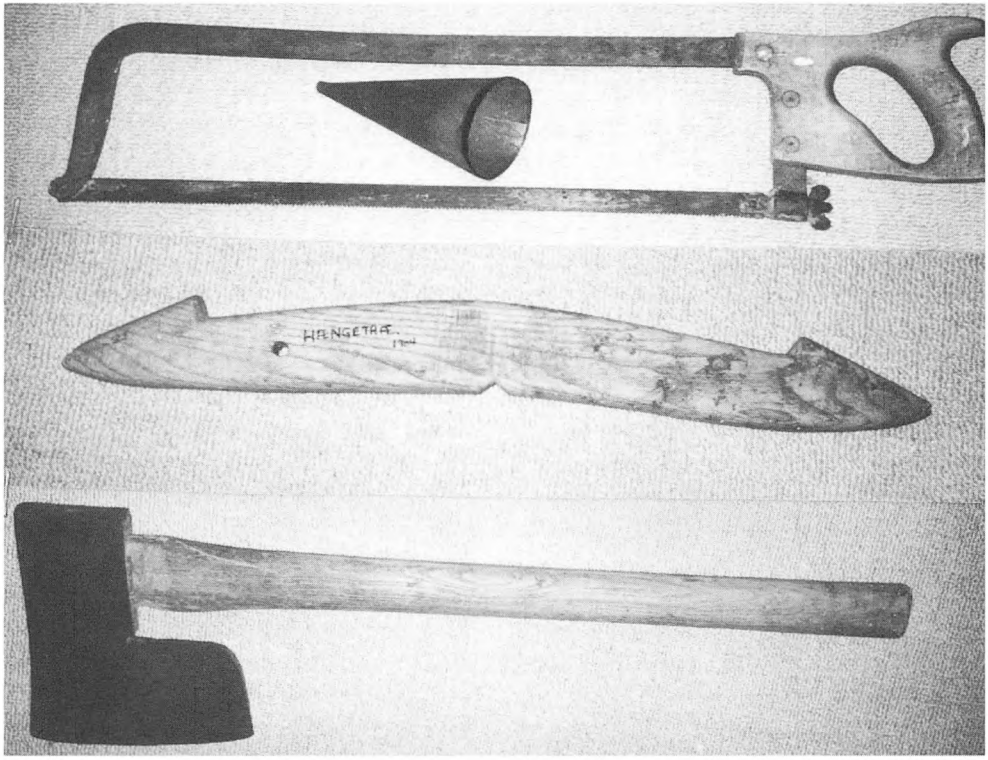

Slagteværktøjer fra bedstefars slagtehus i Hinnerup. De blev brugt, når julegrisen blev slagtet hos os i Gl.Hinnerup. Slagtesaven med træhåndtag. Skråpen brugtes til at skrabe slagtegrisens hårlag af efter skoldningen. I hængetræet blev julegrisens bagbens sener frilagte, så de blev stropper, når spidserne blev skubbet ind bag dem. Den store slagterøkse blev brugt til at slå for panden med, siden til at flække ryggen fri med etc.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gris selv - han kunne kunsten og ville gerne vise, at han kunne.

Men nu var der altid en del dramatik omkring denne juleslagtning alligevel. Velnok også fordi det var en ekstraordinært stor gris, specielt opfedet til denne højtid.

På slagtedagen fik julegrisen intet at æde eller drikke om morgenen, når de andre dyr blev fodret. Den skulle faste, for så blev tarmene stærkere, når de skulle bruges til pølse. Grisen måtte heller ikke få noget at drikke, "for så overpisser den os, når den skal stikkes, og vi vil sgu da ikke pisses på af et slagtesvin", sagde far.

Så skulle køreladen gøres ren og vaskes af, for det var dér, vi skulle slagte krabaten. Kar og redskaber skulle skoldes med kogende vand, og knivene skulle slibes ved håndslibestenen med det store dobbelthåndtag.

Alt gik efter en snor som til en autoriseret henrettelse, masser af kogende vand skulle der bruges, så grubekedlen var fyret op helt fra morgenstunden. Det var min mors ansvarsområde. Vandet skulle spilkoge, boble ude ved kanten af grubekedlen.

Et år var det galt med skorstenen i vaskehuset, hvor grubekedlen stod. En allike havde slæbt smågrene og fyld i skorstenen til redebyggeri. Far havde skudt fuglene. Så den historie skulle være ude. Men en anden allike havde lagt sig til at dø i denne rede, og ingen havde tænkt på at se efter i skorstenen før opfyringen, så røg og sort kvalm fyldte vort hvidkalkede vaskehus, da der blev fyret op før morgenmalkningen i kostalden.

Og det blev værre endnu, da fyrlemmen blev taget af for at rydde ud af skorstenen, for der var jo også gået ild i allikereden. Det var så absolut for meget for vor fars nerver den kulsorte vintermorgen. Dagens cigaretration blev opbrugt på en studs og ordene fik ekstra krydderi: "Saten til faawelskit - saten til swot faawelskit!"

Da var klokken 10.00. Slagtningen skulle foregå præcis - altid klokken 10.00. Jo, for så var man tidligt færdig, og grisen var halvkold til at skære op hen mod aften, når alt det løse var ordnet forinden - alt køkkenarbejdet.

"Vi ska´ te´ og i gang, og det ska´ være no", sagde far, og så startede det store orgie. Et tyndt, men stærkt reb, der var indflettet til en løkke i den ene ende, en snudestrik, blev lagt om slagtegrisens øverste ende af trynen, så underkæben var fri, men snudestrikken gjorde, at hovedet var fanget, for tænderne hindrede strikken i at glide ud.

Sådan, med en stærk mand i rebet, blev grisens frie liv afgrænset til en trækvej mod slagtebænken. Knejtkarlen fik fat i halen, og en eller to blev sat til at rykke i ørene, fordi grisen altid ville den anden vej. "Så ryk da, mand, vi ska´ afsted", og så gik det med fuldt skrigeri tværs over gårdspladsen til køreladen, hvor skoldekarret lå med bunden opad.

Her blev julegrisen så slået for panden. Manden, der holdt snudestrikken, strammede rebet, og det udvalgte svin stemmede fødderne i gulvet, så hovedet stod i en fordelagtig vinkel. Skråt bagfra løftede far så bedstefars store slagterflækøkse og slog så til med bagsiden af denne, præcis midt i svinets pande, så det faldt om i krampebesvimelse.

Nu gik det stærkt. Benene blev bundet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sammen to og to og snudestrikken blev snoet flere gange om trynen. Nu var julegrisen "svinebundet" og blev løftet op på det omvendte skoldekar under stor råben og kommanderen. Nu skulle den stikkes, og alle skulle holde ved hver sit reb eller ben, så alting gik rigtigt til. Alle knugholdt hovede, ben og hale, så trods grisens drabelige krampe lå den fast og stikklar, parat til at lade blod og liv.

Med en umådeligt skarp kniv lagde far så et flot snit i halsfedtlaget, og skar derefter lige ind i halspulsåren. Slagtegrisen var bevidstløs, vi andre i højeste aktivitet, for nu var alt i gang, intet måtte gå galt.

Blodet skulle samles op i en spand, der blev holdt under grisens hals. I samme spand blev der hældt rugmel, der blev rørt sammen med blodet, så det blev en jævn vælling, der så blev tilberedt til blodpølse eller blodpandekage. På slagtedagen fik vi altid blodpandekage, en stor tyk og sort panderet, der smagte herligt med sirup og masser af sukker på. En dejlig slagtemiddagsret, som vi glædede os til.

Men det var nu ikke særlig rart for den pige, der skulle stå og holde spanden under stikningen. Der var rædsel i hendes øjne og rysten og angst i alle hendes bevægelser - hun var besvimelse nær. Men pirrende bange var vi nu allesammen på en måde.

Det var ikke hverdagsgerning, dette her. Alt gik vel til, som det var rimeligt, og som det foregik overalt i nabolaget på den tid. Men det var nu bedst, når det var overstået - så var vi lettede.

Damerne havde travlt som bare pokker, og en af karlene måtte hjælpe til i køkkenet, ved kødhakkeren, der dengang var håndrevet. Det var hårdt mandfolkearbejde. Alt fra grisen skulle enten koges, saltes ned, henkoges eller laves til pølse, steges eller koges af til smeltefedt. Ingen havde køleskabe eller dybfrysere, - disse goder kom først 10 - 15 år senere.

Saltkarret var også mors ansvarsområde. Saltlagen var frisk og lys og tung, som den skulle være, i det nyskurede kar, der nu hed "det nye", medens kødet fra forrige slagtning lå i "det gamle kar".

På slagtedagen var der frygteligt varmt i køkken og vaskehus, alle aktiviteter skete i stor komfurvarme og damp. Døre og vinduer måtte denne dag gerne stå åbne. Der var jo heller ingen flueplage i december måned, som der var, når vi ellers slagtede på andre tider af året.

Julekurven

Dagen efter juleslagtningen var min søster og jeg "ude med kurven", julekurven. Der boede to familier i nabolaget, som ikke var så livsheldige som vi. De fik noget fra slagtebordet til deres jul. Det fik de nu også fra vore naboer, det var noget, man så hen til, i disse to familier.

Vi "med kurven" var også glade for denne vandring, for der skete altid noget anderledes i disse hjem, end hvad vi så andre steder. I det ene sang de altid - og meget højt. Selv når vi bankede på, så sang de "Kom ind - kom ind".

I det andet hus var der meget stille, men det var også ældre folk, og de sad og talte så pænt med os. De var meget begavede folk, sagde mor. De sad altid i en kold stue, for de fyrede ikke, før frosten slog ind i huset. Det var mærkeligt, syntes vi, de var aldrig syge og hostede ikke. Vi andre frøs, når vi sad på deres kolde træstole.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Juleindkøbene

Juletræet hentede vi i Anders Knudsens skov i Gammel-Hinnerupskoven. Her fik vi børn saftevand, og der var kaffe til de voksne. Far sagde, at kaffen var slag og sur, men han drak den nu alligevel.

Husets datter, Birgitte, der var ugift og måske 50 år, lavede alt til husholdningen selv, og det med kaffen var et udtræk af cikorie og brændt byg. Juletræet var en rødgran. Træet skulle være 1 - 1½ meter højt, og det kostede to eller tre kroner, men juletræsudflugten var ligeså meget værd.

Konfekt til juleaften købte vi ved købmand Bang Thygesen i Hinnerup. Det var krigstidserstatningsvarer, og jeg husker, at nogle mente, at det var lavet af roer, andre mente, at det var melasseaffald, der var presset.

Øl og spiritus havde vi ikke i huset. Ikke sådan, at vi var en afholdsfamilie, men det brugte vi eller naboerne ikke. Men juleøl var noget andet. En mægtig stor flaske øl til julebordet måtte vi ikke mangle. Og blev der tilført sukker og et krydderi sammen med lidt kogt vand, så blev der dobbelt mængde. Det smagte dejligt, og ingen blev afhængige af det. Det hørte julen til.

Kattens juleaften

Før selve "aftenen" havde vi Lillejuleaften eller "Kattens juleaften", den 23. december. Det var dyrenes vinterfestaften. Derfor skulle der fodres godt for køerne, der i stedet for halm fik hø at æde efter roerne, hestene fik rugbrødsskorper og havre, og kattene fik ekstra nymalket mælk i kostalden i katkoppet, der var en spids træsko uden overlæder.

"Den gamle kat" og hunden Rolf måtte også være inde i stuen en del af aftenen - det var alle glade for. Dyrene gjorde sig til og var indsmigrende, og vi børn nød dem. Mor sagde, at de lugtede, og det var nok rigtigt nok, men vi andre tænkte vistnok ikke på det overhovedet.

Jeg husker også, at svinene skulle have ekstra halm om aftenen, så de kunne sove noget bedre den julenat. Den skik havde far fra Ølsted, hvor han havde tjent som ung. Jo, for der var jo blevet slagtet et svin til jul, og så var der jo en mindre til at varme de andre. Derfor mere halm.

Selve juleaften

Til selve juleaften skulle vi samles, alle de der kunne, og som hørte os til. Vores bedstemor i Hinnerup var selvskreven gæst og skulle hentes om eftermiddagen. Hun havde altid en stor kuffert med den aften. Det var julegaverne, der var gemt her, så vi var glade og spændte, hvis den var tung. Så gættede vi højt, men fik intet svar, for det var nemlig noget af julespændingen. Der var feststemning over hele linien, en forventningens glæde, der aldrig går af julen.

Karlen blev jo vasket ude i hestestalden. Han fik varmt vand i en blikspand, og så stod han bag ved Musse og splaskede vand op i hovedet, med skjorten på. Kraven var bare bøjet udefter så længe, så nakken var næsten fri. Så var han vasket, det gik stærkt. Pigen gik op på sit værelse, kammeret, og vaskede sig i et lille vaskefad, der vel kunne rumme to liter vand, og som hun, efter brug, bar ned ad trappen igen uden at spilde.

Vi børn og mor og far blev vasket i køkkenet ved vasken, en efter en, det gik

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rigtig stærkt. Far skulle barberes. Det tog lang tid, og han måtte ikke forstyrres. "Jæ ka´sku´ skje´ mæ, og hva´ sæjje I så?" Man kunne grue for denne frygtelige situation. Han barberede sig med ragekniv, der blev slebet på et smergellærred, der hang bag gardinet i spisekammeret. Jeg har altid siden haft respekt for sådan en mordmaskine, der blev holdt i hånden på en akavet måde.

Klokken syv gik alle til bords i det bedste tøj og med sko på. Lige den aften om året blev der bedt en bøn, før vi spiste. Det var "Fader vor", og det var den eneste, vi kendte, men det virkede meget højtideligt. Alle var meget alvorlige.

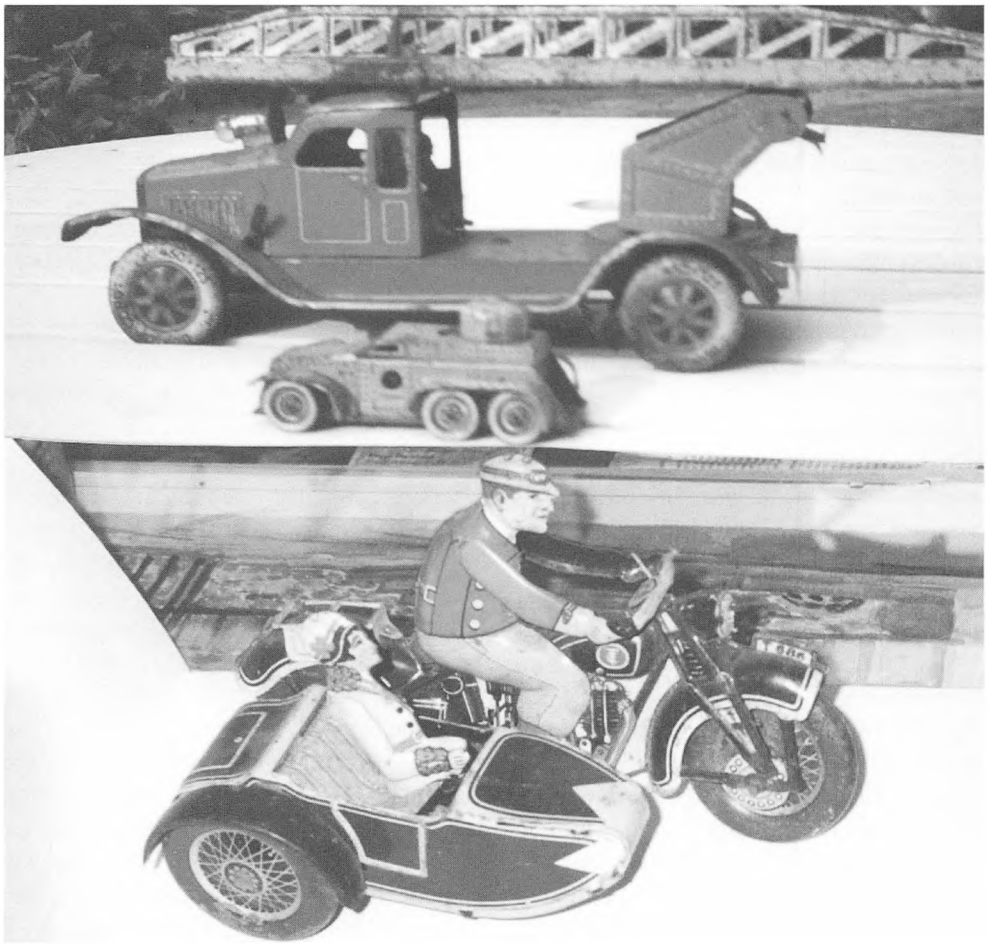

Brandbil, krigslegetøj og motorcykel med sidevogn, 1940'ernes legetøj. Enhver rask drengs julegaveønsker. Under alt bliklegetøjet stod der trykket ind i metallet: MADE IN GERMANY. Dette udtalte vi nøjagtig som det stod stavet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Så fik vi risengrød og juleøl og bagefter enten flæskesteg eller gåsesteg. Det sidste var vi mest spændte på, for det fik vi jo ellers aldrig. Som dessert fik vi enten flød-erand eller budding med syltetøj til.
Det smagte herligt og blev altid spist op, men så var vi også ved at revne af forædthed og varme. Vi gav os god tid, næsten for megen tid, syntes vi unger, der glædede os til gaverne og det, der fulgte.

Men på et tidspunkt, når alle var mætte, sagde far, at vi nu skulle sige mor tak for maden, for der var ingen, der kunne lave så god mad. Hvis der var, ville han forresten gerne høre det. - Sku´ vi så sige tak for mad!
Og så sagde vi allesammen i blandet kor "Tak for mad!", og det var rigtigt gjort, for mor lavede virkelig dejlig mad. Sådan synes vel iøvrigt alle børn at huske deres mor, og ikke mindst i juletiden. Hjemmets mad er bedst.

Efter spisningen tog mor, min søster og pigen af bordet og vaskede op i køkkenet. Karlen gik ud for at fodre hestene, og far gik i kostalden for at feje lidt op bag køerne og "lette sig", det gjorde godt.

Vi unger gjorde plads i stuen til det næste. Bordet skulle flyttes, og alt der kunne falde ned skulle ud af stuen, der nu skulle give plads. Og så kom vi da til det, der var så spændende: juletræet og julegaverne.

Ude fra forgangen blev det pyntede juletræ, mors mesterstykke, løftet ind, og gaverne blev lagt under det. Så dannede vi kreds, tog hinanden i hænderne og gik rundt om træet, mens vi sang: "Julen har bragt velsignet bud". Når den var sunget, gik vi den anden vej rundt til "Et barn er født i Betlehem".

Der var altid fem salmer, så vi blev meget varme, dels af de tændte lys, dels af at bevæge os i en varm stue efter så stærkt et måltid, men dørene blev aldrig åbnede, der var jo iskoldt i den næste stue.

I mine sidste drengeår sang vi også til allersidst "På loftet sidder nissen med sin julegrød". Men det var nu mod fars meninger, for det var noget pjat at synge i en "helle ti´" (hellig tid), men det var vel noget, de lærere de gik og fandt på. "For de goe´ jo o´ finne po´ og finne po´ ".
Gaverne blev uddelt af mor, en efter en. Det var praktiske ting, aldrig dyre, helst hjemmegjorte. Far fik altid en bog, gerne en af Morten Korch, mor fik et klæde eller en lille ting. Far gav altid mor en sølvting: en ske, en gaffel, en kniv eller noget personligt.

Karlen fik tøj, pigen ligeså efter behov, og vi børn fik legetøj eller bløde pakker. De sidste var vi ikke så glade for, men det sagde vi jo ikke. En gave er en gave, som man skal være glad for.

Bedstemor var altid meget forbavset over, at vi da kunne finde på noget til hende, for det kunne jo slet ikke betale sig, for hun døde jo nok snart, sagde hun. "Det snak vil vi ikke høre på her midt om julen, når vi skal være glade", sagde far, - og så levede bedstemor videre, ja hun blev 86 år, og var frisk til det sidste.

Vi fik kaffe og hjemmebagte julekager og småkager så fine, at de egentlig var for pæne at spise. Så hyggede vi os til klokken elleve - halvtolv, og så gabte far meget lydeligt et par gange og sagde underfundigt, at der jo også kom en dag i morgen. Så var alle klar til at gå i seng, før aftenen blev til næste dag.
"God nat og tak for i aften og alle gaver-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ne", råbte vi og gik så op i de kolde dyner. Dynen var tung og faldt godt ned om siderne, men den var kold på midten, opad, for fjerene faldt udad. I de gamle dyner var der hønsefjer, ikke andedun.

Juleaften var barndommens års højdepunkt - et af dem i hvert fald, fødselsdagen var jo ens egen, men juleaften var større, for her blev vi jo givet noget allesammen, og det var da ligeså spændende at se, hvad de andre fik. Det var jo også spændende at se, om det, man selv havde givet de andre, nu også faldt i god jord. Havde man nu også fundet det rigtige? Det er skønnere at give end at blive givet.

Første og anden juledag

Første juledag kørte vi i kirke i Grundfør. Og der var vi i god tid for at få den rigtige plads oppe bagved Thomas Nielsen - så var vi vel placerede. Thomas Nielsen var sognefoged og menighedsrådsformand og amtsrådsmedlem. Ham kunne far godt med: "Go´daw Knud - go´daw Tommes, og glædelig jul - ja i lige måde da!"

Dem, der gik i kirke juleaften, de var nogle slemme hyklere, mente far, - for det var de hellige, dem, der troede de var det. Nej, skulle man i kirke om julen, så var det naturligvis juledag, for da var der jo en tekst til. Det aftenen før var jo en gudstjeneste i mørke og uden bibeltekst, så det var vistnok noget, de havde fundet på. Det kunne ikke være rigtigt.

Anden juledags aften var vi til julegilde i Grundfør Damgård hos Metha og Søren Laumanns. Det var vores moster og onkel. Det var altid sjovt at komme til Grundfør, for her legede vi med de voksne og sang julesange.

Moster Metha havde bagt pebernødder til jul. De blev delt ud i lige store bunker til alle, og så gættede vi: "Effen eller ueffen". Et lige antal, der blev gættet, gav gevinst, alle de, der var i hånden, ligeså naturligvis, hvis man gættede det ulige antal - gættede man forkert, måtte man betale med det antal, der var i den andens hånd.

Man kunne også "rulle til måls" med nødderne over bordet mod en tændstikæske. Man fik 10 nødder hver, og over en afstand på måske to meter skulle man så ramme den midterste af tre opstillede tændstikæsker sat ved siden af hinanden. Ramte man i midten, fik man yderligere tre nødder. Ramtes en af fløjæskerne, skulle man af med en pebernød. Rulledes helt forbi, skulle man af med tre. Det var en leg, alle kunne deltage i og med mange bemærkninger og drillerier.

Sådan en aften fik alt for hurtigt sin ende, gevinsterne fik vi med hjem, og de, der ikke rigtig havde været heldige, fik nissegaven, der også var småposer med nødder.

Mellem jul og nytår

Efter juleaften og juledagsfesterne, så var der jo tre dage, hvor noget andet kunne ske. Vore naboers børns gaver skulle ses, og vore egne skulle vises frem. Og så skulle der jo køres roer ind til køerne og iøvrigt gøres alt det daglige i staldene.

Mange gange skete det hos vore naboer og hos os, at ajlebeholderen var løbet fuld, og så skulle der køres ajle ud. Det var nødvendigt, men karlene var noget trætte af det, for så lugtede de jo "så satans af bondekarl", når de skulle ud at gøre sig, til nytårsballet på Hinnerup Kro.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dengang var der jo ikke juledagsbal eller 2.juledagsballer. Sidstnævnte var der kun i Århus i forsamlingsbygningen i Østergade. Det var Aarhusegnens Selskabelige Forening, men det var jo kun for de voksne unge.

Men "fjerde juledag" var vi til bal som børn. Det var i Søften Forsamlingshus. Arrangeret af lærer Outze og lærerinde fru Kaalund, der var hele "studieværter" til at arrangere/organisere og udføre underholdning og sætte julekomedier og julelege op.

De forestod det kæmpemæssige juletræ, der nåede op til forsamlingshusloftet, og sang for ved alle sanglege omkring det. Vi gik rundt om træet i to rækker med de mindste i inderste række. Kredsene gik i modsat retning af hinanden. Der blev læst sjove julehistorier og uddelt gaveposer med slik og kager og æbler.

Og så blev der sunget og råbt og skreget. Vi løb stærkt på de store gulve, og vi "skred på is" på det ferniserede fine gulv med sæbespåner på. Værtinden, fru Braad, holdt øje med, om det gik for vidt, for så kunne hun på et nu få løjerne stoppet. Hun var skrap.

Det var skolebørnenes og deres små og store søskendes store aften, som alle så hen til. Alle var trætte og helt hæse, når det var tid at komme hjem i seng klokken elleve, når juleballet var forbi.

Sidste dag før nytår blev juletræet klædt af og alt lagt i æsker til næste jul. Juletræets tid var ude med det gamle år, og det fik nu sin ende i brændehuset - så var den jul forbi.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»Slemme« Michels meriter

Af Estrid Wilhelms

Michel Nielsen i Kunnerup (Over Kolt) var fæstebonde under Århus hospital, dvs. Vor Frue kloster. Han var gift med Peder Jørgensens enke, Maren Olufsdatter. Der verserede forskellige rygter om nævnte Michel Nielsen - om hans noget kluntede måde at spille »Don Juan« på. Disse rygter blev udspredt af Ove Knudsens kone i Ormslev, Maren Andersdatter. Da Michel gerne så disse rygter manet i jorden, henvendte han sig til sin husbond, forvalteren Niels Nielsen i Århus hospital, og denne foranstaltede, at rygtesprederen blev indstævnet for sine ualmindelig ondskabsfulde rygter.

Maren Andersdatter, som var gift med Ove Knudsen i Ormslev, mødte i retten på Marselisborg birketing den 24. juli 1745. Hun forklarede, at Michel Nielsen havde været til barselgilde hos sin bror Søren Nielsen i Ormslev, og ud på natten, da han var for hjemadgående, havde han banket på hendes dør. Uden at ane uråd havde hun lukket op for ham, selv om hun var alene med sine småbørn. Ikke så snart var han kommet indenfor, før han begyndte at gøre tilnærmelser, endda hun havde sine børn hos sig i sengen. Han ville i seng til hende og bedrive utugt med hende. Han rykkede i dynen, som hun holdt fast i. Først da det begyndte at dages, og et af børnene begyndte at græde, forsvandt han - med »løfte« om, at han nok skulle komme til hende igen.

Michel - som åbenbart følte sig som den forfulgte uskyldighed, nægtede pure. Han påstod, at det var løgn og digt fra ende til anden, og at hans ærinde - trods det sene tidspunkt - havde været at spørge, om hendes dreng ikke kunne komme og vogte hans kreaturer, og at han da havde fået den besked, at drengen var bortfæstet til anden side. Han tilbød at aflægge sin saligheds ed på, at det var sandt, og at det iøvrigt var efter aftale med hans kone.

Peder Thomsen, ridefoged på Konstantinsborg, var Maren Andersdatters forsvarer i sagen. Han optrådte som stedfortræder for hendes husbond, justitsråd Charisius. Peder Thomsen protesterede mod denne edsaflæggelse, da han foruden denne sag havde flere vidner af samme kaliber mod Michel.

Sagen blev nu udsat i tre uger.

Man indhentede oplysninger hos den stedlige sognepræst Terchel Nissen i Ormslev og spurgte om hans mening om sagen. Han havde dem begge under forhør, og han vidste hverken ud eller ind, for her stod påstand mod påstand. Michel Nielsen blev ved at påstå, at han var kom-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

met for at fæste hendes dreng, mens hun svor og bandede på, at han ville drive utugt med hende. Det var alt, hvad han kunne oplyse, og han sluttede :«Så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord«.

Dagen for næste tingsmøde var d. 17. august.

Maren fastholdt sin forklaring, skønt hun som vidne kun havde Gud i himlen og sine små børn! Men hun havde medbragt en anden kvinde. Det var Jens Trues kone fra Viby, Kirsten Jensdatter, som også havde en anklage mod Michel Nielsen:

Hun havde været en tur i Århus sidste år, hen ved Michelsdags-tider. Da hun ved aftenstid begav sig på hjemvejen og gik op ad Brobjerg (nuværende Frederiksgade), holdt Michel Nielsen med sin vogn uden for Mogens Skoflikker.

Han tilbød, at hun kunne køre med, da de jo skulle ud ad samme vej, hvilket hun blev meget taknemmelig for. Glæden varede imidlertid kun kort, for næppe var de kommet ud forbi Brobjerg port, før han begyndte sit ordgyderi med usømmelig tale. Han forlangte at ligge hos hende, til hvilket hun spurgte, om han var galen - hun, som var en gammel kone, og hun vidste jo, at han havde en smuk kone derhjemme. Det anfægtede ikke Michel, han vedblev med sine tilnærmelser og bandede og svor på, at han nok skulle få sin vilje med hende.

Da de kom til hulvejen ved Stilling Dams bro, der dannede skel mellem Århus og Viby marker, kørte han til hendes store skræk op på en brink, og væltede med vilje vognen, hvorved han fik fat i hendes ben.

Hun råbte op og lovede ham alskens ulykker, hvis han ikke slap hende. Til sidst undslap hun ham og søgte tilflugt bag en stor sten på den anden side af bækken. Således slap hun fra ham. Michel opgav sit forehavende, og fra sit skjulested kunne hun se og høre, hvordan han larmede rundt om sin vogn, som han til sidst fik rejst op og kørte så hjemad uden Kirsten Jensdatter.

Birkedommeren spurgte så, om hun havde beviser i retning af vidner om sin påstand. Dertil svarede hun meget rigtigt, at hvis der havde været nogen vidner, havde hun jo ikke behøvet at råbe og flygte for ham. Nu blev hun spurgt, om hun havde fortalt det til nogen, da hun kom hjem. Jo, naturligvis havde hun da fortalt sin mand om det, og senere havde hun også fortalt det til andre i byen. Om hun var sikker på, det ikke havde været hans spøg? Dette tilbageviste hun, og han var da heller ikke beskænket, ellers ville han ikke have kunnet rejse sin vogn op igen. Hun blev nu spurgt, om hun kendte ham? Jo, det gjorde hun. Hun vidste godt, at han var gift med Peder Jørgensens enke i Kunnerup. Åbenbart har hun ikke i forvejen kendt noget til hans tilbøjeligheder. Ellers var hun vel næppe kørt med ham!

Sagen blev herefter yderligere udsat i 3 uger.

Næste tingsmøde blev så den 7. september.

I mellemtiden havde Peder Thomsen fremskaffet yderligere et par vidner mod Michel, nemlig Niels Kolds kone Trine Mogensdatter fra Ormslev og Anne Johan Tobiasdatter. Sidstnævnte fortalte, at Michel, allerede før han havde antastet Maren Andersdatter, havde været hos hende og forlangt at ligge hos hende, endda hun havde sine børn hos sig. Dem

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

beordrede han ud af stuen, men hun forbød dem at gå. Da han altså heller ikke her havde heldet med sig, gik han sin vej.

Så fremstod Trine Mogensdatter. Også hos hende havde Michel forsøgt sig, forøvrigt samme nat, som han havde været hos Maren Andersdatter. Hun havde imidlertid nægtet at lukke op for ham, men han gav ikke så let op. Han gik ind i hendes tørvehus og talte til hende gennem væggen. Da det blev dag, så hun ham stå ved naboens dør, hvor han heller ikke blev lukket ind. Lidt senere kom Maren Andersdatter ind til hende og fortalte hende om Michels uhøviske optræden.

Man udsatte så sagen i yderligere 14 dage, men hvorom alting er, så beretter tingbogen ikke mere om sagen, hvad årsagen så kan være.

Man kan forsøge at gætte. Måske var grunden, at han var fæstebonde, mens hans udsete ofre var indsidderkoner, og sådanne blev jo ikke regnet for så meget. Underligt var det jo også, at han gang på gang forsøgte sig, og aldrig med andre gårdmænds koner! Måske af samme grund. Det har vel også været grunden til, at han turde lade det komme an på en retssag, for helt rent mel i posen havde han jo nok ikke! Hans forsøg virker ikke særlig gennemtænkte, og tyder heller ikke på ret stor kløgt, men han har været i besiddelse af en ualmindelig frækhed og en tyrkertro på sin egen uimodståelighed. Én ting opnåede han: at blive udødeliggjort i tingbogen, og nu også her!

Det blev ikke sidste gang, han kom for birketinget, men der skulle dog gå 15 år, og nu var årsagen en anden!

Michel Nielsen havde en nabo ved navn Niels Mogensen. Han var den 7. august 1761 kl.9 om formiddagen sammen med sin fjortenårige søn Jens kørt ned i mosen efter et læs tørv. Da de kom tilbage til byen, holdt Michel Nielsen og hans steddatter Johanne Pedersdatter også med et læs tørv, som de havde været nede efter samtidig, men uden at der var mælet et ord mellem dem. Da Niels Mogensen kom til tofthjørnet hos deres fælles nabo Jens Nielsen i »Bolet« i Over Kolt, standsede Michel dem og spurgte, hvorfor han havde understået sig i at køre over enden af hans rugagre med noget hø? Dette nægtede Niels Mogensen at have gjort. Det kom så til et skænderi mellem dem, hvor hver påstod sit.

Til sidst prøvede Niels Mogensen at køre fra dem, men så kom Johanne. Med bagsiden af den økse, hun gik med, slog hun en af hans bæster for panden og gik derefter hen til Niels Mogensen og spurgte, om han ville have samme omgang. Han blev forskrækket og værgede for sig med sit svøbeskaft. Hun overfaldt ham med øksen, med hvilken han fik flere slag over den ene arm. Nu kom også Michel Nielsen til med sin tøjrekølle, med hvilken han gav den anden en hårdt slag i hovedet, så han faldt om. Begge blev ved at slå løs på ham, og da det endelig lykkedes ham at rejse sig igen, greb Johanne fat i hans hår, som hun »bandt under hans Quærke«, så hans halsben knagede. Niels Mogensens søn løb råbende efter hjælp hos Jens Nielsen, som sammen med sin kone Maren Laursdatter kom ud og fik dem skilt fra hinanden.

Da det kom Conferentsråd Charisius for øre, sendte han bud efter en »feltskærer og chirurg« fra Århus, som skulle syne og forbinde ham. Han var så hårdt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

medtaget, at han måtte holde sengen i flere dage derefter. Niels Mogensen havde sikret sig vidner, idet han sendte bud efter et par bønder fra Neder og Over Kolt.

Det kom for birketinget, og d. 10. august blev de implicerede parter indstævnede til at møde til tingsmøde d. 15. september. Forstander Schou fra Århus hospital mødte for sin bonde Michel Nielsen og hans steddatter Johanne. For Niels Mogensen mødte Mons. Chr. Bache, fuldmægtig på Konstantinsborg, som stedfortræder for Conferentsråden.

Forstanderen foreslog, at man skulle ordne det i mindelighed, men det kunne Bache ikke tage stilling til alene, da han var stedfortræder. Han mente i hvert fald, at Michel burde betale sagsomkostningerne på 3 rigsdaler.
Michel Nielsen og Johanne var ikke mødt op. Det var derimod hans kone Maren Olufsdatter, og hun protesterede vildt og inderligt mod, at de skulle betale.

Der blev så fremlagt en erklæring fra feltskærer Berner fra Århus, efter at han havde foretaget syn på patienten: Pt. var meget ilde tilredt. Han havde i venstre side af hovedet en hævelse på størrelse med et hønseæg, og huden var løsnet fra kraniet på et rigsdalerstort område. Desuden var der på venstre skulderblad en blodunderløben hævelse så stor som en knytnæve, og på kroppen var der utallige blå mærker efter slagene.

Der blev nu vidnet af naboerne Jens Nielsen og Maren Laursdatter i »Bolet«. De var jo blevet hidkaldt af Niels Mogensens søn Jens, og da de var kommet derud, havde de set, at Michel Nielsen gik fra Niels Mogensen og hen til sin vogn med tøjrekøllen. Niels Mogensen lå næsegrus på jorden, og Johanne Pedersdatter havde lagt sig over ham. Hun havde slået løs på ham med knytnæver. Jens Nielsen havde fjernet hende, så Niels Mogensen kunne komme op at stå. Blodet løb fra dem begge to.

Sagen sluttede d. 11. oktober med at de »i ald kiærlighed bleve forenede«. Man synes ellers det var småt med den vare! Desuden skulle alt være u-talt og u-skrevet, og hvis nogen af parterne herefter forulempede hinanden, skulle der bødes med en mulkt på 10 rd. til Kolt Ormslev sognes fattige. Michel Nielsen skulle betale 2 slettedaler, det halve til påske og resten til Sct. Hansdag førstkommende. (1 rigsdaler= 6 mark og 1 slettedaler= 4 mark). Man må jo så formode, at de derefter har holdt fred, men de er jo næppe blevet perlevenner efter den omgang.

Kilde:
Marselisborg birketing, protokol nr. 10, fol. 436b, nr. 11, fol. 469a.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Litteratur om Østjylland - siden sidst

af Lars Otto Kristensen

Man savner næsten altid bøger om "vor egen tid", når man skal læse byhistorie, så det er en glimrende idé at lade *Århus. Byens Historie, udgivet af Århus Byhistoriske Udvalg*, redigeret af *Ib Gejl* begynde med bind 4, der omfatter årene 1945 - 1995. Bogen skal markere 25 året for kommunalreformen, der hentede de skatteydere tilbage, der havde ekspatrieret sig til forstæderne! "Byens rum", "byens mennesker", "byens liv" og "byens styre" er fire hovedafsnit, der er veldokumenterede, fyldt med konkrete oplysninger og et righoldigt billedmateriale. Hvad skulle man gøre uden Byhistorisk Udvalg? Ikke mindst takket være udvalget er Århus historie op til 2. verdenskrig vist bedre beskrevet end nogen anden bys. Det siges i forordet at det naturligvis ikke har været muligt inden for rammerne at behandle alle aspekter af byens væsen, og at væsentlige sider vil blive behandlet i andre bind. Man tør håbe, at det gælder emnet Århus som garnisonsby, endnu langt op i 1960'erne en af landets betydeligste. Indtil da gør P. E. Niemanns "Feltartilleriet i Århus" fra 1981 glimrende fyldest. En sammenligning mellem Aalborg og Århus på dette felt kunne være morsom, og sikkert bidrage til belysning i det små af personlighedernes afgørende indflydelse på historien, for hvem tør bestride, at det personlige forhold mellem borgmestre og garnisonskommandanter har været stærkt bestemmende for den forskellige udvikling på dette felt i de to byer?

Kirkerne i Århus og Omegn af Inger Hørup, illustreret med akvareller af *Jens Hougaard Nielsen* er nummer fire i rækken af kirkeguider i Århus Amt. Bogen oplyser om åbningstider for 85 kirker og om hvor man kan finde nøglen. Der er et specielt afsnit om løverne, som forekommer i 30 af kirkerne, i de fleste tilfælde i forbindelse med døbefontene. Kun en enkelt af fontene er gengivet, men meningen er naturligvis også at man skal besøge kirkerne.

Et af de mere pudsige indslag i byens kulturhistorie var Harmoniorkestret Kærne, der blev roden til Østjysk Musikforsyning. Den, der har hørt dem spille "Gorm den gamles Honnørmarch", sandede orkestrets motto "Vor styrke er vor force", som også er titlen på en bog af *Bjørn Christensen* (Wisby & Wilkens, 1995). Bogen er skrevet som en novelle i samme fandenivoldske stil som Kærnes musik.

Kærne var en aflægger af den militærmusik, hvis Århus-historie stadig ikke er skrevet. En anden i ordets bedste forstand folkelig musikform er jazzen, der dukke-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de op i dansk musikliv med udgangen af 1. verdenskrig. Den første jazzforening i Århus blev stiftet i 1934. "Jazzselskabet i Århus" præsenterer: *Jazzens historie i Århus,* redigeret af *Carsten Ljungkvist,* (Husets Forlag, 1995), fører os gennem de restauranter og jazzklubber, der gav plads, da der endnu var levende musik til dansen, og da musikkonservesmaskinerne endnu ikke var så perfekte, at lokale kræfter på forhånd måtte opgive at konkurrere. De 149 sider med mange billeder er det nærmeste, man kan komme til en oversigt over jazzens anarkistiske miljø i byen. Århus Universitetsforlag fortsætter serien med billeder fra forstæderne, denne gang med *Billeder af Vejlbys historie* af *Steen Busck* (1995). Bogen er ligesom forgængeren om Viby bygget op omkring et stort antal billeder fra de sidste 100 år.

Apoteker, herregårde og katedralskoler er vore ældste levende arbejdspladser. Ligesom uradelsslægter er de der bare pludselig. Biskop Peder Vagnsen, domkirkens grundlægger, overdrager ved gavebrev af 9. februar 1195 samtlige bøger i sit eje "til den salige Sct.Clemens til gavn for dem, der i fremtiden skal arbejde som tjenere i hans kirke", - man kan tolke det som et vidnesbyrd om at skolen eksisterede, i så fald det hidtil ældste, og man skal aldrig forsømme nogen lejlighed til at holde et godt jubilæum! Til den anledning udkom *...imellem kirken og vandet. Aarhus Katedralskole 1195 - 1995,* redigeret af lektor *Finn Stein Larsen.* Med talrige bidrag af nuværende og især gamle elever og andre gode kræfter "tilstræbt det mangfoldige, både med hensyn til indhold, synsvinkel og stil".

Århus Skolevæsen havde vel ikke jubilæum, men brugte 25 året for kommunalreformen til at udsende *To epoker med Thorkild. Århus Skolevæsen 1970-1990* (Århus Skolevæsen 1995). Thorkild og Thorkild er naturligvis Simonsen, der ikke behøver nærmere præsentation, og Ibsen, der var skolerådmænd 1970 - 1982 hhv. 1982-1990 og kun har det tilfælles, at de ikke er født i Århus! Bogen er samtidig en gennemgang af de år, hvor reformer og eksperimenter kom i et tempo, så "ændringsparathed" blev overflødig, man kunne ikke nå det alligevel. De sidste 40 sider er tabeller og oversigter, "facts". *Kongsvang - et dejligt sted at bo* og *Sådan husker vi Århus 1915-60* er begge udgivet af HB Grafisk i Hasselager i 1994 og fortsætter en serie, der begyndte med hæfterne om Fredensvang (1992) og Frederiksbjerg (1993). Igen to redelige små bøger fra dengang byens kvarterer havde eget liv, med spændende illustrationer.

Rektor *Poul Verner Christiansen* har stået i spidsen for den gruppe, der har lavet årets herregårdsbog *Ristrup, en østjysk herregård* (Østjysk Hjemstavnsforening, 1995). Ros af egen indsats er ikke klædelig, men det går nok an her i Østjysk Hjemstavn at lade en, der ikke har haft nogetsomhelst med bogens tilblivelse at gøre, skrive, at det er en smuk bog, der ikke på nogen måde står tilbage for de bøger om Fussingø, Rosenholm og Gl. Estrup udgivet af Randers Amts Historiske Samfund, der har været omtalt i tidligere årgange. Ristrup er ingen stor herregård, men den har ikke mindst i 1700-tallet været beboet af betydelige personligheder, hvis liv illustrerer den igrunden beskedne ramme på en jævn jysk herregård. Det er meget sjældent, der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udkommer en herregårdsbog, hvor næsten alt stoffet er nyt!

Anna Nannestad (1862-1937), datter af godsforvalter Carl Christian Nannestad, efterlod et manuskript *Nogle Optegnelser om Det gamle Hjem paa Fussingø, Maj 1857 - Nov. 1906,* som er udgivet af Fussingø-Gruppen (1995). Det er stort og småt fra dagligdagen. Grevens boede på Sierhagen i Holsten og kom kun sjældent til Fussingø, hvor godsforvalteren havde en selv i datiden usædvanligt selvstændig stilling som administrerende direktør for en af egnens store erhvervsvirksomheder, med vor en for vor tid beskeden levefod, hvor en tur til Århus var en sjældenhed og en rejse til Sjælland en begivenhed. Erindringerne er naturligvis helt personlige i det "frøperspektiv" vi med nutidens bagklogskab er tilbøjelige til at rynke på næsen ad. Det er lidt synd at omskrive til nutidssprog, også når man gør det "nænsomt", - "moder" og "fader" ser helt forkerte ud med små begyndelsesbogstaver.

En østjysk landsbys rødder II. Fra landsby til soveby. Gedings nyere historie, udgivet af Tilst-Kasted-Geding Lokalhistoriske Forening (1996) ved *Poul Verner Christiansen* som penneфører. Det er beretningen om landsbyen, hvis selvstændige liv ophørte, da de moderne trafikmidler gjorde beboerne mobile, gårdmændene mistede positionen som rygraden i landets økonomi, og slutstenen lagdes, da skolen og læreren forsvandt i 1955. Men som dog ikke er mere soveby end at et lokalt forfatterkollektiv, en 10-12 mennesker siden 1989 uafbrudt har arbejdet med landsbyens historie.

For godt 150 år siden fandt en rege-

Årets herregårdsbog handler om Ristrup ved Sabro. Hovedbygningen står i det store og hele stadig sådan, som Tøger Reenberg skabte den for knap 300 år siden. (Foto: Tina Leth Jakobsen, 1995).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ringskommission ud af at hullet mellem Århus og Viborg var for stort og besluttede at anlægge en by sådan ca. midt imellem. Med Michael Drewsen fik byen en papirfabrik, en matador, og købstadsrettigheder i 1846. *Silkeborg 1846-1996. Historie-Natur-Kultur,* udgivet af Silkeborg Kommune (Silkeborg Biblioteks Forlag, 1996), har afsnit om by og arkitektur, kirke og folk, skoler og kulturliv, skove og søer, Silkeborg som kurby samt idræt og fritid. Der er over 600 illustrationer. Afsnittene er skrevet af lokale folk fra Silkeborgs kirke- , kultur-, idræts-, forsknings- og erhvervsliv, så vi kommer med byens borgere døgnet, ugen og året rundt.

Hammels historie må nødvendigvis være stærkt præget af landets største grevskab, Frijsenborg, egnens altdominerende erhvervsvirksomhed. *Arne Gammelgaard,* der allerede har skrevet fem bøger om egnens historie, har iflg. Århus Stiftstidende d. 26. nov. 1996 tænkt sig at *Adel og Almue* (Forlaget AKKA, 1995) skal være den sidste. Den behandler perioden 1500-1815, da grev Jens Christian Frijs tiltrådte grevskabet. Det meste af bogen handler naturligt om godsets og hovedgårdenes mange beboere. Vi er tilbøjelige til at tro, at sædeligheden på landet i gamle dage var langt højere end i nutiden, vi har jo lært at "Christian den Fjerde var en meget sædelig mand, hvad angik alle andre end ham selv", men Arne Gammelgaard skriver om de mange uægte børn i de lavere klasser, og om skandalen, da der blev født et sort barn i 1781. Faderen kunne kun være Jyllands eneste neger, "Mohren på Frijsenborg", en negerslave fra de dansk-vestindiske øer (der var nu et par stykker til hos brigader Halling på Dronninglund, men heller ikke de kom vidt omkring, da de først var landet i Danmark) .

I 1995 faldt 25-årsdagen for kommunalreformen også i Hammel. Det er igen *Arne Gammelgaard,* der har skrevet *Hammel Kommune 25 år* (AKKA, 1995). Bogen kunne have heddet "Fra sogneråd til byråd" og føjer sig i udstyr smukt i rækken af forfatterns øvrige hammelbøger. En tribut til den moderne tid er sikkert afsnittet "kvinder i kommunalpolitik". Og så langt skal man op i tiden inden Hammel kan beskrives uden at man behøver at nævne Frijsenborg.
Tiderne skifter!

Landets politiske historie vil i alt væsentligt blive de ledende lags historie. Den politiske magt forbliver indtil systemskiftet i 1901 i hænderne på godsejerne, selvom gårdmændene i det 19. århundredes sidste del overtog føringen i landbruget. Da Socialdemokratiet blev grundlagt i 1871 flyttedes de faglærte arbejderes stemmer fra Højre til Socialdemokratiet, arbejdere følte ikke at de havde meget til fælles med "nærige venstrebønder", som det faste udtryk i hvert i Vendsyssel er! Formanden for Fællesledelsen i Midtdjurs, *Benny Thomsen*, Ryomgaard, har ved Socialdemokratiets 125 års jubilæum (1996) udsendt bogen *Socialdemokrater og andet godtfolk* i samarbejde med forlaget Freka i Ryomgaard. Den første socialdemokratiske forening på Djursland blev grundlagt i Kolind i 1904. Datidens sparsommelighed understreges af, at da sognerådet i Maria Magdalene i 1916 bevilgede installation af elektrisk lys i skolerne, blev det af alle partier i rådet udtrykkeligt understreget, at lærerne selv måtte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sørge for pærer til lamperne!

Besættelsen lå i 1995 50 år tilbage, og gav anledning til endnu et par bøger. Sognepræst *Henning Hall* (f. 1929), nu Randers, har udsendt *Regnbuebroen* om sine barndomserindringer fra opvæksten i tredivernes og krigsårenes Århus (igen: Århus Byhistoriske Udvalg). *De gjorde modstand,* redigeret af *Gitte Goreski og Anna-Maria Dyrholm* (Ørum Djurs: Mosebrugsprojektet i Stevnad, 1995), er 11 interviews om modstandsbevægelsens arbejde og om ophold i Frøslevlejren 1940-1945. Fra Ebeltoft Museums Forlag kom *Hilsen til Lucas, Helmer og Abel. Glimt fra besættelsestiden på Mols og Ebeltoftegnen, af Knud Chr. Jensen, Finn Rasch Pedersen og Jakob Vedsted.* Den begynder med Görings besøg i Ebeltoft Vig i 1938, hvad indbragte ham Storkorset af Dannebrog med bryststjernen i diamanter. "Fred i vor tid", sagde Chamberlain samme år, - vi var ikke alene om naiviteten! Den 9. april spillede Ebeltoft Bio profetisk "Sejr over Mørket". Man sang alsang, man frøs, Ebeltoft-Trustrup banen kørte på gasgenerator. Tirstrup Flyveplads blev anlagt. En modstandsbevægelse groede frem, opgøret efter 5. maj foregik mere civiliseret end de fleste steder og Fuglsølejren husede i rækkefølge tyske soldater, russere i tysk tjeneste, russiske krigsfanger og tyske flygtninge. *Århus befriet* er en tilsvarende lille bog fra Århus Byhistoriske Udvalg, redigeret af *Ib Gejl.* Den handler om besættelsens sidste måneder, befrielsesdagene, modstandsbevægelsen, byvagt og bystyre og sommeren derefter.

Vi kan glæde os over at iflg. Tourist Århus er antallet af overnatninger på århusianske hoteller steget med 10% om året de sidste 3 år, og fremgangen tegner til at holde i 1996. Andelen af udlændinge har fulgt den generelle stigning.I de øvrige større byer er tallene faldende eller stagnerende. Æren tilfalder her i lige grad "verdens mindste storby" og dens opland. Der er natur og historie at vise frem i Østjylland.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Årsberetninger

Nørhald Egnsarkiv

Af Peter Østergård

Nørhald Egnsarkivs 25 års jubilæum i 1995 resulterede i, at arkivet for alvor blev indraget i et kulturelt fremstød, som kommunens kulturudvalg lagde "kølen" til en forårsweekend i Ommersysselhallen, hvor mere end 100 forskellige lokale foreninger præsenterede sig med hver sin udstilling og med aktivitetseksempler gav de 5000 besøgende et overraskende indtryk af den alsidige og entusiastiske indsats i egnens kulturelle liv for alle aldersklasser. Det overordnede formål og sigte med nævnte kulturfremstød var: gennem fællesskabsfølelsen at styrke forståelse af det fælles ansvar for landsbylivet og det nære samfund. (Måske helt enkelt og primitivt udtrykt - skåret ud i pap - : "Hvordan bevarer vi forsamlingshuset og købmandsbutikken her?").

Denne succes blev i vinterhalvåret fulgt op af arbejdsgrupper i henholdsvis de nordlige og sydlige sogne i kommunen - nærmere betegnet Råby og Mellerup. Det gennemgående kodeord og grundtema var: "Landsbyens og egnens historie".

I Råby-gruppen udmøntedes arbejdsresultatet i en egnshistorisk beskrivelse ved Jens Kr. Kristensen, Råby. En bog, der skildrer samtlige ejendomme og husstande og erhvervsudviklingen i flere generationer, og således vil være en nyttig håndbog for lokalhistorisk interesserede.

Mellerup-gruppens arbejde resulterede i et storstilet billedarrangement i Mellerup Forsamlingshus, hvor egnshistorien gennem dias, smalfilm og video oplevedes, næsten som levendegjort, for en stor forsamling. Ved denne vellykkede aften introduceredes også "Mellerupbogen", en samling egnshistoriske artikler, der siden har været meget efterspurgt.

Også på læsesalen mærker vi her, som velsagtens på alle andre arkiver, en stigende interesse for egnshistorien eller historie i det hele taget. Ikke mindst de unge og skoleeleverne er optaget af hjemstavnshistorien.

Naturligvis har tiden og røret omkring indvandrerproblematikken også sin virkning, men: kultur og kulturlivet hviler på og næres af hjemstavnens historie og tradition.

I efteråret 96 er lignende initiativer iværksat i Østrup og Albæk og Hald. Sidstnævnte sted startes i oktober et omfattende kulturugeprojekt omkring forsamlingshuset under temaet: Århus Amt i farver, tid og rum.

Jo, et lokalhistorisk arkiv er en faktor i kulturlivet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Silkeborg Museum

Af Keld Dalsgaard Larsen

Silkeborg Museum havde i efteråret 1995 tre særudstillinger. Tegneren og forfatteren Jørn Bie stod for udstillingen "Den lange tælling" om tekstiler og andre genstande fra Guatemala. Museets konservator, Lise Ræder Knudsen, havde kontakt til Letland, og i samarbejde med Letlands Nationalmuseum og Det arkæologiske Institut i Riga og med støtte fra Demokratifonden lykkedes det museet at skabe en stor flot udstilling med titlen "Lettiske smykker og tekstiler gennem 1000 år".

Udstillingen er senere sat op på Kol-

Arkæologerne fra Silkeborg Museum i gang med undersøgelse af pæleanlæg i Thorsø syd for Silkeborg. (Foto: Silkeborg Museum).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dinghus, i Haderslev og på Bornholm. Endelig havde museet i skolernes efterårsferie 1995 i anledning af det europæiske naturbeskyttelsesår en særudstilling med titlen "Silkeborg som skovegn".

Silkeborg by fejrer i 1996 150-års jubilæum, og det har selvfølgelig lagt beslag på en del af museets aktiviteter. Museumsinspektør Keld Dalsgaard Larsen har været med i redaktionen af den store jubilæumsbog "Silkeborg 1846-1996. Historie - Natur - Kultur", og har skrevet byhistorien i værket. Museet åbnede på byens "fødselsdag" den 7. januar 1996 en stor jubilæumsudstilling med titlen "Vort Silkeborg gennem 150 år". Museets årsskrift var i samme anledning et udvidet katalog til jubilæumsudstillingen.

Silkeborg Museum måtte undlade den traditionelle markering i julemåneden. Til gengæld udsendtes hæftet "Julen. Tradition og forandring", som beretter om julen og dens traditioner i det midtjyske.

Arkæologerne har foretaget en række udgravninger. Blandt andet på Tvilumgaards marker, hvor man stødte på en bebyggelse formodentlig fra vikingetiden. Her fandt man klinknagler, der først og fremmest blev brugt til skibsbygning. Fundet antyder, at man kan have repareret eller bygget vikingeskibe på stedet, og at Gudenåen har været sejlbar for vikingerne. Dette er ganske nyt! Nær bebyggelsen fremkom også en lille gravplads fra vikingetiden.

Ligeledes på Tvilumgårds mark udgravede arkæologerne to overpløjede gravhøje og spor efter en stor bebyggelse fra bronzealderen i efteråret 1995. I foråret 1996 har arkæologerne ved Voel udgravet to overpløjede gravhøje fra bronzealderen. Den ene var en langhøj, som var 26 meter lang og 11 meter bred med sten på ca. en halv meter rejst tæt hele vejen rundt i omkredsen. Graven var desværre ødelagt, men arkæologerne fandt dog en spids på ca. 11 cm fra et bronzesværd.

Silkeborg Museum har i årets løb undersøgt et meget spændende fund i Thorsø ved Virklund syd for Silkeborg, hvor man formodentlig har fundet et stolpebygget forsvarsanlæg fra middelalderen.

Silkeborg Museum erhvervede i juni 1996 et sjældent flot bronzealdersværd. Sværdet er angiveligt fundet i Silkeborg eller ved Silkeborg i 1865 og har siden været i privat eje. Museet var i stand til at købe sværdet på auktion på grund af en rundhåndet donation fra Odd Fellowlogen i Silkeborg.

Silkeborg Museum åbner den 2. august 1996 en stor international særudstilling med titlen "Ansigt til ansigt med din fortid".

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gl. Estrup
Dansk Landbrugsmuseum
Af Jens Aage Søndergaard

1995 har været et travlt år på Dansk Landbrugsmuseum. Årets særudstilling hed "Hvor blev mejeriet af?" Udstillingen omhandlede den danske mejerihistorie. Men der var sat særligt fokus på de mange mejeribygninger, som har været over hele Danmark. De bliver i dag brugt til mange andre ting, men kan stadig kendes på skorstenen og mælkeperronen. Sommer og efterår er der tradition på Dansk Landbrugsmuseum for udendørsarrangementer, således har det også været i 1995. Der har været Børnedyrskue, Fåredag, Hoppekåring og Tærske/Pløjedag. Disse arrangementer har været afholdt i samarbejde med lokale kræfter og laug tilknyttet museet.

Dansk Landbrugsmuseums længe ventede udvidelse blev påbegyndt i 1995, der bygges et 4000 kvm besøgsmagasin, som skal tages i brug i 1996. Vi venter os meget af det nye magasin, som vil give mulighed for, for første gang i mange år, at have hele museets samling under eget tag. Kulturministeriet har givet 20 mill. kroner til byggeriet. Den nye bygning kommer til at ligne Gl. Estrups store agerumslade, så byggestilen på stedet fastholdes.

Randers Kunstskole har udstillet elevarbejder, og der har været en udstilling af lokale kunsthåndværkere.

Der har i november været afholdt klassiske koncerter i museets café.

Den første weekend i december var der stort julemarked, der kom ca. 6000 mennesker. Det var fjerde gang, at der blev afholdt julemarked, og det er nu ved at finde sin faste form.

Der er i årets løb indgået ca. 1000 nye genstande til Dansk Landbrugsmuseum, og museet har nu for alvor taget fat på tiden efter 1950 med de mange traktorredskaber og selvkørende maskiner.

Gammel Estrup
Jyllands Herregårdsmuseum
Af Vibeke Nielsen

I 1995 var det en almindelig tendens, ikke kun på de fleste museer, men også på mange andre former for attraktioner, at besøgstallet var dalende i forhold til de nærmest foregående år. Vejret har nok spillet en afgørende rolle, men måske også, at vi er ved at blive for mange! Foreløbig tegner 1996 - med sit kolde vejr - dog til at blive bedre.

På Herregårdsmuseet er restaureringen af de flamske gobeliner i Riddersalen fortsat. Vi er halvvejs nu. Der er otte, og man er i gang med den femte på konserveringsværkstedet. Der dukker stadig overraskelser op, når væggen bag en fraværende gobelin repareres, døre, vi ikke kendte til, nicher ind i væggen m.m.
De fleste tiltag har imidlertid drejet sig om selve bygningen, hvor der er foretaget en del renovering af murværk og vinduer. Nu senest er der ved at blive lagt blytag på de to flade tårne mod vest. Det var der tidligere, men i en længere årrække har det været erstattet af tagpap. Til disse store projekter har museet fået støtte fra Skov- og Naturstyrelsen og fra flere pri-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vate fonde. Alligevel har vi selv måttet klare så stor en del af udgifterne, at økonomien efter nogle gode år igen er meget anstrengt.

En enkelt ny ting er kommet til, en forgyldt rokokostol med marmorplade, som tidligere har hørt til på Gammel Estrup. Den måtte i hænderne på fire auktionshuse og tre antikvitetshandlere, før det lykkedes at få den hjem. Hammerslagsprisen blev 50.000, og de fordeler sig formentlig med 30.000 for konsollen og 20.000 for stamhussedlen, der giver den sikre proveniens! Nu savner vi til gengæld de to kendte portrætter af overstaldmester Jørgen Scheel og Charlotte Louise v. Plessen, malet af Jens Juel i 1781. Det er nu ganske midlertidigt, at de er borte. De indgår i Frederiksborgs Juel-udstilling, og vi bør vel selv være de første til at erkende, at en Juel-udstilling ikke er helt rigtig uden dem.

Det har vist sig svært at finde et komfur, der kan passe til det gamle køkken. Vi har fået mange tilbudt, men de har alle været for små, så vi venter stadig på, at det rigtige skal vise sig.

I haven er flere busketter nu ryddet og tilplantet, så de sammen med parterrehaven udgør et temmelig stort område, som er værd at se på, selvom der stadig er lang vej til en helt renoveret have. Der vil komme til at se lidt tomt ud, når de store elmetræer bliver fældet, men de er alle angrebet af elmesyge, så det bliver nødvendigt inden længe.

Der er fortsat hver sommer en koncert med Randers Byorkester og en eller to med et amatørorkester i Riddersalen. Kapellet anvendes til to aftengudstjenester hver sommer og har desuden inden for det sidste år dannet rammen om en barnedåb.

Det allerseneste, der er sket på Gammel Estrup, er starten på et fælles billetsalg for de to museer. Da det kun er et par uger gammelt, er det for tidligt at vurdere virkningen af det.

Forhistorisk Museum Moesgård

Af Jens Jeppesen

I 1995 var der to særudstillinger på Moesgård. I perioden 4. marts til 28. maj kunne man opleve udstillingen "På rejse i Sibirien". Den omhandlede tre danske ekspeditioners møde med Nordøstsibiriens jægere og nomader.

I september var det 25 år siden Forhistorisk Museum flyttede ud på herregården Moesgård. Det blev fejret med den store særudstilling "Bag Moesgårds Maske". Den var bygget op over fire temaer: indsamling, bevaring, forskning og formidling. Ideen med udstillingen var at vise de arbejdsområder, man beskæftiger sig med på museet, og der blev i høj grad lagt vægt på de aktiviteter, der til daglig ikke er synlige for publikum. Udstillingen, der blev åbnet af Hendes Majestæt Dronning Margrethe, varede fra 2. september til 31. oktober.

På grund af omfattende anlægsarbejder i centrum af Århus foretog museet flere udgravninger herinde. I forbindelse med gaderenovering blev der i området Immervad/Lilletorv lavet en større undersøgelse. Det blev derved påvist, at her indtil 1200-årene har været en sump.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Omkring midten af 1200-årene er der foretaget en opfyldning og Lilletorv er blevet anlagt med en brolægning.
Fjernvarmearbejde i Skolegade og Skolegyde gav anledning til en undersøgelse i dette område. Herved blev der påvist levn af en middelalderlig kirkegårdsmur omkring Domkirken. Desuden fandtes bygningslevn, der i tid strakte sig fra middelalder til renaissance.

Ved Edslev blev der udgravet bopladslevn fra tidlig bondestenalder, ca. 3500 f. Kr. Der fremkom her et betydeligt materiale af flintredskaber og smukt dekorerede potteskår. Bopladsfund fra den periode af oldtiden er yderst sjældne i Århus-området, og fundet fra Edslev giver derfor et vigtigt bidrag til vort kendskab til den tidlige bondestenalder i Østjylland.

I forbindelse med Moesgårds forskningsprojekt omkring den store stenalderboplads ved Sarup på Sydvestfyn har man i løbet af de senere år systematisk gennemsøgt et 12 km² stort område. Ved dette arbejde har man på nuværende tidspunkt registreret 119 sløjfede stendysser i omegnen af Sarup. Før denne undersøgelse havde man kun kendskab til et par stykker. I 1955 blev resterne af to langdysser udgravet.

I Jordan fortsatte museet sammen med Carsten Niebuhr Instituttet i København projektet med registrering af fortidsminder omkring Nebobjerget. Herved er der fundet spor af menneskelig aktivitet, der i tid spænder lige fra Neanderthalmandens mere end 100.000 år gamle flintredskaber til tyrkiske bygninger og grave fra forrige århundrede.

Jysk Arkæologisk Selskab, der har til huse på Moesgård, udsendte i 1995 tre publikationer: "Trabjerg - en vestjysk landsby fra vikingetiden", "Historien om det store sølvfund" og "The Island of Umm An-Nar". Sidstnævnte bog indgår i Carlsbergfondets Golfprojekt på Moesgård. Det omfatter bearbejdning og publikation af det store fundmateriale fra de arkæologiske ekspeditioner til Den persiske Golf i 1950´erne og -60´erne. Et andet resultat af dette projekt var, at arkæologen Flemming Højlund i november forsvarede en doktordisputats om keramikudviklingen på Bahrein.

Rosenholm Slot

Af Lars Otto Kristensen

Rosenholm Slots vogter gennem mere end et halvt århundrede, lensbaronesse Carin Rosenkrantz f. Ljunglöf, døde den 23. april 1996, 89 1/2 år gammel. Egnen mistede sin "svensktalende kernedansker", som Århus Stiftstidende skrev.
Carin Rosenkrantz vidste, at på fremtiden kunne ingen være sikker, og bestræbte sig på at efterlade hvad der var hende betroet, så hun kunne være bekendt at forlade det. Der er de senere år foretaget meget betydelige restaurerings- og vedligeholdelsesarbejder med fondes uundværlige hjælp, men mest for egen regning. I 1995 blev de to gavle på østfløjen restaureret, og nogle af slottets 13 skorstene er blevet gået efter.

Under ledelse af Christian Rosenkrantz, der bor med sin familie i Kassel i Tyskland, forestår et meget betydeligt og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kompliceret arbejde, inden Rosenholm Slot under en eller anden form kan sikres varigt som minde- og samlingssted for den gamle danske adels talrigeste og betydeligste slægt, der også i vor tid har talt betydelige skikkelser.

Trods den varme sommer - smukt vejr er ikke godt for slotsturismen! - lykkedes det i 1995 at komme op på 15.000 besøgende, 5000 flere end året før. Alt tyder på at fremgangen kan fastholdes i 1996. Turisterne har bidraget væsentligt til slottets bevarelse. Carin Rosenkrantz talte nødig om penge, det blev højest til et "det er dyrt, men dejligt" efterfulgt af "jeg kan godt sige at det er smukt, for det er ikke mig, der har bygget det".

Når turisterne havde ydet deres bidrag, var underskuddet hvert år på mere end 300.000, at betale af egen lomme. Det har Carin Rosenkrantz fortjent, at vi ved.

Den 20. juli 1995 blev Rosenholm-rosen døbt i den rosenhave i den nordlige del af parken, som Fonden for Træ og Miljø skænkede slottet i 1994.

En meget stor succes var mindeudstillingen for maleren Arild Rosenkrantz, der ville være blevet 125 år den 9. april, i påsken 1995. Og i efteråret gennemførtes 5 velbesøgte koncerter fra Renaissancemusik til Kim Sjögren i samarbejde med Dansk Musikformidling i Riddersalen. Det var "helhedsoplevelser" med musik, rundvisning og middag eller vinsmagning.

Der er en naturlig grænse for, hvad de gamle rum kan og skal holde til, men en mere udstrakt udnyttelse til arrangementer forudsætter også installation af tidssvarende toiletfaciliteter.

Den 15. juli fratrådte chefguide Martin Ulsfort. Ved fælles hjælp og med slotsgartner Richard Sommer i spidsen videreføres den daglige drift som hidtil, indtil en afløser er fundet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Østjysk Hjemstavnsforening

Af Karen Margrethe Sørensen

Østjysk Hjemstavnsforening afholdt generalforsamling den 25. november 1995 på Hotel Ansgar, Århus.
73 medlemmer mødte op på generalforsamlingen for at høre museumsleder cand. mag. Lars Holleufer fortælle om »Fra oldkammer til bymuseum«, et godt foredrag og et flot fremmøde i dagens Danmark. Det glæder os meget at få denne opbakning.
Næstformand Niels Peter Boye-Nielsen blev valgt til dirigent. Formanden aflagde beretning og tog et kik tilbage over de mange møder og udflugter, der har været gennem de 60 år, foreningen har eksisteret. Forhenværende bestyrelsesmedlem, nu afdøde Søren Bach i Ry, lavede fortegnelse over alle de steder, Østjysk Hjemstavnsforening besøgte, og hvor mange medlemmer der var med. Generalforsamlingen var arrangement nr. 245 i rækken, og 23.223 medlemmer har haft glæde af arrangementerne.
I de første 20 år afholdtes der kun to arrangementer om året. Derefter blev det til 4-5 stykker, og nu giver vi tilbud om 6-7 arrangementer.

Formanden omtalte også bogen »Ristrup - en østjysk heregård«, som medlem af bestyrelsen P.V.Christiansen har stået for. Udgivelsen blev markeret med en reception på Ristrup hos Meta og Erik Kjær. Bogen blev flot præsenteret i flotte omgivelser, og det blev en stor dag for foreningen og de personer, der havde været med i arbejdet.

Regnskabet blev på fortræffelig vis fremlagt af kassereren Andreas Schau, Højbjerg. Det viste et fint overskud, der delvist kom af kontingentforhøjelsen. Det var dermed en tilfreds kasserer, der sammen med bestyrelsen havde vendt de foregående års underskud til overskud.
Både beretning og regnskab blev enstemmigt godkendt.

På det første bestyrelsesmøde efter generalforsamlingen, i december måned, var der genvalg til samtlige udvalg, dog blev arrangementsudvalget suppleret med Søren Jacobsen, Ørting.

Årbogens redaktør, Jens Holmberg Kristensen, fratrådte i april af helbredsmæssige grunde, og alt materialet blev overdraget redaktionsudvalget, som har påtaget sig at sørge for, at årbogen 1996 kommer ud til tiden. Arbejdet er fordelt på udvalgets medlemmer med P.V.Christiansen som redaktør. Foreningen takker meget for den indsats, udvalget har ydet.

Ekskursionsudvalget har igen i år fremlagt et spændende program, som vi hvert år ser frem til.

Mandag d. 19. februar var der et forrygende snevejr. Stormen rasede over hele landet, og al udkørsel blev frarådet. Østjysk Hjemstavns foredrag med arkæolog Jesper Laursen måtte udgå. Mødet blev aflyst gennem Østjyllands Radio, vi håber, at ingen måtte gå forgæves.
I marts var vejret bedre, og museumsinspektør Helle Reinholdt, Skanderborg Museum, fortalte levende om Skanderborg Slot og Ring Kloster. Der blev vist lysbilleder og fortalt om de mennesker, der levede og boede der.

Forårsturen til Fredericia var vellykket med besøg i den historiske miniby. Senere kørte vi rundt i Fredericia By med en lokalkendt guide, der fortalte om byens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

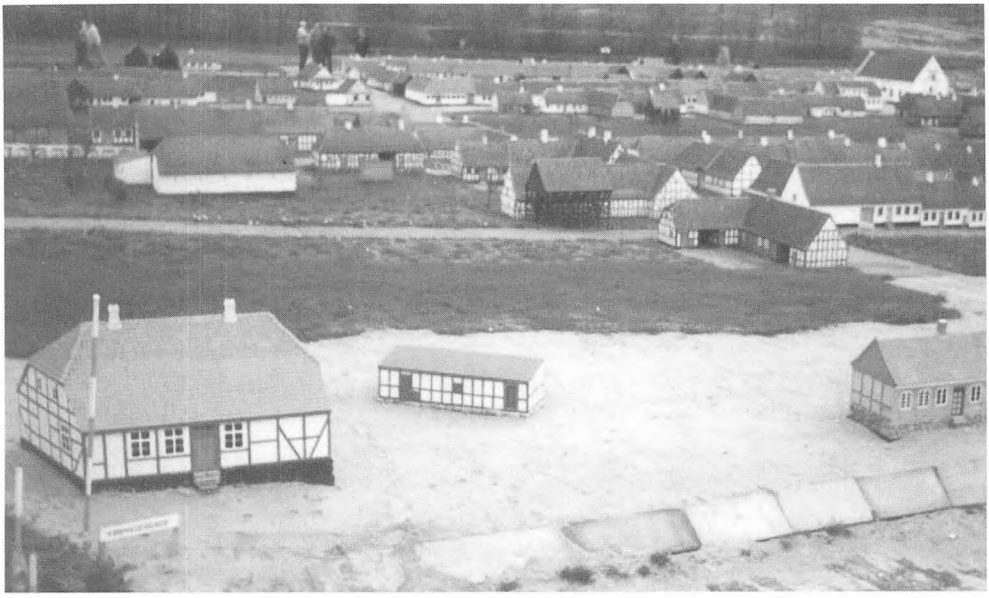

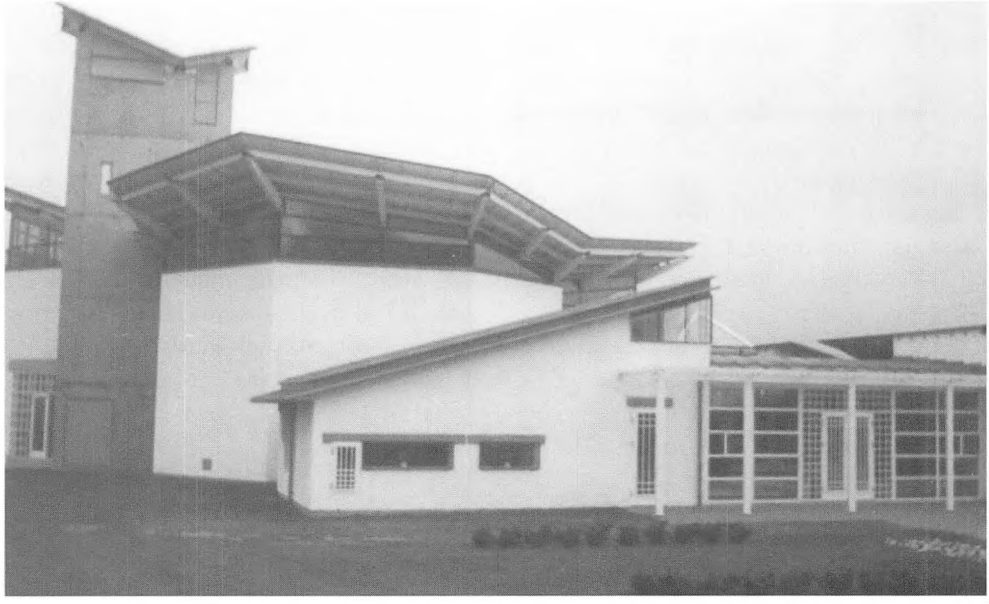

Østjysk Hjemstavnsforening arrangerer bl.a. udflugter til historiske og naturskønne steder. Lørdag den 11. maj 1996 gik årets første udflugt til Fredericia. Man besøgte »minibyen« (se billedet foroven), var oppe på voldene og derefter i Lyng Kirke (indviet 1994). (Foto: Jørn Kirkegaard).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

historie. På hjemvejen så vi Lyng Kirke, ny og meget flot, tegnet af arkitektparret Inger og Johannes Exner.

Herregårdsturen i juli måned gik til Lynderupgaard, og vi besøgte på hjemvejen Vordegaard. Turen var særdeles vellykket, ikke mindst takket være de familier, vi besøgte, den venlighed, de viste, og den fælles historiske interesse, de og vi havde.

Lørdag den 17. august gik turen til Vendsyssel, med besøg på Voergård og Sæbygård. I skrivende stund har vi jubilæumsreceptionen på Moesgård den 28. september og generalforsamlingen den 30. november til gode.

Østjysk Hjemstavnsforening siger tak for arbejdet til udvalget og glæder sig til programmet for 1997.

Østjysk Hjemstavn nyder godt af de tilskud, der bliver givet fra banker, virksomheder og kommuner. De er af stor betydning for foreningen. En stor tak gives hermed.

I mange år har foreningen holdt generalforsamling på Hotel Ansgar den sidste lørdag i november måned. Men den 10. oktober er der ejerskifte og derefter ombygning. På nuværende tidspunkt er der ikke aftalt et andet sted, men det vil fremgå af indkaldelsen til generalforsamlingen.

Med disse linier vil jeg takke medlemskredsen, en tak for den interesse, der bliver os til del.

Også tak til bestyrelsen for den indsats, I hver og en har givet foreningen til fælles bedste.

Fru Glerup og Lars Otto Kristensen foran Lynderupgård, juli 1996. (Foto: Jørn Kirkegaard).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

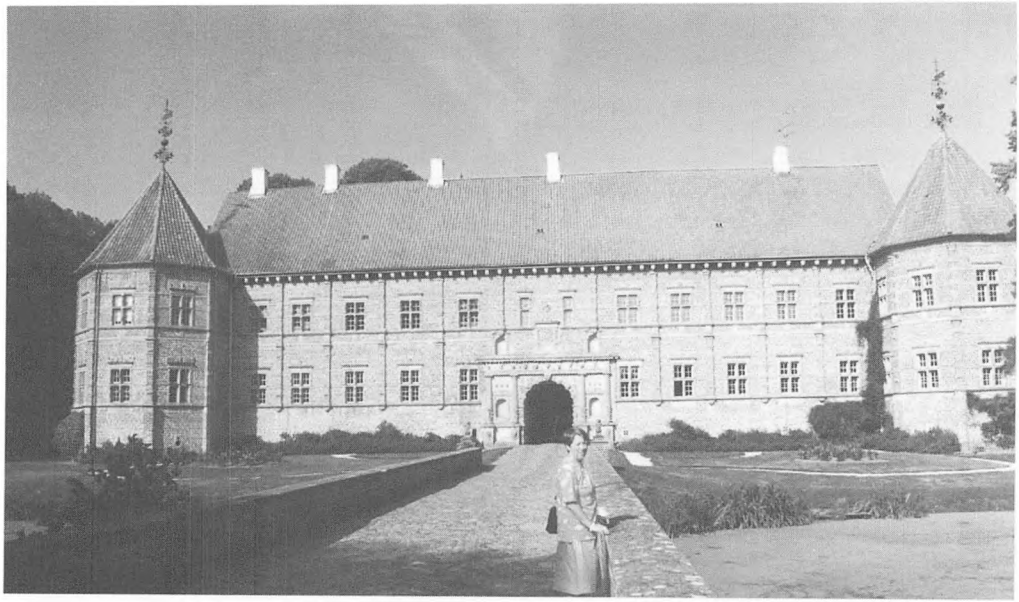

De to hovedmål for foreningens udflugt til Vendsyssel i august 1996 var: Voergård (billedet øverst) og Sæbygård. (Foto: Jørn Kirkegaard).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Person- og stedregister

Albæk 122
Als 101
Andelsmejeriet Kalø Vig 36
Andersdatter, Maren, Ormslev 113
Andersen
  Anna Margrethe, Tåning 71
  Dagny Hjort, Gødvad 46
  Erik, Tåning 58, 71
  Gudrun, Tåning 71
  Jens, mejerist, Sinding 41
  Karl, sømand 35
  Laurits, delingsfører 45
  Lisbeth, Tåning 71
  Sune Fredslund, Tåning 7, 61, 71
  Søren, sømand 35
Argentina 93
Askov 17, 28, 41
Asmusgården 88
Augustenborg 99, 100

Bache, Chr., fuldmægtig 116
Bahrein 127
Bakkestrøm, købmand, Haldum 77
Bang, Niels Hofman, præst 75
Beck, Vilhelm 15, 22, 24, 26, 99
Beder 101
Berg, Chr. 18
Bie, Jørn, tegner og forfatter 123
Birkedal
  Uffe 22, 27
  Vilhelm, Ryslinge 22
Bitsch, Jørgen Møller 10
Bjødstrup Mejeri 33
Bjørnbak, Lars 16
Blume, pastor, Vistoft 20,22
Bording 20
Bornholm 123
Boye-Nielsen, Niels Peter 8, 9, 11
Brandstrup
  Ulla, Tåning 59
  Vagn, Tåning 58, 59
Bredsdorff, præst, Feldballe 22
Brobjerg 114
Brobjerg port 114
Brødbek, Chr. Jensen, Marie Mølle 86
Bukh, Niels, Ollerup 48
Busch, Axel, præst, Feldballe-Nødager 23
Busck, Steen 118
Bønløkke
  Chr. 15, 26
  Lars 15, 26

Christensen
  Bjørn 117
  Chr., smed, Toustrup 41
  Ivar Chr., lærer, Gødvad 42
  Niemann, Marie Mølle 91, 94
  Thomas, Thorsager 16
Christiansen
  J., murer i Tåning 55
  J., murer, Skanderborg 55
  Poul Verner 7, 9, 118, 119, 129
Clausen
  Johannes, præst 100
  Johs. 15

Dahlstrøm, Julius, missionær 99
Danielsen
  Frederik, Tåning 71
  Lone, Tåning 71
Daudet, Alphonse 96
Daugaard, Poul 8
De Helliges Højskole på Djursland og Mols 32
Djursland 14, 120
Dr. Margrethes Vej 93
Dronninglund 119
Dybbøl 99, 100
Dybbøl Marker 99
Dybbøl skanser 99
Dyrholm, Anna-Maria 120

Ebeltoft 16, 120
Ebeltoft Vig 120
Ebstrup 46
Edslev 127
Egaa Fjed 87
Egens 24
Egåen 84
Ejer Baunehøj Skolen 69
Enevoldsen, Søren, karetmager, Tåning 55
Eriksborg 47
Estrup, konseilspræsident 17

Falster 101
Fanø 91
Feilberg, H.F. 55
Feldballe 16, 22
Fillipsen, Anders, Gødvad 46
Fisker, Vagn, Tåning 57
Flentje
  Anna, Marie Mølle 90
  malermester, Vejlby 92
Forhistorisk Museum Moesgård 126
Fredensvang 118
Fredericia 131
Frederiksbjerg 118
Frederiksgade 114
Frijsenborg 119
Frøslevlejren 120
Fussingø 118
Følle 18

Gammel Estrup 126
Gammel Hinnerup 104
Gammel-Hinnerupskoven 108
Gammelgaard
  Arne 119
  Christen Jensen, gårdejer, Vejlby 85
Geding 119
Gedved Højskole 55
Gedved Statsseminarium 70
Gejl, Ib 117, 120
Gl. Estrup 118, 125
Goreski, Gitte 120
Grauballe 50
Grenaa 101

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Grenåvej 93
Grundfør 111
Grundfør Damgård 111
Grønfeld Andelsmejeri 33
Grønfeldt 24
Gråmølle 84
Guatemala 123
Gudenåen 123
Gødvad 42, 45
Gødvad Bakker 50

Haar 75
Haderslev 123
Hadsten 78
Hald 122
Hald, Jens, Tåning 56
Haldum kirke 77
Haldum sogn 75
Hall, Henning, præst, Randers 120
Hammel 119
Hansen
  C.C., provst 17
  Chr., murermester, Hinnerup 81
  Vilfred Friborg 7
Harboøre 25
Harder, Hansigne Elisabeth, Marie Mølle 86
Hasselager 118
Hauch, præst, Knebel-Rolsø 20
Hedelund, Holger, Tåning 56
Heilmann, Rudolf, forpagter 25, 32
Henrichs, Ib, Tåning 61
Herskind, Kr. 32
Hessel 14
Himmelbjerget 66
Hinnerup 105
Hinnerup kommune 75
Hjørlunde 65
Holberg, Britta Schall 67
Holleufer, Lars, museumsleder 129
Holm, Kr., lærer, Feldballe 16, 25
Holsten 119
Homå 14
Horndrup 57
Hornslet 20
Horsens 93, 98
Hotel Ansgar, Århus 129
Højlund
  Flemming, dr.phil. 127
  Niels 67
Højskolen Djursland 27
Hørup, Inger 117

Immervad 127

Jacobsen
  Søren 9
  Valdemar, Tåning 55
Jensdatter, Kirsten, Viby J. 114
Jensen
  Engel, præst 35
  Hans Chr. Tåning 57
  Hans, Tåning 59
  Jens Søren, Justenlund 57
  Knud Chr. 120
  Kristian, Gødvad 42
  Niels K., boghandler, Rønde 35
  N.P., pastor 16
  Thøger, lærer, Thorsager 17
Jeppesen, Jens 9, 126
Johansen, Anders P., Gødvad 42
Just, P., Gødvad 42
Justenlund 57
Jyderup 31
Jyllands Herregårdsmuseum 125
Jørgensen
  Anker 67
  højskoleforstander, Hjørlunde 65
  L., direktør 43
  Poul, gårdejer, Tåning 54

Kalø gods 21
Kalø Slotsruin 35
Kalø Vig 35
Kassel 128
Katholm 14
Kejlstrup 22
Kirkegaard, Jørn 9
Kjær
  Erik 10, 129
  Meta 129
  Ove 9
Kjærsgaard, Kirsten, Tåning 58
Knebel-Rolsø 20
Knudsen
  Lise Ræder, Silkeborg 123
  Ove, Ormslev 113
Knudshule 66
Kolstrup, Søren 16
Kold, Kr., Ryslinge 17
Koldinghus 123
Kolind 20, 120
Kolkærgård 94
Kongsvang 118
Konstantinsborg 113
Kring, Bertel, vaskeriejer, Århus 95
Kristensen
  Evald Tang 55
  Jens Holmberg 129
  Lars Otto 9, 128
Krohn
  Nancy 21
  Vilhelm, læge, Rønde 21
  Åge 22
Kunnerup (Over Kolt) 113
København 28, 87

La Dulce FCS 93
Laage, Otto 27, 29, 30
Ladegaard, præst, Sneptrup 62
Lam, Ane Ulrikke Frederikke, Horsens 98
Landbohjemmet 34
Langengevej 84
Larsen
  Finn Stein, Århus 118
  Keld Dalsgaard, Silkeborg 123
  Ole, gårdejer, Sandby 78
  Peder, Stubberup 15
  Viggo 7

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Legarth, Frederik 34
Letland 123
Levring, Niels, Nørreskov 42
Lidegaard, Mads 67
Lilletorv 127
Lisberg, Johannes Wilhelm, møllersvend, Vejlby 85
Ljungkvist, Carsten 117
Lorenzen, Erna 10
Ludvigslyst 42
Lunden 43
Lynderupgaard 131
Lyngby Seminarium 15, 29
Lyngsø, Jørgen, Tåning 56, 61, 69

Madsen
  Anker, Tåning 57, 71
  Jens Robert, Marie Mølle 84, 94
  Jens, Tåning 61
  Johs., Marie Mølle 84, 94
  Mads, Tåning 58
  præst, Gødvad-Balle 42
Maria Magdalene 120
Marie Mølle 84
Marienlund 93
Mellerup 122
Meyer
  Carl Otto, Marie Mølle 90, 92, 93
  Henriette Berentine, Marie Mølle 88
  Jens Chr. Otto, Marie Mølle 88
  Peter Madsandi, San Francisco 91
  Søren Peter, Marie Mølle 87
Middelfart 86
Middelgade 87
Midtdjurs 120
Moesgård 102, 126
Mogensdatter, Trine, Ormslev 114
Mogensen, Niels, Kunnerup (Over Kolt) 115
Mols 20, 101, 120
Munk, Carl, Thorsager 34
Møllegangen 84
Møllegårdsvej 84
Møller
  Arnold, Gødvad 50
  N.G.Nielsen, Resendal 42
Møller Meyersvej 84
Møllerup 25
Møllevej 84
Mørke Højskole 16
Mårslet 102

Nannestad, Anna 118
Nebobjerget 127
Nedergaard, Jens Jørgen, Tåning 57
Nielsen
  Bente Stouby, Tåning 59, 71
  Jens Arne, købmand i Tåning 69
  Jens Hougaard 117
  Jens Jørgen, murer i Tåning 55
  Jens Jørgen, murer, Skanderborg 55
  Jonna Abild 9
  K., gårdejer, Tåning 54
  Michel, Kunnerup (Over Kolt) 113
  Oda, købmandskone i Tåning 69
  Peter Stouby, Tåning 58, 59
  Søren, Ormslev 113
  Vibeke, Gl.Estrup 125
Nisset 50
Nygaard, Anders 10
Nygårds Mølle pr. Kvissel 94
Nyskov 16
Nørhald 122
Nørre Ørslev 31
Nørreskov 42
Nørreskov Bakke 50

Ollerup 48
Olufsdatter, Maren, Kunnerup (Over Kolt) 113
Ommersysselhallen 122
Ommestrup 16
Ormslev 113
Otto, Mette Marie, Marie Mølle 87

Paradisgade 17 89
Pedersdatter, Mette, Vejlby 85
Pedersen
  Christoffer, præst 77
  Finn Rasch 120
  Niels, Nyskov 15, 17, 30
  Viggo, Horndrup 57
  Åge, Gødvad 46, 50
Perriton, Liz, Tåning 71
Petersen
  Caroline Georgine, Horsens 98
  Jacob Christian, Horsens 98
  Søren, gårdejer, Skanderborg 48
Poulsen
  Poul Porskær 7
  Poul, Gødvad 46, 50
Prip, Rasmus, feltpræst 99
Provence 96

Randløv, R.P., gårdejer, Tåning 54, 55
Rasmussen
  Herman 9
  Lars M. 8
  Viggo, Tåning 71
Reinholdt, Helle, museumsinspektør 131
Resendal 42, 50
Ribe 28
Riga 123
Ring Kloster 131
Risskov 88
Ristrup 118, 129
Rode, Gotfred, Skovgård 17
Rolsø 22
Rosenholm 118
Rosenholm Slot 128
Rosenkrantz
  Carin, lensbaronesse 128
  Christian, Kassel 128
Ry 129
Ryomgaard 120
Ryomgaard skov 24
Ryslinge 17
Rønde 14, 21
Rønde Artiumskursus 33
Rønde Hotel 35
Rønde Kro 34

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Rønde Mejeri 33
Råby 122

San Francisco 91
Sandby 75
Sarup på Sydvestfyn 127
Saxkøbing 22
Schau, A.H. 9
Schou, præst, Thorsager 34
Schrøder, Ludvig, Askov 17
Sibirien 126
Sierhagen 119
Silkeborg 39, 119, 123
Sinding 41
Sjögren, Kim 128
Skaarup 14
Skaarup Andelsmejeri 33
Skafføgaard 17
Skanderborg 29, 55
Skanderborg Slot 131
Skellerup-Nygårde 44
Skorstengaard, lærer, Nørreskov 42, 47, 50
Skovdal, Hanne Lovise, Viby J. 88
Skovgård 17
Skovhus, tømrermester, Hinnerup 81
Sneptrup 62
Sommer, Richard, slotsgartner 128
South Manchester, Connecticut 97
Staehelin, Elna, Risskov 88
Steffensen
    Jørgen, Tåning 55
    P., gårdejer, Tåning 54
Stevnad 120
Stilling Dams bro 114
Stubberup 15
Stubkjær, Anders 20
Studsgade 87
Søften Forsamlingshus 112
Søften Skole 104
Søndergaard, Jens Aage, Gl.Estrup 125
Søndre Kirkegård 89
Sørensen
    Jens, Skanderborg 29
    Karen Margrethe 9, 11, 129
    Lind, Kolkærgård 94
    Niels, lærer, Thorsager 17, 19
    Peder, degn i Feldballe 16
    S.K., lærer, Gødvad 43
    Søren Chr. 9

Tebstrup 58
Therkildsen, Jens, Tåning 57
Thomasminde 88
Thomsen
    Benny, Ryomgård 120
    J.S. 10
    Jørgen, tømrer, Skanderborg 55
    Peder, ridefoged 113
Thorsager-Bregnet 15
Thorsager 14-16
Thorsager Forsamlings- og Øvelseshus 20
Thorsø 123
Thygesen, Bang, købmand, Hinnerup 108
Thyra, komtesse, Møllerup 25
Todbjerg 86
Todbjerg Mølle 86
Toustrup 41, 44
Trabjerg 127
Træden 70
Trøjborg 89
Tvilumgaard 123
Tåning Forsamlingshus 52
Taaning Skole 54
Tåning Østergård 55
Taasinge 15

Ulsfort, Martin, chefguide 128
Ulstrup Kro 16
Umm An-Nar 127
USA 97
Ussing- Jepsen, Anne, Træden 70

Valbjørn, Mathias, Nørreskov 42
Vedel, godsejer, Hessel 14
Vedsted, Jakob 120
Vejlby 84, 118
Vejlby Mark 85, 87
Vejle 97
Vejle fjord 98
Vester, Chr., handelsmand 25
Viby 16, 88, 114, 118
Virklund 123
Vistoft 20
Vitten 75
Vitten-Haldum-Hadsten 75
Voel 123
Vordegaard 131

Wilhelms, Estrid 8
Winther, Geert 16
Wippert, Johannes Augustin 97
Worm, Pauline, Randers 100

Zacho, Inge, Tåning 58
Ziegenhals, Militärgemeinde 98

Ølsted 108
Ørskov 55
Ørslev 22
Ørum 15
Ørum Djurs 120
Østergård, Peter, Nørhald 122
Østrup 122
Øvre Schlesien 98

Ålsø 14
Aamand
    Herluf, Tåning 57, 69
    Thyra, Tåning 69
Århus 86, 116, 117, 120, 127
Århus Amt 122
Århus Domkirke 90
Aarhus Katedralskole 118
Århus Mølle 87

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK